

Het LAND van AALST

Jaargang **LXXVII** • 2025
Nummer **2**

Het LAND van AALST

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Uitgegeven door de geschiedkundige vereniging 'Het Land van Aalst', met de steun van de Vlaamse Gemeenschap, de Stad Aalst, de Stad Ninove en Erfgoedcel Denderland.

Elektronische versie:

Gratis op de website

Lidmaatschap van de vereniging:

Bijdrage zonder jaarabonnement gedrukte versie

Gewoon: € 10 • Steunend: € 20

Jaarabonnement gedrukte versie

Gewoon: € 50 • Steunend: € 60

Te storten op:

IBAN BE33 3930 3032 7646

BIC: BBRUBEBB

t.a.v. Het Land van Aalst,
Asserendries 118, 9300 Aalst

De vereniging werd opgericht in 1949 en heeft als werkgebied de gemeenten van de vroegere bestuurlijke eenheid het 'Land van Aalst' in haar grootste uitgestrektheid, alsmede van enkele aangrenzende Oost-Vlaamse gemeenten (grosso modo de streek tussen Schelde en Dender). Initiatiefnemers en stichters waren † Albert Van Lil (beheerder 1949-66) en † Jozef Van Overstraeten (voorzitter 1949-52). Tot de stichters hoorden eveneens † Arthur Broeckaert, † Hendrik Vangassen (voorzitter 1954-63), † Jozef Van Cleemput, † Jozef De Brouwer, † Valère Gaublomme, † Frits Van Acker, † Basiel Boel, † Marcel Cornelis en † Jules Pieters. Latere voorzitters waren † Jozef Borremans (1953-1954), † Frits Courteaux (1963-1980), † Luc De Rijck (1980-1984) en Luc Robijns (1984-2020).

Het bestuur van de vereniging:

Luc Robijns • erevoorzitter

Bart Cherretté • voorzitter

Michel Igual Pacheco • ondervoorzitter

Marcel Cock, Pieterjan De Coninck, Lieve De Mecheleer,
Tom De Ridder, Luc Geeroms, Mieke Van Damme, Dirk Van
de Perre, Erwin Van der Hoeven, Wouter Van Der Spiegel,
Georges Vande Winkel, Reinoud Vermoesen.

Meewerkende leden:

Louis De Cock, Bart Merckaert, Geert Van Bockstaele, Bart
Van Langenhoven, Marc Uyttersprot en Wilfried Vernaeye

Redactiesecretariaat:

Reinoud Vermoesen

reinoud.vermoesen@uantwerpen.be

Ledenadministratie en algemene correspondentie:

Mieke Van Damme

Asserendries 118, 9300 Aalst • tel. 053 21 63 30

• e-mail: vdmieke@skynet.be

De vereniging is lid van het 'Oost-Vlaams Verbond van de Kringen der Geschiedenis'. Het logo werd ontworpen door Bram Overlaet. Het representeert het wapenschild van de twee steden Aalst en Geraardsbergen, met verwijzing naar de de vijf baronieën Rode, Gavere, Zottegem, Boelare en Schorisse.

hetlandvanaalst@gmail.com • <http://www.hetlandvanaalst.be>

Elke auteur is verantwoordelijk voor de inhoud van zijn artikel.

Zetel van de vereniging: Asserendries 118, 9300 Aalst.

Vormgeving: Arnoud Jensen

Druk: Drukkerij Arijs BV, Molenstraat 89, 9690 Kluisbergen

www.drukkerijarijs.com | info@drukkerarijs.com

ISSN 0778-7731

In memoriam Marcel Cock

Geraardsbergen 31/8/1945 - Schendelbeke 12/2/2025

Dirk Van de Perre

Aandenken aan een goede vriend

Het is met schroom dat ik mijn herinneringen aan Marcel Cock neerschrijf.¹ Het dichtst en het langdurigst heeft zijn echtgenote Julienne Van Damme, die in 1973 met Marcel huwde en meer dan vijftig jaar met hem heeft samengeleefd, kunnen ervaren wie hij was en wat zijn deugden en gebreken waren. Zij was zijn engelbewaarder in de laatste moeilijke fase van zijn leven. Zijn kinderen Jan en Liesbeth en schoonzoon Ruben hebben hem als bezorgde vader gekend en zijn kleinkinderen Arthur, Lucas en Marie koesteren hun herinneringen aan hun lieve opa. Wat Marcel voor zijn familie betekend heeft en welke leemte zijn overlijden heeft nagelaten, horen tot de intimiteit van hun privésfeer. Ik ben een buitenstaander, die door de omstandigheden vooral de laatste twintig jaar dikwijls op huisbezoek is geweest en voor wie het fietstochtje van 10 km langs het Denderpad van Pollare naar Schendelbeke een verrukkelijke natuurervaring was, waar ik naar uitkeek.

Het beeld van Marcells statige woning verraste mij steeds en prikkelde mijn nieuwsgierigheid. Marcel was de architect van zijn eigen woning, een kopie van een huis uit het Leuvense begijnhof, dat hijzelf daartoe minutieus had opgemeten en liet herrijzen aan de rand van het Denderalluvium in de Pijlekaart te Schendelbeke. Kasseien als kinderkopjes plaveien de oprit van de straat naar zijn woning. De deurbel is nog steeds een authentieke bel. Marcel hield van antiek met kennis van zaken, van meubelen, schilderijen, maar ook zilverwerk.

1. Met dank van Julienne Van Damme (echtgenote) en Geert Van Bockstaele (vriend en tot 2022 bestuurslid) voor de voor mij onbekende gegevens die ze mij over het leven van Marcel welwillend hebben medegedeeld.

De woning van Marcel Cock en Julienne Van Damme.

Links: De kopgevel.

Rechts: De langsgevel langs de tuinzijde met de inkom.

Bron: foto's Dirk Van de Perre.

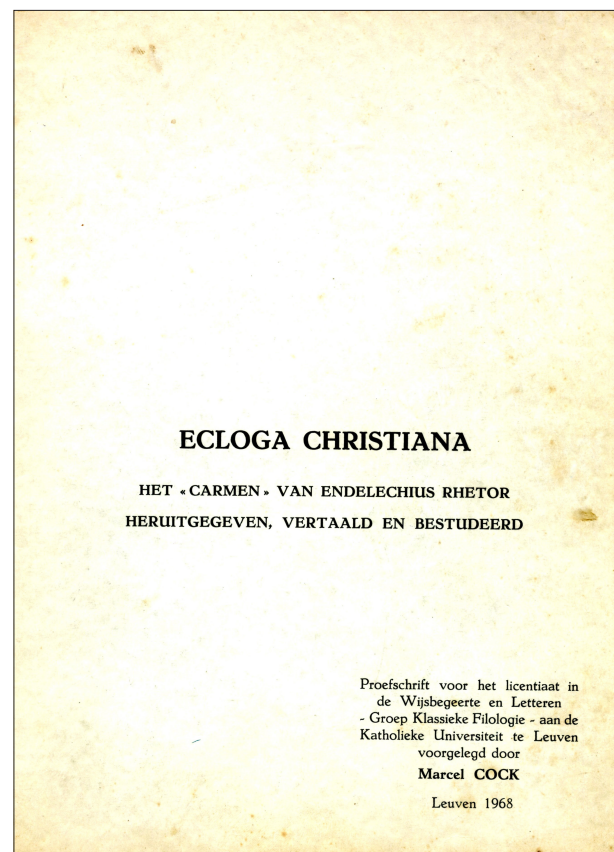
Wie Marcel ervaren heeft in het publieke leven, zal zich zijn grote rijzige figuur herinneren, in pak en met das, – Marcel hield van conventies, – wie hem echter thuis kon ontmoeten, zag een handige veelzijdige ambachtsman in werkkledij. Van zijn vader erfde hij niet alleen het alaam van, maar ook de vaardigheid in schrijnwerkerij. Zelf kapte hij op maat de zandstenen die in zijn woning verwerkt werden. Hij haalde daartoe ruwe brokken Balegemse steen naar Schendelbeke. Hij zorgde voor de groentetuin en de tomatenserre en was zelfs een tijdje actief als imker. Hij kende het geheim van het brood bakken en van allerlei andere culinaire vaardigheden. Het zijn aspecten die iemand die Marcel alleen gekend heeft als classicus, leraar en schrijver van historische artikelen niet zou vermoeden.

Marcel was naast ambachtsman inderdaad een rasechte intellectueel. Hij was een goede student die als primus eindigde in de Grieks-Latijnse humaniora van het toen gerenommeerde Sint-Catharinacollege van Geraardsbergen. De studie van Klassieke Filologie aan de Leuvense universiteit tijdens de jaren 1963-1967 lag voor de hand. Het was toen de woelige tijd van 'Leuven Vlaams'. Zijn licentiaatsverhandeling kondigt de wetenschappelijke richting aan die Marcel later zou uitgaan: voorkeur voor klassieke Latijnse schrijvers, aandacht voor de handschriftelijke overlevering van hun teksten en onderzoek naar de manier waarop die teksten tijdens de periode van het humanisme voor het eerst in boekvorm werden uitgegeven – de zogenaamde *editio princeps* – en bij een breder publiek werden verspreid.

Zijn verhandeling gaat over de vierde-eeuwse Latijnse schrijver Ennecius die een 'Herderszang over de runderpest' geschreven heeft en als een tot het christendom bekeerde schrijver aan de sterfte miraculeus een einde kon stellen door de kudde onder het teken van het kruis te plaatsen. Marcel bracht een nieuwe verbeterde tekstuitgave en vertaling van de relatief korte zang die slechts 132 verzen kent. Handschriften vergelijken, daarvan een stamboom opstellen om te bepalen welke tekst het dichtst bij het origineel staat, is gedetailleerd monnikenwerk. Die precisie en aandacht voor het kleine detail is een blijvend kenmerk van Marcells latere intellectuele arbeid.

Na zijn succesvolle licentie had Marcel de ambitie om een doctoraat af te werken onder leiding van prof. André Van Welkenhuysen en zette daartoe de eerste stappen. Hij zou een tekstkritische editie verzorgen van een handschrift uit de Stadsbibliotheek van Orleans, 125 folio's dik. De 'Herderszang over de runderpest' is slechts één folio in dit verzamelhandschrift, wat meteen duidelijk maakt welke kolossale opdracht dit doctoraat was. Marcel kon zijn legerdienst – die bestond toen nog – combineren met een bijkomende jaar 'Middeleeuwse Studies', waar hij onder meer les kreeg van de Ninoofse prof. Robrecht Lievens, een specialist Middelnederlands, waaraan hij goede herinneringen bewaarde. Zo ontwikkelde Marcel een grote vaardigheid in het lezen en ontcijferen van middeleeuwse handschriften en deed hij een brede kennis van oorkonden en codices op. Het is omwille van die vaardigheid dat velen, waaronder ikzelf, Marcel wisten te vinden om hen te helpen bij het lezen van middeleeuwse teksten.

De praktische noodwendigheden van het leven, huwen, een gezin stichten, een woonplaats kiezen, aanvankelijk Ninove nadien Schendelbeke, maakten dat het project van zijn doctoraat een niet gerealiseerde droom bleef. Wel hield Marcel contact met Leuvense studiegenoten, die het later tot professor hebben gebracht.

Kaft van de licentiaatsverhandeling van Marcel Cock, Leuven 1968.

Marcel koos voor een leraarsloopbaan en dit werd vanaf 1970 de job van leraar Latijn aan het bisschoppelijk Sint-Aloysiuscollege van Ninove, waar hij leraar was van twee van mijn kinderen. In 1985-1986 maakte hij even de zijsprong naar de school van de zusters Bernardinnen in Oudenaarde, waar hij de functie van onderdirecteur uitoefende, maar keerde daarna terug naar het Sint-Aloysiuscollege waar hij van 1992 tot 2000 op vraag van de collega's de eerste leek werd die de functie van principaal (algemeen directeur) op zich nam. Zoals altijd deed hij dit met grote verantwoordelijkheidszin, was als eerste op de school aanwezig en vertrok als laatste de deur dicht om te zien of alle lichten gedoofd waren. Als hij nog zwerfvuil op de speelplaats zag liggen, was het hem niet te min om dat zelf op te ruimen. Als klassiek gevormde filoloog was Marcel niet gelukkig met de nieuwe pedagogie, zodat, om niet langer de spagaat te ondergaan waarin hij was terecht gekomen, hij in 2000 een vervroegd pensioen aanging.

Dankzij Marcel werd het bouwarchief van het college uit de jaren 1938-1939 gered, dat zich negligerig in een schuif van een kast in de oude principaalkamer bevond. Dit archief vormde de basis van het artikel dat ik over het Van Reethgebouw kon schrijven en van het dossier dat in 2012 tot de bescherming van de Van Reethvleugel (kapel en onderliggende zaal) als monument heeft geleid. Meer dan zijn voorgangers en opvolgers had Marcel oog voor de architecturale kwaliteiten van dit vroeg-modernistische schoolgebouw en het art-decokarakter van het interieur.

Archiefphoto uit 1939 in het bouwdoosier van het Van Reethblok van het Sint-Aloysiuscollege te Ninove, thans een beschermd monument.

Dit bouwdoosier bevindt zich thans in het Bisschoppelijk Archief Gent.

Als leraar, principaal en gepensioneerd organiseerde en leidde Marcel samen met zijn collega's Jozef Paternoster en Frans Lauwaert een dertiental erg gesmaakte groepsreizen, onder meer naar Griekenland, Sicilië, Egypte en meermaals naar Turkije om er kennis te maken met "de geografische, historische (Oud-Griekse, Latijnse en christelijke) en hedendaagse aspecten van Turkije". En in 2022, hoewel toen al ernstig ziek, liet hij zich toch overhalen om mee de organisatie van de tentoonstelling '150 jaar Sint-Aloysiuscollege' op zich te nemen.

De lokroep van het historisch onderzoek liet hem vanaf zijn jonge jaren niet los. Nog als student publiceerde hij in 1964 en 1965 twee korte bijdragen in *Het Land van Aalst*, waarmee een link gelegd werd met de vereniging die in grote mate het intellectuele milieu was, waarin Marcel zich tot aan zijn dood thuis voelde. Na zijn studies was hij eerst actief in de 'Vereniging voor familiekunde-afdeling Geraardsbergen', waarvan hij in 1982 voorzitter werd. In 1972, samen met Rik Van Damme, en in 1978 met Freddy De Chou publiceerde hij respectievelijk een korte brochure over het Geraardsbergse Manneken-Pis en de geschiedenis van Schendelbeke. Bij dit laatste ging zijn belangstelling vooral uit naar de archeologische sporen van de burcht van de heren van Schendelbeke. Belangstelling voor archeologisch onderzoek en oude kerkgebouwen (Smeerebbe, Steenhuize-Wijnhuize, de kerk van de voormalige kartuizerabdij thans parochiekerk van Sint-Maria-Lierde, Schendelbeke) is een blijvend interessepunt in zijn latere publicaties.

Zijn historische competenties bleven niet onopgemerkt, zodat hij aangezocht werd om bestuurslid van *Het Land van Aalst* te worden, een taak die hij in 1981 op zich nam en trouw en met inzet bleef uitoefenen tot aan zijn dood. Samen met zijn vriend, historicus en aan het Geraardsbergse verleden verknochte Geert Van Bockstaele, vormde hij de stevige Geraardsbergse poot van onze vereniging. Marcel werd in 1991 ondervoorzitter en zou dit gedurende 30 jaar blijven. Met Geert, de toenmalige beheerder, en voorzitter Luc Robijns vormde hij een goed samenwerkende equipe. Ook met de historische kringen *Gerardimontium* en *Triverius* (Brakel) onderhield Marcel goede contacten.

Marcel Cock (staande) feliciteert zijn goede vriend Geert Van Bockstaele (zittend) bij diens viering door onze vereniging op 11 juni 2022 te Geraardsbergen.

Bron: foto Michiel Van de Perre.

Marcel leerde ik pas echt goed kennen via het bestuur van *Het Land van Aalst*, waarvan ik in 1988 lid werd. Omdat ik in 1990 de redactie van het tijdschrift toegewezen kreeg, kwam ik de volgende jaren regelmatig met Marcel in contact om de inhoud en vorm van zijn artikelen te bespreken. Dikwijls moest ik aandringen om de voetnoten niet te lang te maken. Wie de publicatielijst van Marcel bekijkt, kan vaststellen hoe veelvuldig hij met andere personen heeft samengewerkt. In die samenwerking bleef hij altijd bescheiden in het hoogschatten van wat zijn inbreng was, maar was hij zeer gul in zijn hulpvaardigheid om het onderzoek van anderen vooruit te helpen. Nooit zocht Marcel de controverse op, steeds bleef hij vriendelijk en attent, met grote waardering voor andermans werk.

Vanaf 1988 tot aan zijn dood publiceerde hij in *Het Land van Aalst* 34 artikelen over een breed gamma van onderwerpen. Toen onze vereniging in 1988 voor ons veertigjarig

bestaan de Parijse Horenbaultkaart voor het Land van Aalst uitgaaf, was Marcel de specialist om het begeleidend artikel over de kaart te schrijven. Ik herinner me nog zeer goed de felle discussie of we Horenbault of Horenhault zouden schrijven. Horenbault was de gebruikelijke schrijfwijze van de naam van het Gentse geslacht van schilders en cartografen waarvan Jacques Horenbault een telg was. Met de precisie Marcel eigen, oordeelde hij dat de b in de naam onderaan niet helemaal dicht was, en dat het dus Horenhault diende te zijn. Met de datum 15[9]6 kon hij zich na lang aarzelen wel verzoenen.

De jaren na zijn pensionering waren de vruchtbaarste voor wat het schrijven van artikelen betreft. Tussen 2002 en 2006 publiceerde Marcel samen met Geert Van Bockstaele niet minder dan zes bijdragen over de merkwaardige Geraardsbergse oorkonde uit 1381, met 69 zegels eraan gehecht, waarin niet minder dan 69 notabelen het boetkleed aantrekken om de verzoening met graaf Lodewijk van Male te bewerkstelligen. Van de oorkonde werd een kritische tekstuitgave gebracht, gevolgd door een prosopografische studie van de oorkonders en een beschrijving en analyse van alle zegels. De vaardige hand van de mediëvist Marcel Cock is in deze artikelenreeks duidelijk aanwezig.

De Geraardsbergse oorkonde van 1381, met de 69 zegels van de oorkonders, door Marcel Cock en Geert Van Bockstaele geanalyseerd en besproken in zes artikels, gepubliceerd in ons tijdschrift van 2002 tot 2006.

De oorkonde werd in maart 2002 uitgegeven door Het Land van Aalst. Het origineel bevindt zich in Rijsel, Archives départementales du Nord. Trésor des chartes, B 1399-10851.

Samen met Geert schreef hij in 2008 de bijdrage over het Geraardsbergse stadsplan van Jacob van Deventer (ca. 1560) en later in 2019 deden beiden dat nog eens over voor de bespreking van het stadsplan van Geraardsbergen op de aan Philips de Dijn toegeschreven kaart van het Land van Aalst uit 1626. In het kader van het project gewijd aan het oeuvre van de Gentse architect Jan Baptist Simoens schreef hij in 2011 de bijdrage over de katuizerpriorij van Sint-Martens-Bos, een klooster waarvoor hij omwille van de stichter Jan Ghellinc, heer van Schendelbeke, een bijzondere belangstelling had. Over de Mariaverschijningen tijdens het interbellum in Onkerzele bewaart het parochiearchief een Onkerzele een uitgebreide documentatie. Dat

dossier intrigeerde Marcel uitermate en hij uitte bij mij er dikwijls zijn verwondering over hoe een toch vooraanstaande figuur als Jan Boon (1898-1960, hoofdredacteur van *De Standaard* en nadien directeur-generaal van het NIR), erg hoog opliep met het waarheidsgehalte van die verschijningen. Er werden grootse plannen gemaakt voor de bouw van een bedevaartkerk. Marcel plande er een ganse reeks artikelen over te schrijven, maar het bleef wegens gezondheidsproblemen slechts bij één, dat verscheen in 2014. Tevens inventariseerde hij het desbetreffende archief, zodat ook andere onderzoekers er toegang toe hadden.

In 2015 schreef hij een belangrijke bijdrage over de Sint-Bartholomeusverering te Geraardsbergen. Hij was van oordeel dat de kapel op de Markt al van in de 12de eeuw aan Sint-Bartholomeus was toegewijd en vermoedelijk toen ook al als de Geraardsbergse parochiekerk functioneerde, een belangrijke stellingname in het discours over de Geraardsbergse stadsgeschiedenis. De aanwezigheid van een houten archieffoer, onder meer in de kerk van Zandbergen, intrigeerde hem, zodat hij over kisten in kerken en de kerkelijke wetgeving daaromtrent een uitgebreid artikel schreef in 2018. De beminnelijke vriend van de familie Roger Cosijns wist hem te vinden om samen met hem de geschiedenis van het geslacht Cosyns te schrijven. Het werden drie bijdragen in jaargang 2010. Marcel gebruikte graag de woorden 'netwerken' en 'dynastieën' – om het belang en de invloed van deze familie in de 19de en 20ste-eeuw in Zuid-Oost-Vlaanderen toe te lichten.

Marcel had een bijzondere belangstelling voor de studie van het humanisme. Dat een belangrijk werk als de *Utopia* van Thomas More door de Aalstenaar Dirk Martens in 1516 werd uitgegeven, was voor hem de gelegenheid om zijn eruditie ter zake te etaleren en 500 jaar na het verschijnen van de eerste druk er in 2016 een uitgebreid en zeer gedocumenteerd artikel aan te wijden met als titel *De humanistengroep rond de Editio Princeps van Thomas More's Utopia*. Ik beschouw dit als een van zijn beste artikels, waarin hij alle aspecten van zijn competenties ruim aan bod kon laten komen.

Zelf leerde ik Marcells capaciteiten intensief kennen in 2000, toen ik samen met de Nederlandse professor Bijsterveld (Universiteit Tilburg) de uitgave met vertaling van het Ninoofse *Liber miraculorum* plande, maar dit project dreigde spaak te lopen wegens onenigheid met een Ninoofse classicus, die ik hiertoe had aangezocht. Toen, nog niet wetend dat Marcel zelf een doctoraat had beoogd met de uitgave van een middeleeuws Latijns manuscript, kon ik snel ervaren hoe competent hij was in de taak die hem werd toevertrouwd: de juistheid van onze nieuwe teksteditie aftoetsen aan de tekst van het New Yorkse handschrift, waarvan ik dankzij prof. Lievens de microfilm had gekregen. Nadien verzorgden we in 2002 samen de tekstuutgave van zes ongekende 13de-eeuwse oorkonden uit de Ninoofse abdij, die betrekking hebben op de geschiedenis van Pollare. De viering van het vijfhonderdjarig bestaan van het in 1517 gestichte Leuvense *Collegium Trilingue* bracht ons in 2018 tot een studie van de figuur van Jan Stercke uit Meerbeke, die door Erasmus van Rotterdam en Hiëronymus van Busleyden was aangezocht om als eerste president van dit prestigieus *Collegium* te fungeren.

Marcel Cock (rechts) en Dirk Van de Perre (links) voor het toen nog niet gerestaureerde portret van Johannes Despauterius, na de lezing over Jan Stercke in de bibliotheek van Ninove op 4 april 2019.
Bron: foto Michiel Van de Perre.

Samen met Jaak Peersman vormden Marcel en ik de kleine equipe die de herdenking van het overlijden in 1520 van de Ninoofse humanist en grammaticus Johannes Despauterius zouden voorbereiden. Hoewel ziek droeg hij nog actief bij tot de Despauterius tentoonstelling, wiens geschilderd portret uit het begin van de 16de eeuw zijn bijzondere belangstelling wegdroeg. Toen werd afgesproken dat Peersman een nieuwe biografie van Despauterius zou schrijven en dat Marcel en ik een Ninoofse tijdgenoot, de voor ons toen nog onbekende dichter en grammaticus Pieter Meganck, zouden behandelen. Wegens de complexe levensloop van Pieter Meganck en de tegenstrijdigheden die over hem geschreven werden, maar vooral door de ziekte waaraan Marcel leed, die maakte dat hij periodisch aan het dossier Pieter Meganck niet voort kon werken, sleepte de afwerking van dit artikel aan tot begin 2025. Marcel was erg geboeid door deze figuur, vooral omdat hij de neef van Josse Bade was, de Parijse drukker afkomstig uit Asse, een internationaal veel bestudeerde en gewaardeerde humanist. Als eerbetoon aan Marcel, wordt het niet gepubliceerd gedeelte van zijn onderzoek in dit nummer afgedrukt.²

2. Zie zijn postuum artikel *Pieter Meganck en zijn neef Josse Bade* in dit nummer.

Maar naar mijn oordeel is het *opus magnum* van Marcel evenwel het omvangrijke boek dat hij in 1987 publiceerde, getiteld *Het «Susterhuys». 150 jaar Kongregatie van de zusters der Heilige Harten te Ninove 1836-1986*. Opnieuw is de titel veel te bescheiden, want Marcel begint met de geschiedenis van de site vanaf het Ninoofse begijnhof (1300-1500), over de Grauwzusters (1500-1672) en vervolgens de Penitenten-Recollectinen (1672-1796), om pas p. 57 met de stichting in 1836 van de Zusters van de HH. Harten te vervolgen. Marcel heeft een stuk ongekende geschiedenis van Ninove er gratuite bijgenomen. Maar ook de studie van de 150 jaar geschiedenis van de congregatie van 1836 tot 1986 was geen sinecure. Eerst diende Marcel het ongeordend kloosterarchief te inventariseren, vooraleer hij aan het schrijven kon gaan. Naast de ontwikkeling van het onderwijsaanbod aan de Burchtstraat in Ninove, worden tevens de scholen van de bijhuizen van de congregatie te Denderwindeke, Herne, Sint-Lievens-Esse, Ninove-Sint-Jorisstraat, Waasmunster, Ouwegem, Pollare, Okegem, Outer, Ninove-Burchtdam en Zétrud-Lumay beschreven, alsmede de activiteiten in zieken- en ouderenzorg (Ninove-hospitaal, Ninove-H. Hartenziekenhuis, Denderwindekerusthuis).

Met de precisie en de drang naar volledigheid eigen aan Marcel, spaarde hij geen moeite om tot het laatste archiefstuk op te diepen. In 2011 volgde nog een tweede vermeerde uitgave, met in het eerste deel een korte samenvatting van de inhoud van het vorige boek en een aanvulling in een tweede deel met *Het Eigentijdse Susterhuys, 1986-2011*. De redactie van dit tweede boek heeft Marcel, zo zei hij mij, meer tijd en energie gekost dan hem lief was, zodat hij de totale uitputting nabij was. Nu de zusters verhuisd zijn naar het Kloosterplein aan de Abdijkerk, hun oude kloostergebouw aan de Burchtstaat is afgebroken en de laatste zusters een hoge leeftijd hebben bereikt, heeft Marcel Ninove en de regio met die twee boeken een monument nagelaten over de geschiedenis van de kloosterzusters en hun onderwijs, dat met de tijd aan belang zal winnen.

Na zijn pensionering bleef Marcel nog actief als leraar met het geven van lessen Latijn aan de Latijnse Kring, die door het Aalsterse Cultuurcentrum De Werf worden

Kaft van het boek van Marcel Cock over het Ninoofse 'Susterhuys'; Ninove 1987.

ingericht. Hij was er een zeer gewaardeerd en geliefd leraar en hij was blij langs die weg zijn eruditie inzake Latijnse cultuur aan zijn leergierige, meestal oudere, leerlingen te kunnen overbrengen.

Een ander langdurig engagement betrof de Sint-Amandusparochie van Schendelbeke. Hij was tot aan zijn dood secretaris van de Kerkfabriek. In werkelijkheid kwam de laatste jaren de gehele verantwoordelijkheid voor de werking ervan bij hem te liggen. Tevens stond hij in voor de toegankelijk houden van het kerkgebouw. Hij fungeerde in feite tegelijkertijd als voorzitter en koster. Twee dossiers waarbij hij intensief betrokken was, dienen speciaal vermeld. Er is vooreerst de pastorie, een beschermd monument met een ommuurde grote met bomen begroeide tuin. De Stad Geraardsbergen, ten tijde van burgemeester Guido De Padt, meende dat de pastorie stadseigendom was en plande een verkoop. Marcel kon met archiefdocumenten aantonen dat de Kerkfabriek eigenaar was, zodat de plannen voor de verkoop werden ingetrokken. Marcel bracht in de pastorie de kerkarchieven van alle parochies van de dekenij Geraardsbergen samen en nam de verantwoordelijkheid voor het beheer ervan op zich. Hij had het voornemen om alle parochiearchieven van Groot-Geraardsbergen te inventariseren, dit in het kader van het project van Geert Van Bockstaele dat de inventarisatie van alle parochiearchieven in het Bisdom Gent omvatte. Marcel realiseerde slechts enkele inventarissen (Schendelbeke, Onkerzele, Ophasselt, Idegem en de controle en het nummeren van het omvangrijk decanaal archief van Geraardsbergen). Geert en zijn broers zijn bereid het inventarisatiewerk van Marcel voort te zetten. Die verantwoordelijkheid voor het archief bracht veelvuldige, kleine opzoekingen met zich mee. Soms moest hij nagaan of iemand gedoopt was, het meest diende hij, op vraag van het bisdom de namen van personen in de doopregisters te schrappen, die wensten ontdoopt te worden.

Juist nu Marcel er niet meer is, zijn de restauratiewerken aan de pastorie van start gegaan. Daarnaast was er zijn inzet voor het restauratiedossier van de Sint-Amanduskerk van Schendelbeke, eveneens een beschermd monument. Marcel volgde die restauratie, die een aanvang nam in 2011, op de voet en zag ook de kans schoon om door archeologisch onderzoek meer over de bouwgeschiedenis te weten te komen. Hij en zijn dorpsgenoot, archeoloog Peter Van den Hove, schreven in 2020 hun bevindingen neer in het goed gedocumenteerd artikel *De Sint-Amanduskerk van Schendelbeke: een romaanse dorpskerk en haar verbouwingen (twaalfde-twintigste eeuw)*. Marcel was bijzonder fier op de (zijn) restauratie. Hij laat zo voor zijn dorpsgenoten twee monumenten voor de toekomst na. Al moet hier wel aan toegevoegd dat het centraliserend pastoraal beleid in de dekenij Zottegem, waaronder recent ook Geraardsbergen ressorteert, en de quasi volledige onttrekking van de Sint-Amanduskerk van Schendelbeke aan de praktijk van de eredienst voor hem een moeilijk te verwerken en pijnlijke evolutie was.

De twee Schendelbeekse monumenten, gerestaureerd dankzij de inspanningen van Marcel Cock, secretaris van de Kerkfabriek..

Boven: De pastorie, thans in restauratie.

Onder: De gerestaureerde Sint-Amanduskerk.

Bron: foto's Dirk Van de Perre.

Marcel kreeg tijdens zijn leven ook grote tegenslagen te verwerken. In 1980 was hij slachtoffer van een zwaar verkeersongeval op de Brakelse steenweg te Ophasselt. Ten gevolge daarvan verkeerde hij een tijd in comateuze toestand en een langdurige revalidatie volgde. In april van 2019 zouden Marcel en ik samen een lezing geven over Jan Stercke in het zaaltje van de stadsbibliotheek te Ninove. Marcel leed, zo vernam ik toen voor de eerst, aan spasmen in zijn knie, die vooral 's nachts optraden, en was te vermoeid om een deel van de lezing op zich te nemen. Die geheimzinnige spasmen bleven duren, zij het met periodes. Over de oorzaak ervan liepen de doktersanalyses erg uiteen, zodat Marcel zelf naar primitieve hulpmiddelen diende te zoeken om de pijn te verzachten. Een tijd nadien, eerder terloops na een bloedanalyse, stelden de dokters vast dat hij aan de ziekte van Kahler leed. Ik herinner me nog hoe hij mij de naam K.A.H.L.E.R letter per letter spelde. Hij moet toen geweten hebben dat de beenmergkanker die bij hem werd vastgesteld ongeneeslijk was, maar dat met de nieuwe medicaties het aftakelingsproces jaren kon worden vertraagd. Hij sprak daar voor de rest weinig over en toonde zich bij contact met derden altijd veel fitter dan hij in werkelijk was, aldus zijn echtgenote.

De kankerbehandelingen, eerst in het UZ Jette, nadien in het OLV-ziekenhuis van Aalst, waren zwaar, maar er was nog het straaltje hoop dat de ziekte kon gestabiliseerd worden. Toen in het najaar van 2024 de laatste behandeling in Aalst met een nieuw buitenlands medicament de groei van kankercellen niet kon afremmen, ging zijn aftakeling plots veel sneller dan verwacht. Dat hij einde 2024 zijn lessen Latijn voor de Latijnse Kring van Aalst opzegde, was voor mij het teken dat Marcel voelde dat zijn einde nabij was. Hij mailde me toen letterlijk "Ik heb nu echt de ziekte van Kahler", doelend dat de ziekte hem in haar dodelijke greep hield. Zijn laatste levensdagen leed hij veel pijn en kon hij nog nauwelijks rechtop staan. Hij overleed thuis in familiekring. Op zijn vraag werd geen publieke afscheidsplechtigheid gehouden. Op zijn gedachtenisprentje liet hij de woorden van Horatius afdrukken: *Non omnis moriar. Multaque pars mei vitabit Libitina. Helemaal zal ik niet sterven. Een groot deel van mij zal verder leven.* Zoals tijdens zijn leven, bleef hij ook bij zijn dood de bescheidenheid zelve.

Over de dood en het geloof in een hiernamaals heb ik met hem weinig woorden gewisseld. Accepteerde hij zijn lot of was er een stille weerstand tegen het feit dat zijn ziekte hem zoveel ontnam, dat anderen wel gegund was? Terugkijkend op zijn leven is de vraag of voor hem het glas halfvol of halfleeg was, moeilijk te beantwoorden. Zeker heeft hij veel niet gerealiseerd, waarvan hij droomde het eens te kunnen doen. Daar tegenover staat zijn diepgaand engagement in het gezin als echtgenoot, vader en grootvader. Met de bouw van zijn woning, de restauratie van de pastorie en de kerk van Schendelbeke, laat hij monumenten na die hem lang zullen overleven. Zijn boeken en artikelen zijn een blijvende intellectuele nalatenschap. Zijn vriendelijkheid en attentievolle hulpvaardigheid deden bij de velen die met hem in contact kwamen de empathie voor hem ontbranden.

Het bestuur van *Het Land van Aalst* rouwt om het verlies van een trouw en bekwaam medewerker. Een vriend is ons ontvallen, in onze harten zal hij aanwezig blijven. Marcells leven is niet tevergeefs geweest.

Bibliografie van Marcel Cock (1964-2025)

Georges Vande Winkel

Dirk Van de Perre

Boeken, medewerking aan boeken, catalogi, brochures

- COCK Marcel, *Ecloga Christiana. Het "Carmen" van Endelevius Rhetor heruitgegeven, vertaald en bestudeerd*, (onuitgegeven licentiaatsverhandeling Wijsbegeerte en Letteren KU Leuven), Leuven, 1968, XXIV en 146 p.
- COCK Marcel, *Het "Susterhuys" : 150 jaar kongregatie van de Zusters der Heilige Harten te Ninove 1836-1986*, Ninove, Instituut HH. Harten, 1987, 256 p.
- COCK Marcel; DE COOMAN Kristina (med.); GEORLETTE Delphine (med.); HUART Jean-Pierre (med.); MENSCHAERT Annita (med.); MINNAERT William (med.); ROELANDT Jeannine (med.); VAN LIERDE Herman (med.); SMESMAN Wilfried (med.), *Het Susterhuys : 175 jaar Zusters van de Heilige Harten te Ninove (1836-2011) : hun voorgeschiedenis, hun onderwijs en hun gezondheidszorg*, Ninove, s.n., 2011, 197 p.
- COCK Marcel; VAN DAMME Rik, *Het Manneken-Pis te Geraardsbergen: een kritisch-historische studie over zijn ontstaan*, Geraardsbergen, 1972, 61 p.
- COCK Marcel; DE CHOU Freddy, *Schendelbeke. Van prehistorie over Scentlabeke tot heden. Tentoonstellingscatalogus*, Schendelbeke, Heemkundige Kring Schendelbeke, 1978.
- COCK Marcel, *Lofdicht voor abt Ferdinandus Vander Haeghen bij zijn verkiezing tot lid van de Staten van Vlaanderen (1721)*, - VANDE WINKEL Georges (red.), *De abdij van Sint-Cornelius en Sint-Cyprianus. 700 jaar premonstratenzerleven te Ninove. Catalogus van de tentoonstelling Ninove 1-23 april 1989*, Ninove, Werkgroep Abdij Ninove, 1989, p. 59-60.
- BEECKMANS L.; COCK M., *Eene nieuwe prochiekerke. Steenhuize 150ste verjaardag van de kerkwijding 1839-1989*, Steenhuize-Wijnhuize, Kerkfabriek Steenhuize, 1989, 28 p.
- COCK M., *Tentoonstelling "De erbauwinghe der kerke". 200-jarig jubileum van de verbouwing van de Sint-Amanduskerk te Smeerebbe 1792-1992. Zaterdag 29 augustus - zondag 30 augustus. Beknopte gids bij de tentoonstelling*, 1992.
- BIJSTERVELD Arnoud-Jan A.; VAN DE PERRE Dirk; BRAEKMAN W.L. (med.); COCK M. (med.); VAN MOOLENBROEK J.J. (med.), *Het Mirakelboek en de Stichtingsgeschiedenis van de Ninoofse Abdij. Liber miraculorum Sancti Cornelii Ninivensis - Historia foundationis Ninivensis abbatiae - De Boete. Inleiding, tekstuitgave en vetaling (With an English Summary)*, (Symbolae Facultatis Litterarum Lovaniensis : series B, 24), Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2001, VIII-200 p.
- VAN DE PERRE Dirk; COCK Marcel (med.); DE TEMMERMAN Ignace (med.); GEEROMS Luc (med.); MERTENS Wenzel (med.); ROBIJNS Luc (med.); VAN BOCKSTAELE Geert (med.); VANDE WINKEL Georges

(med.); VERNAEVE Wilfried (med.), *Architectuur van de verlichting : Jan Baptist Simoens en het Land van Aalst (tweede helft achttiende eeuw)*, (Kleine cultuurgidsen), Gent, Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, 2011, 95 p.

- COCK Marcel, *Kartuizersite Lierde Sint-Martens-Bos*, (Erfgoedprokkel), s.l., Provincie Oost-Vlaanderen, 2018, [16] p.

Inventarissen

- COCK Marcel, *Kerkarchief Onkerzele : inventaris van het kerkarchief van de Sint-Martinusparochie* (Dekenaal Archief Geraardsbergen), Schendelbeke, s.n., 2013, 47 p.
- COCK Marcel, *Kerkarchief Onkerzele : inventaris van het archief der verschijningen* (Dekenaal Archief Geraardsbergen), Schendelbeke, s.n., 2013, 31 p.
- COCK Marcel, *Bisdomarchief Gent. Inventaris van het archief der verschijningen : Fonds Honoré Vermeire, Gent*, s.n., 2014, 46 p.
- COCK Marcel, *Bisdomarchief Gent. Inventaris van het archief der verschijningen*, Gent, s.n., 2014, 58 p.

Bijdragen in Het Land van Aalst

- COCK Marcel, *De gedenksteen in de kerk van het Sinte-Catharinacollege te Geraardsbergen*, - *Het Land van Aalst*, 16, 1964, (6), p. 204-208.
- COCK Marcel, *Edelsmeedwerk in de kerk van Schendelbeke*, - *Het Land van Aalst*, 17, 1965, (5-6), p. 197-202.
- COCK M[arcel], *De oudste meesterkaart van het "Land van Aalst": de "caerte en(de) discriptie figuerative van(de) gheel den Lande van Aelst" door Jacques Horenhault in 15[9]6*, - *Het Land van Aalst*, 40, 1988, (5-6), p. 234-246.
- COCK M[arcel], *Het veertigjarig jubileum van "Het Land van Aalst": een viering*, - *Het Land van Aalst*, 41, 1989, (1), p. 1-4.
- COCK M[arcel], *De ontmoetingsdag 1989 te Sint-Martens-Lierde*, - *Het Land van Aalst*, 41, 1989, (5-6), p. 220-222.
- COCK M[arcel], *Pastoor en deken Pieter De Smet (+ 11 juni 1647): zijn levensloop, zijn edelsmeedwerk*, - *Het Land van Aalst*, 42, 1990, (1), p. 33-42.
- COCK Marcel; DE TREMERIE Eddy, *De dodelijke infectie van Jan De Pelsmaeker*, - *Het Land van Aalst*, 42, 1990, (5-6), p. 255-258.
- COCK Marcel, *De Sint-Corneliusrelikwie van Serskamp*, - *Het Land van Aalst*, 42, 1990, (5-6), p. 259-262.
- COCK Marcel, *De roof van zilverwerk uit de kerken van Vloerzegem en Smetlede*, - *Het Land van Aalst*, 43, 1991, (3), p. 181-182.
- COCK Marcel, *De Sint-Amanduskerk van Smeerebbe: een bouwgeschiedenis*, - *Het Land van Aalst*, 44, 1992, (4), p. 297-314.
- COCK Marcel; VAN BOCKSTAELE Geert, *Een adempauze in de zesjarige oorlog: de Geraardsbergse burgers doen een knieval voor Lodewijk van Male (25 februari 1381)*, - *Het Land van Aalst*, 54, 2002, (1), p. 6-21.
- COCK Marcel; VAN DE PERRE Dirk, *Over molens in Pollare en laten in Outer: zes onuitgegeven oorkonden van de Sint-Cornelius- en Sint-Cyprianusabdij te Ninove (1215-1265)*, - *Het Land van Aalst*, 54, 2002, (2), p. 81-112.

- COCK Marcel; VAN BOCKSTAELE Geert, *De Geraardsbergse oorkonders van 25 februari 1381: prosopografie en zegelkundige identificatie-elementen voor een sociale stratificatie*, - *Het Land van Aalst*, 54, 2002, (2), p. 153-167.
- COCK Marcel; VAN BOCKSTAELE Geert, *De Geraardsbergse oorkonders van 25 februari 1381: prosopografie en zegelkundige identificatie-elementen voor een sociale stratificatie*, - *Het Land van Aalst*, 55, 2003, (1), p. 51-69.
- COCK Marcel; VAN BOCKSTAELE Geert, *De Geraardsbergse oorkonders van 25 februari 1381 : prosopografische en zegelkundige identificatie-elementen voor een sociale stratificatie*, - *Het Land van Aalst*, 56, 2004, (1), p. 37-54; (4), p. 268-290.
- COCK Marcel, *Onze-Lieve-Vrouw of Sint-Antonius-abt? Volkse devotie tegenover oude parochievorming in Zarlardinghe (Geraardsbergen)*, - *Het Land van Aalst*, 57, 2005, (1), p. 25-37.
- COCK Marcel; VAN BOCKSTAELE Geert, *De Geraardsbergse oorkonders van 25 februari 1381 : prosopografische en zegelkundige identificatie-elementen voor een sociale stratificatie*, - *Het Land van Aalst*, 57, 2005, (2), p. 123-148.
- COCK Marcel; ROBIJNS Luc; VAN DE PERRE Dirk, *Grafmonumenten en glasraamschelingen in de Meerbeekse Sint-Pieters- en Sint-Berlendiskerk*, - *Het Land van Aalst*, 58, 2006, (3), p. 230-241.
- COCK Marcel; VAN BOCKSTAELE Geert, *Sociale status en politieke macht; de Geraardsbergse oorkonders van 25 februari 1381*, - *Het Land van Aalst*, 58, 2006, (4), p. 245-267.
- VANDE WINKEL Georges (red.); COCK Marcel; MERTENS Wenceslaus; ROBIJNS Luc; VAN BOCKSTAELE Geert; VAN DE PERRE Dirk; VERNAEVE Wilfried, *Gezicht op de steden Aalst, Ninove en Geraardsbergen : verklarende teksten bij de uitgave van de originele stadsplattegronden van Jacob van Deventer (circa 1565) (Brussel KB; Madrid BN)*, - *Het Land van Aalst*, 60, 2008, (4), p. 221-315.
- COCK Marcel; VAN BOCKSTAELE Geert, *Geraardsbergen (Geersberge, Geersberg, Grand mont) [verklarende tekst bij de uitgave van de stadsplattegrond van Jacob van Deventer]*, - *Het Land van Aalst*, 60, 2008, (4), p. 287-315.
- COCK Marcel, *Dirk Van de Perre, Het necrologium van de Sint-Cornelius- en Sint-Cyprianusabdij van Ninove*, - *Het Land van Aalst*, 61, 2009, (4), p. 300-302.
- COCK Marcel; COSIJNS Roger, *“Une famille notable” : de familie Cosyns : haar netwerken en dynastievormingen in Zuidoost-Vlaanderen en Zuidwest-Brabant*, - *Het Land van Aalst*, 62, 2010, (1), p. 5-54; (2), p. 89-132; (4), p. 245-302.
- COCK Marcel, *De nieuwbouw van de kartuizerpriorij van Sint-Martens-Bos in Sint-Martens-Lierde naar de ontwerpen van Jan Baptist Simoens (1762-1773)*, - *Het Land van Aalst*, 63, 2011, (3), p. 257-276.
- COCK Marcel, *Religieuze verschijningen in België, inzonderheid in Onkerzele, tijdens het interbellum*, - *Het Land van Aalst*, 66, 2014, (4), p. 269-292.
- COCK Marcel, Ave, *O beate beatorum, ter beate Bartholomæe. Sint-Bartholemeusreliken van Lipari (Italië) tot in Geraardsbergen*, - *Het Land van Aalst*, 67, 2015, (2), p. 93-132.
- COCK Marcel, *De humanistengroep rond de Editio Princeps van Thomas More's Utopia (1516)*, - *Het Land van Aalst*, 68, 2016, (3), p. 221-256.
- COCK Marcel, Jacques De Ro, *Geraardsbergen in de greep van cholera 1832-1893 : oorzaken, verloop en slachtoffers : Geraardsbergen, 2016*, - *Het Land van Aalst*, 69, 2017, (2), p. 135-136.
- COCK Marcel, *Kisten in kerken : beheer van archief en geld in parochies van de 18de-eeuwse dekenij Geraardsbergen*, - *Het Land van Aalst*, 70, 2018, (1), p. 9-56.

- COCK Marcel; VAN DE PERRE Dirk, *De Meerbekenaar Jan Stercke, eerste president van het Leuvense Collegium Trilingue (1518-1526)*, - *Het Land van Aalst*, 70, 2018, (3), p. 153-180.
- COCK Marcel; VAN BOCKSTAELE Geert, *Gheeraertsberghe 1626*, - *Het Land van Aalst*, 71, 2019, (1), p. 28-35.
- COCK Marcel; VAN DEN HOVE Peter, *De Sint-Amanduskerk te Schendelbeke : een roomse dorpskerk en haar verbouwingen (twaalfde-twintigste eeuw)*, - *Het Land van Aalst*, 72, 2020, (3), p. 97-113.
- COCK Marcel, *De roeping van een historicus, een leraar en een archivaris*, - *Het Land van Aalst*, 74, 2022, (3), p. 104-109.
- COCK Marcel; VAN DE PERRE Dirk, *De Ninoofse humanist Pieter Meganck / Petrus Megangus Ninivita (1482/85 – 1560)*, - *Het Land van Aalst*, 77, 2025, (1), p. 1-16.
- COCK Marcel, *Pieter Meganck en zijn neef Josse Bade*, - *Het Land van Aalst*, 77, 2025, (2), p. 54-62.

Varia

- COCK Marcel, *À propos de la tradition manuscrite du Carmen de mortibus boum d'Endéléchius*, - *Latomus. Revue d'études Latines*, 30, 1971 (1), p. 156-160.
- BEECKMANS L.; COCK M., *Inhuldiging Sint-Apolloniakapel-ten-Doorn te Steenhuize-Wijnhuize*, - *Kapel en Beeld*, 44, 1992, (1), p. 3-4.
- BEECKMANS Luk; COCK Marcel, *De Sint-Apolloniakapel - Ten Doorn te Steenhuize-Wijnhuize*, - *De Hellebaard*, 3, 2005, (2), p. 19.

Pieter Meganck en zijn neef Josse Bade

Marcel Cock †

Ter verduidelijking. In 2020 beslisten Marcel en ik om in het kader van het Ninoofse Despauteriusjaar een studie aan Pieter Meganck te wijden. Ik schreef in 2021-2022 een eerste versie. Marcel herwerkte vervolgens mijn tekst en breidde die gevoelig uit. Hij splitste het artikel op in twee delen: Deel I over Meganck en Bade; Deel II over de onderwijsloopbaan van Meganck zelf. De figuur van Bade achtte hij in het kader van het Europese humanisme terecht belangrijker dan die van Meganck, vandaar zijn bijzondere aandacht voor Bade. Omdat het artikel te uitgebreid en te complex werd, stelde ik voor het om het eerste deel weg te laten, behalve enkele essentiële biografische gegevens, en dit later als een zelfstandig artikel onder Marcells naam te publiceren, waarmee hij instemde. In mijn tweede redactie van 2024 integreerde ik de nieuwe elementen. Die tekst las Marcel na en corrigeerde die nog in een laatste inspanning kort voor zijn dood. Uiteindelijk werd die tekst op 1 februari 2025 ingezonden voor publicatie in nr. 1 van 2025. Wat hier gepubliceerd wordt, is de tekst die Marcel maakte voor het niet gepubliceerde Deel I. Gedeelten daarvan overlappen onze paragraaf 1 ('Drukker Josse Bade uit Asse, bloedverwant van Pieter Meganck, 1503 en 1522/1524') van ons artikel De Ninoofse humanist Pieter Meganck/Petrus Megangus Ninivita (1482/85-1560).¹ Toch breng ik zijn tekst, hoewel nog geen definitieve publicatietekst, ongewijzigd om enerzijds zijn manier van schrijven en zijn enorme eruditie te laten zien en anderzijds de ongekennde resultaten van zijn opzoekingen niet te laten verloren gaan. - Dirk Van de Perre

1. Zie *Het Land van Aalst*, 77, 2025, nr. 1, p. 1-16.

2. Over Josse Bade Ascensius verscheen een monumentale biografie en bibliografie door P. RENOARD, *Bibliographie des impressions et des œuvres de Josse Badius Ascensius Imprimeur et Humaniste 1462-1535*, 3 dln. (verder geciteerd als RENOARD I, II, III), Parijs, 1908. Recent verscheen het werk van P. WHITE, *Jodocus Badius Ascensius. Commentary, Commerce and Print in the Renaissance*, Londen, 2013. De verwantschap tussen Bade en Meganck geeft Renouard niet aan.

3. De twijfel o.m. bij RENOARD, I, p. 5-7.

4. Zo Despauterius in het op 14 december 1510 gedateerde voorwoord van zijn *Ars versificatoria* bij een opsomming van namen van belangrijke humanisten van buiten Italië. Wij consulteerden het voorwoord in de uitgave van de *Ars* door Matthias Schürer te Straatsburg uit 1512 (fol. iij v°). Over de betekenis van het begrip *cimber* ook I. PEIRANO, *The Rhetoric of the Roman Fake*, Cambridge, 2012, p. 109-110.

1. Jodocus Badius Ascensius/Josse Bade Ascensius (1462-1535)

Uit het onderzoek blijkt deze belangrijke vaststelling: Pieter Meganck is een volle neef van Josse Bade Ascensius².

Waar en wanneer werd Josse Bade geboren?

Over de geboorteplaats van Josse Bade is er twijfel³. Despauterius geeft in 1510 aan dat Bade uit het Germaanse taalgebied komt en een Vlaming is *Iodocus Badius Cimber*, (*vel vt nunc loquuntur*) *Flander - Josse Bade de Germaan (of zoals men nu zegt) de Vlaming*⁴. Josse Bade, die te Parijs in zijn drukwerken/uitgaven steeds *Ascensius* aan zijn naam toevoegt en die er aan zijn drukpers de naam *Praelum Ascensianum* geeft, zou rond 1462 geboren zijn in Asse (Brabant). *Ascensius* verwijst ongetwijfeld naar zijn geboorteplaats Asse (Brabant) en niet naar een mogelijke familienaam 'van Assche' of 'De Bauw', zoals Philippe Renouard en Alphonse Roersch menen. Deze twee auteurs denken ook, in navolging van eerdere biografen, dat Bade een

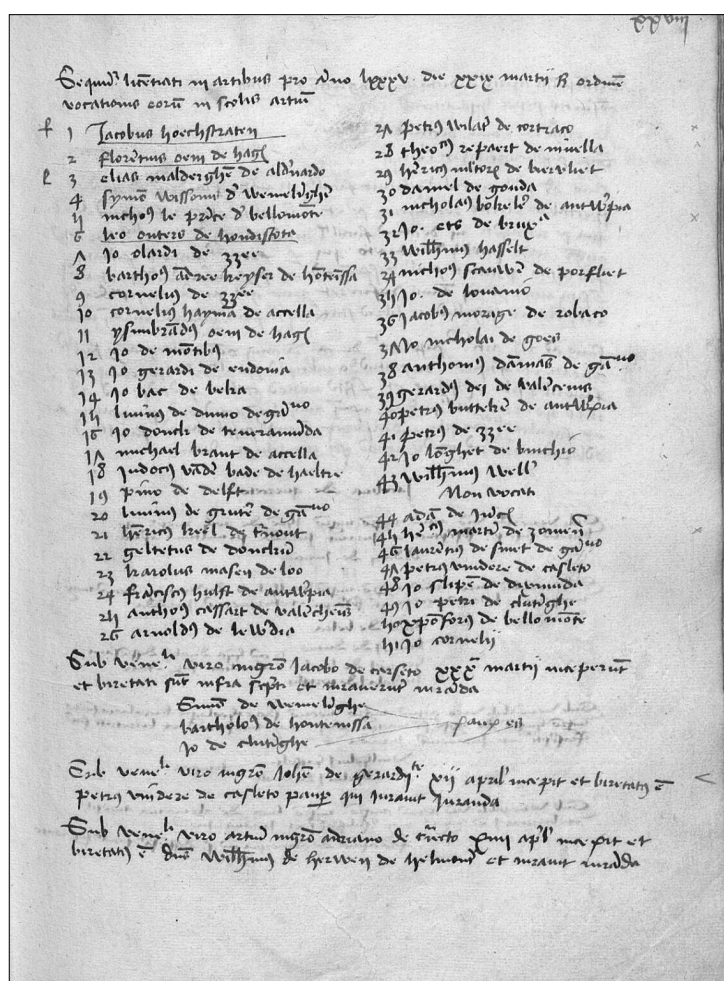
Gentenaar is en ze hebben zich sterk beijverd om Gent als geboorteplaats van Josse Bade aan te nemen⁵.

Bade's tijdgenoten vermelden hem in januari 1489 alleen met zijn familienaam **Badius**⁶. Eerst wanneer Bade op 13 november 1491 in Lyon betrokken is bij de uitgave van de komedies van Romeinse auteur Terentius Afer (2de e. v. C.) leest men zijn volledige naam **Jodocus Badius Ascensius**, met voornaam, naam en bijnaam⁷.

In 1498 wordt de Franstalige versie van Bade's naam vermeld; hij heet dan **maistre Joce Bade Ascense**⁸. De kinderen van Josse Bade dragen eveneens de (familie)naam **Badius/Bade**⁹. Zo gaan wij er derhalve van uit dat **Badius** een latinisering is van de Nederlandse naam **Bade**.

De studieloopbaan van Josse Bade

Josse Bade heeft een opleiding Latijn gevolgd in de school van de Broeders van het Gemene Leven (Hiëronymieten) in Gent¹⁰. Nadien studeert hij vermoedelijk aan de Artesfaculteit van de Leuvense universiteit, waarvan hij zegt *quae mater fuit mea - die mijn moeder is geweest*¹¹. In de immatriculatielijsten in Leuven komt zijn naam echter niet voor¹². In de *Acta et Conclusiones* van de Artesfaculteit prijkt er op 29 maart 1485 wel een **Judocus vande[n] Bade de Haeltre** als 18de op de lijst van hen die de titel van licentiaat in de Artes behaalden¹³. Indien het om Josse Bade gaat, is dit **Haeltre** met Haalttert (bij Aalst) te identificeren. Bade is dan blijkbaar vanuit Asse (Brabant) in Haalttert (Vlaanderen) terecht gekomen.

Lijst van de licentiati in Artibus van de Leuvense universiteit, 29 maart 1485.

Nummer 18 is **Judocus vande[n] Bade de Haeltre**.
Bron: Rijksarchief Leuven, Oude Universiteit van Leuven, nr. 712 fol. 28r°.

5. RENOUDARD, I, p. 4-6; verder ook A. ROERSCH, *J. Badius Ascensius Gandensis*, in: *Revue des Bibliothèques*, 19, (1909), Parijs, p. 337-350.

6. Aldus Robertus Gaguinus/Robert Gaguin (1433-1501), humanist en historicus in Parijs, in zijn brief aan de Gentse karmeliet Arnoldus Bostius/Arnold Van Vaernewyck vanuit Parijs januari 1489 (L. THUASNE, *Roberti Gaguini Epistole et Orationes*. I, p. 326. De brief fragmentarisch bij RENOUDARD, II, p. 456-457.

7. De Duitser Matthias Husz drukt het werk van Terentius in Lyon (*Terentius cum Donati Multa lucubratione emendatus - Terentius met de commentaar van Donatus gecorrigeerd met veel moeizaam werk*). Bade draagt het op aan Laurentius Burellus/Laurent Bureau, karmeliet in Lyon (L. HERMAN-SCHEBAT, *Le commentaire de Josse Bade aux comedies de Terence (Exercices de rhétorique)*, 10, 2017, p. 3; het drukwerk is er gedateerd op 5 november 1491). De uitgave bleef onbekend voor RENOUDARD I, II, III; ook in recente literatuur over Bade (zie noot 22) is het werk (nog) niet bekend. De uitgave gedigitaliseerd in Universitätsbibliothek Freiburg im Breisgau 4. D 7521 met verkeerde titelopgave *Terentius cum Donati commentariis Ad alta (sic) lucubratione emendatus*.

8. De naam komt voor in het voorwoord van Jean Drouyn in *La Nef des Folles*, de Franse vertaling van het *Narrenschiff* van Sebastian Brant, gedrukt in Parijs ca. 1498 door de broers De Marnef (RENOUDARD, II, p. 73-74).

9. Zo volgens *Les Descendants de Badius* bij RENOUDARD I, p. 312-313. Volgens archivalia van de familie (2de helft 16de e.) dragen de kinderen de namen **Badius, Bade**, met ook varianten **Catherine Badioux** (1552) en **Perette Badde** (1566); RENOUDARD I, p. 302-307.

10. De Hiëronymieten hadden twee of drie scholen in het Graafschap Vlaanderen: Gent, Geraardsbergen en Sint-Winoksbergen (Bergues, Fr.). Hun scholen droegen bij tot de verspreiding van het humanisme en de kennis van de klassieke talen.

11. De studie in de Artes duurde twee jaar een half (Ch. REUSENS, *Promotions de la faculté des Arts de l'université de Louvain, 1428-1797*, in: *Analectes pour servir à l'histoire ecclésiastique de la Belgique*, I, (1864), p. 377-389). Een tekst waarin Bade expliciet zegt te Leuven gestudeerd te hebben, is er niet (RENOUDARD, I, p. 8).

12. J. WILS, *Matricule de l'Université de Louvain II, (31 août 1453-31 août 1485)*, Brussel, 1946.

13. Rijksarchief Leuven (= R.A.L.), *Oude Universiteit Leuven*, nrs. 711 en 712 (*Acta et Conclusiones Venerabilis Facultatis Artium, Liber Secundus en Liber Quintus*). Tussen 1447 en 1482 ontbreken twee originele verslagboeken. Voor de attestatie van de naam **Vande(n) Bade**, zie 712, fol. 29r.

Volgens Philippe Renouard is Bade in januari 1489 nog in Gent en trekt hij nadien naar Italië. Hij studeert er aan de universiteiten van Ferrara (Grieks) en Bologna. Renouard schrijft dat Bade na studies in Italië ca. 1490 in Lyon is, daar onderwijs geeft en een drukkerscarrière begint¹⁵. In Lyon is hij eveneens werkzaam in de drukkerij van Johannes Trechsel, met wiens stiefdochter Hostelyne hij trouwt. Na de dood van schoonvader Trechsel vestigt Bade zich in 1499 te Parijs, en begint er zijn eigen drukkerij-uitgeverij in 1503. Hij wordt er de voornaamste drukker en uitgever en werkt onder meer voor de Parijse universiteit¹⁶. Naast drukker is hij ook als humanist en literator actief. Hij overlijdt in 1535.

2. Petrus Megangus Ninivita/Pieter Meganck uit Ninove (1482-1560)

Waar en wanneer werd Pieter Meganck geboren?

Uit vier vaststellingen blijkt dat de stad Ninove als geboorteplaats van **Pieter Meganck** moet aanzien worden. Hoewel de naam 'Meganck' tot vandaag in de streek van Ninove courant is, hebben wij deze familienaam echter in geen Ninoofs document uit de periode 1480-1500 teruggevonden¹⁷. De oudste attestatie van een naamdrager in Ninove dateert van 1525¹⁸.

Zoals voor Josse Bade is er ook over de geboorteplaats van Pieter Meganck twijfel. De oudste vermelding van Megancks geboorteplaats staat in de *Appendix Bibliothecæ Conradi Gesneri* (1555). Hij zou in Komen (Comines, Fr.) geboren zijn: *PETRUS Megangus Flander, ex Cominio ad Lysam - Pieter Meganck Vlaming, uit Komen aan de Leie*¹⁹. Ook Jacob Marchant (1596) beweert dat Meganck uit Komen komt: *Cominei prætereā primas hausit luminis auras ... Petrus Megangus - Bovendien zag Pieter Meganck in Komen het eerste levenslicht*²⁰. Valerius Andreas (1623) daarentegen noemt hem in een *Ninivita, Flander/Ninovieter uit Vlaanderen*²¹. Deze biografische gegevens over Komen of Ninove als Megancks geboorteplek hebben meerdere auteurs sindsdien zonder overtuigende bewijzen overgenomen²².

Tot de vroegste vermeldingen van een **Pieter Meganck** behoort de inschrijving in augustus 1500 aan de Leuvense universiteit van *Petrus Meganck de Alosto - Pieter Meganck van Aalst*. Latere tijdgenoten en biografen vernoemen hem ook steeds als *Pieter Meganck*, met varianten als *Meganc* of *Meganck*²³.

Meganck zelf affirmeert zich een eerste keer als *Ninivita/uit Ninove* in een gedicht van veertien regels, dat hij als drempelgedicht vooraan in het *Viridarium Florum* van **Livinus Crucius/Lieven van den Cruyce** mocht schrijven²⁴.

Er is nog een getuigenis van Meganck zelf over zijn herkomst. Het gaat om de twee spraakkunsten, de enige boeken die Pieter Meganck ooit liet drukken: een *Grammatica in Carmen - Een spraakkunst in Dichtvorm* en een *Syntaxis certo quodam ordine in Carmen - Een Zinsleer, in Dichtvorm volgens een bepaalde orde*. Van beide werken is de auteur *Autore Petro Megango Ninivita - Pieter Meganck uit Ninove*.

De studieloopbaan van Pieter Meganck

Hiervoor is al aangegeven dat neef Josse Bade Latijn studeert bij de Hiëronymieten in Gent in 1485 en wellicht een Artesdiploma behaalt in Leuven. De vraag is dus of Meganck ook eerst de Latijnse school in Gent volgt en daarna aan de Leuvense universiteit gaat studeren? De immatriculatielijsten van de universiteit vermelden

14. De biografie volgens RENOUARD, I, p. 8-9, aangevuld met gegevens uit recente bijdragen; zo bv. uit I. M. GEWIRTZ, *The Prefaces of Badius Ascensius: The Humanist printer as Arbiter of French Humanism and the Medieval Tradition in France*. COLUMBIA UNIVERSITY, 2003; L. HERMAND-SCHEBAT, *Le commentaire de Josse Bade aux comédies de Térence, (Exercices de rhétorique)*, 10, (2017); G. TORELLO-HILL-A. TURNER, *The Lyon Terence*, Leiden, 2020.

15. RENOUARD, I, p. 8-9.

16. Nadat hij al meerdere uitgaven had laten drukken bij andere drukkers, drukte Bade op 15 maart 1503 zelf als eerste uitgave een werk van Baptista Mantuanus, *De calamitatibus suorum temporum - Over eigentijdse rampspoed* (RENOUARD, II, p. 108).

17. Akten (geboorte/doop, huwelijk en overlijden/begrafenis) van personen met de familienaam 'Meganck' komen talrijk voor in de parochieregisters en in de registers van de burgerlijke stand in Aalst, Haaltert en Ninove (in minder aantal) in de 17de tot de 19de eeuw; daarvoor SEARCH. ARCH. BE. *Genealogische Bronnen*. Verder vermeldt J. DE BROUWER, *Indices op de staten van goed Haaltert-Kerksken*, Haaltert, 1980, p. 158-161 een aantal rekeningen o.m. al bij het overlijden van Jan Meganc (1493) en Daneel Meganck (1511).

18. De stadsrekeningen van Ninove zijn hiertoe nagetrokken. In 1525, 1529 en 1530 is er wel een Jan Meganck geattesteerd in de oudste *Wettelijke Passeringen* (Rijksarchief Gent = R.A.G., *Oud Archief Ninove*, 629) in een vonnis over een erfenis en in een zaak van het huren van een perceel en verkopen/kopen van een huis (H. VAN ISTERDAEL en G. BORIGHEM, *Families en personen te Ninove en Herlinckhove (16de eeuw-1802)*, Ninove, 2016, p. 877).

19. *Appendix Bibliothecæ Conradi Gesneri*, Zürich, 1555, fol. 89^v. De *Appendix* geeft dus alleen de verblijfplaats van Meganck in Komen aan. De stad Komen maakte toen deel uit van het Graafschap Vlaanderen.

20. *Flandria Commentariorum Lib. IIII descripta*, Antwerpen, 1596, p. 167-168.

21. Valeri Andræ Desseli, *[Iuris] C[onsulti] Bibliotheca Belgica*, p. 668. Andreas kent immers ook het grammaticaboek, dat Meganck in 1549 als *Authore Petro Megango Ninivita - Auteur Pieter Meganck Ninovieter* geschreven had.

22. L.-J. Messiaen (*Histoire chronologique, politique et religieuse des seigneuries et de la ville de Comines*, Kortrijk, 1892, p. 470) meent, in navolging van A. Sanderus (*Antonii Sanderi De Scripturis Flandriæ*, p. 135) en van F. Foppens (*Bibliotheca Belgica ... Joannis Francisci Foppens. Tomus secundus*, Brussel, 1739, p. 992) dat Ninove de geboorteplaats is. A. ROERSCH daarentegen (*Meganck (Pierre)*, in: *Biographie Nationale*, 14, Brussel, 1897, kol. 292-293) meent dat de verwijzing naar Komen bij J. Marchant (*Flandria Commentariorum*, p. 167-168) de meest geloofwaardige is. De publicatie over Meganck van G. SCHOONAERT, *Pieter Meganck, schoolrector te Ninove* (ca. 1510), Komen (ca. 1520), Poperinge (ca. 1529-1636), Ieper (1536-1538) Zillebeke? (1544), Rijsel (1549) en Menen († 1560), in: *Westhoek*, 17, (2001), p. 87-98) kiest voor Ninove als geboortestad.

23. Wij gaan er van uit dat de variante *Megargus* in *Verheerlykt Vlaandre. Derde Deel. Vierde Boek*, p. 84 (kol. 1), waar J. Marchant aangehaald wordt, een zetfout is. Verder geeft C.-H. DERVEAUX (*Annales religieuses de la ville de Comines*, Rijsel, 1856, p. 86) de naamvariante *Pierre Mégant*.

24. Lieven van den Cruyce (ca. 1485-1557) is een generatiegenoot van Pieter Meganck. De vraag tot het schrijven van het drempelgedicht in het *Viridarium* is van Crucius uitgegaan. Dat hij daartoe Meganck heeft aangesproken, wijst erop dat deze laatste in de wereld van de Latijnse scholen enige bekendheid en gezag verworven had. Meganck voegt aan zijn naam niet alleen

immers op 31 augustus 1500 de inschrijving van ene *Petrus Meganck de Alosto, cameracensis diocesis - Pieter Meganck van Aalst, uit het bisdom Kamerijk*. Hij wordt daar als *dives - betalend student* in de studentenpedagogie *Castrum - De Burcht* ingeschreven²⁵. Als Meganck tussen zijn vijftiende en achttiende jaar student wordt in Leuven, moet hij ca. 1482-1485 geboren zijn. Die data brengen ons tot een Meganck, die twintig jaar jonger is dan Bade.

3. Josse Bade en zijn neef Pieter Meganck

Er zijn twee belangrijke getuigenissen van Josse Bade zelf over zijn bloedverwantschap met Pieter Meganck.

1503. Opdracht van Josse Bade van een boek aan zijn neef Pieter Meganck

Op 28 december 1503, het eerste jaar van zijn eigen drukkersactiviteiten in Parijs, annoteert Bade de *Buccolica*, een Latijns dichtwerk van Titus Calpurnius Siculus (ca. 50 n. C.)²⁶. Het werk wordt mogelijk gedrukt door Bade zelf en verkocht door boekhandelaar Durandus Gerlerius/Durand Gerlier in Parijs²⁷. Het is een bescheiden uitgave in kwarto op 35 folio's²⁸. Bade draagt op folio 1 verso het boek op aan Pieter Meganck: *Iodocus Badius Ascensius Magistro Petro Megango, Consanguineo suo germano Salutem dicit - Josse Bade Ascensius groet Magister Pieter Meganck, zijn volle neef*²⁹. Die opdracht is best mogelijk een proficiat van Bade aan zijn neef Pieter bij diens promotie in de Artes. Meganck moet in dit geval rond 1503 gepromoveerd zijn na universitaire studie tot *Magister Artium*, maar wellicht niet in Leuven³⁰. Of Meganck ook nog latere studies heeft gedaan, is niet bekend.

1524. Josse Bade vermeldt een tekstcorrectie van zijn neef Pieter Meganck

Josse Bade vernoemt Pieter Meganck ook nog een tweede maal uitdrukkelijk als zijn bloedverwant. Vanaf 1511 is Bade namelijk bij de uitgave van de *Noctes Atticae - De Attische Nachten* van de Latijnse auteur Aulus Gellius betrokken³¹. In 1519 neemt Bade *scholia*/aantekeningen van hemzelf en van Aegidius Maserius/Gillis de Maizières op in een nieuwe uitgave van de *Noctes*³². Vijf jaar later in 1524, weerom in een nieuwe uitgave van de *Noctes Atticae*, verwijst Bade naar een tekstcorrectie, die zijn *consanguineus meus Petrus Megangus* ca. 1522 al had aangebracht.

Wat is er af te leiden uit deze twee getuigenissen van Josse Bade over Pieter Meganck in 1503 en 1524?

- De teksten maken een hechte familieband duidelijk tussen Bade en Meganck. Zoals al aangegeven wijst *consanguineus germanus* op een bloedband tussen volle neven. Pieter heeft dan als moeder de zuster van Bade's vader, of Bade heeft als moeder de zuster van Meganck's vader. Beiden hebben dus gemeenschappelijke grootouders. Wanneer dan nog verder aannemen dat Bade mogelijk in Haaltert (Aalst) verbleef en dat er in 1500 een *Petrus Meganck de Alosto - Pieter Meganck uit Aalst* aan de Leuvense universiteit wordt ingeschreven, is het aannemelijker die Meganck uit de streek van Ninove-Aalst te laten stammen dan uit het Franse Komen.

Ninivita toe, maar gebruikt ook de titel van *Magister*; zie ook J. THEYS, *Crucius Livinus (van den)*, in: *Nationaal Biografisch Woordenboek* 4, Brussel, 1970, kol. 201-203. Crucius liet het *Viridarium* al in 1536 en in 1540 drukken (*Viridarium florum, seu florilegium proderum Linguae latinae*; volgens *Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde*, VI, (1891), p. 261. Die drukken konden wij niet inkijken; of er andere opdrachten van Crucius' collega's humanisten in 1536/1540 al opgenomen zijn, is ons dus niet bekend. Het *Viridarium florum seu Florilegium procerum linguae Latinae*, Antwerpen, 1548, is verder uitgegeven bij Symon Coquus/Simon Cock. De druk bevat naast het *Viridarium* ook de *Threnodia*, een klaagzang (p.182-191) met een verdediging van de grammaticus's van Despauterius; verder ook M.-J. DESMET-GOETHALS, *Levinus Crucius en zijn Threnodia (1548)*, in: *Verhandelingen van de Kon. Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, Klasse der Letteren*, Brussel, 47, (1985), p. 33-34. Het boek kreeg al een keizerlijk privilege van Karel V voor druk op 3 febr. 1547 (n. st.).

25. A. SCHILLINGS, *Matricule de l'Université de Louvain III*, Brussel, 1958, p. 204, 191. Tien jaar na Pieter Meganck, die in 1500 geïmmatriculeerd was, wordt op 28 augustus 1510 opnieuw een *Petrus Meganck de Alosto - Pieter Meganck uit Aalst als dives* in de pedagogie *De Burcht* ingeschreven. G. SCHOONAERT maakt een vergissing (*Pieter Meganck*, p. 87) door die inschrijving in het jaar 1505 te plaatsen en stelt dat Pieter Meganck van 1500 en die van 1505 dezelfde persoon zijn. De datum 1510 staat evenwel duidelijk zowel in het origineel, als in de tekstuitgave. Het gaat dus in 1510 wellicht niet om dezelfde 'Pieter Meganck' uit 1500, maar wellicht om een naamgenoot.

26. C. Calpurnii *Buccolica cum adnotatione Ascensiana iam diligentius recognita*. [...] *Venundantur [...] a M. Durando Gerlerio [...] - Herderszangen van Caius Calpurnius met aantekeningen van Ascensius nu nauwkeuriger nagekeken [...] Worden verkocht bij Magister Durandus Gerlerius [...]*. In de huidige naslagwerken wordt de naam van de dichter steeds als *Titus Calpurnius Siculus* aangegeven. Wij houden die benaming ook aan. De handschriften van zijn werk (vanaf 14de eeuw) en de uitgaven ervan (*editio princeps*, 1471) geven als voornaam *Titus* of de minder voorkomende versie *Caius*. In de uitgave van 1503 staat op de titelbladzijde de voornaam *C[aius]* gedrukt. In de vroegste uitgaven van Calpurnius' herderszangen werden ook 4 stukken van Nemesianus (ca. 250 n. C.) op naam van Calpurnius opgenomen. De uitgave was al sinds 1471 voorafgegaan door 12 andere uitgaven, waarvan er 2 in Parijs in het laatste decennium van de 15de eeuw verschenen. De handschriften en uitgaven bij H. J. WILLIAMS, *The Eclogues and Cynegetica of Nemesianus*, Londen, 1980, p. 15 en 116-118.

27. Over Durand Gerlier, een gezworen boekhandelaar bij de Parijse universiteit J. VEYRIN-FORRER-B. MOREAU, *Philippe Renouard. Répertoire des Imprimeurs Parisiens*, Parijs, 1965, p. 170. Tussen Josse Bade (toen nog in Lyon), Robert Gaguin (Parijs) en Durand Gerlier (Parijs) waren er al contacten vanaf midden 1497 bij de uitgave van werken van Gaguin; daarvoor RENOUD, II, p. 454-458. Bade heeft in 1503 tot en met het boek van Calpurnius (28 nov) al zestien boeken gedrukt en ook dertien voorwoorden/opdrachten geschreven voor drukwerken; daarvan zijn er slechts drie, die hij voor eigen rekening afwerkt (RENOUD, I, p. 62 en 183-184).

28. Een uitgave in de Bibliothèque de l' Arsenal in Parijs heeft gerubriceerde hoofdletters; exemplaren in de Staats- und Stadtbibliothek in Augsburg hebben dezelfde zetting, maar zijn niet gerubriceerd.

29. *Consanguineus* in de strikte betekenis van het woord als *consanguineus germanus, sanguine coniunctus - bloedverwant, bloedeigen neef* (*Mittelaltinisches Wörterbuch. Akademie der Wissenschaften*, MLW Open Access, vol. 2, 4, kol. 1490, München, 2023). [NB. Marcel plaatste de volledige tekst van de opdracht met de vertaling als Bijlage, in ons artikel werd die bijlage in de lopende tekst geschoven. DvdP]

- Meganck heeft in **1503** de universitaire Artestitel 'Magister' verworven. Hij kan dus ca. twintig jaar oud zijn. Mogelijk is hij rond 1503 gepromoveerd zijn tot *Magister Artium*, maar misschien niet in Leuven.³³ De opdacht van Calpurnius' gedichten is best mogelijk een huldeblijk van Bade voor zijn neef bij diens promotie.
- Hoe dan ook, Josse Bade en Pieter Meganck delen hun 'humanistische interesses' in grote genegenheid voor elkaar. Alhoewel de Calpurnius-uitgave geen topeditie was, maakt de toen al in humanistische kringen gerenommeerde Bade zijn jongere neef Meganck bekend door diens naam aan de tekstuitgave te koppelen³⁴.
- Er is ook de tekstcorrectie, die Meganck in 1522 aanmaakt voor de *Noctes Atticae*. Daaruit is volgende duidelijk. Meganck stelt de verbetering voor in 1522, twee jaar vóór de uitgave van de *Noctes* in **1524**. Maar bij zijn tekstcorrectoren vernoemt Bade nergens anders Pieter Meganck. Misschien moeten we hem dus (in Parijs als toevallige?) als corrector van teksten in de drukkerij (in de omgeving) van neef Bade erkennen?³⁵ Ook dit moeten we aanstippen: Meganck heeft voor zijn tekstcorrectie handschriften en andere uitgaven nodig gehad, die wellicht niet in Bade's drukkerij aanwezig waren. Ook is Megancks correctie een echte correctie op tekst van de oorspronkelijke auteurs (Cicero en Gellius) en geen gewone correctie van een verkeerde letter in de drukkerij.

De terugkerende band van Meganck met Bade en diens drukkerij geeft wel aan dat neef Pieter Meganck, die vermeld wordt in 1503, 1522/1524, en ook in 1536 en 1549 dezelfde persoon moet zijn.

Is er familiebezoek van Bade in Vlaanderen? Zijn er zakenreizen van Bade in Vlaanderen?

Waarom Bade vooral in 1500-1520 naar de Nederlanden komt, heeft zeker te maken met zakenreizen³⁶. Zo kan er in 1516 een verband zijn met een mogelijke herdruk van Erasmus' *Parabolae - Zegswijzen* door Bade. Na een bespreking met Erasmus wil Bade het werk niet herdrukken om Dirk Martens geen concurrentie aan te doen³⁷. Of misschien wil Bade bij Gillis wel horen hoe het met de *Utopia*-druk zal aflopen eind 1516.

Ook moet men natuurlijk vermoeden dat Bade bij zijn komst naar de Nederlanden tussen **1516** en **1518** leden van de Meganck-familie bezoekt. Hoe en waar blijft een onbekend momentum.

4. Josse Bade en Pieter Meganck binnen een netwerk van humanisten in de Nederlanden (1ste helft 16de eeuw)

Josse Bade is ook vanuit Lyon/Parijs een netwerk met bekende humanisten in de Nederlanden blijven onderhouden. Voor hem gaat het hierbij om een formeel netwerk, dat hij heeft uitgebouwd via zijn eigen literair werk, zijn drukwerk en zijn uitgaven. Dat hij zijn neef Pieter Meganck ook daarbij op informele wijze betrokken heeft en hem zo deel laat uitmaken van het netwerk, lijkt geen twijfel.

Bij contacten in de Nederlanden heeft Bade vooral oog voor zijn vroegere leermeesters in **Gent** en voor tophumanisten in **Antwerpen**.

30. De naam Meganck komt niet voor in de *Acta* van de Leuvense Artesfaculteit over de jaren 1500-1503 (R.A.L., *Oude universiteit Leuven*, 712, fol. 174-210). Behaalde Meganck zijn titel in Parijs en vertoefde hij daar in de nabijheid van neef Bade?

31. Aulus Gellius (2de e. n. C.) verzamelde in zijn *Noctes Atticae* excerpten uit Griekse en Latijnse auteurs. De uitgaven van de *Noctes* bij Bade vanaf 1511 tot 1536 in RENOARD, II, p. 463-469. Uitgaven in wiegendrukken vanaf 1469 en uitgaven in de 16de tot 18de eeuw bij L. HOLFORD-STREVEN, *Aulus Gellius*, in: G. DINKOVA-BRUUN e.a., *Catalogus Translationum et Commentariorum. Volume X*, Oxford, 2014, p. 273 e.v.

32. *Auli Gellij Noctium Atticarum Libri Vndeiginti [...] Væundantur ab ipso Ascensio [...] - Negentien boeken van de Noctes Atticae van Aulus Gellius [...] Worden verkocht door Ascensius zelf, Parijs 1519*. Gilles de Maizières, humanist en rector van de Parijse universiteit, was actief van 1500 tot 1525 (RENOARD, III, p. 506).

33. De naam Meganck komt niet voor in de *Acta* van de Leuvense Faculteit van de Kunsten over de jaren 1500-1503 (R.A.L., *Oude universiteit Leuven*, 712, fol. 174-210). Behaalde Meganck zijn titel in Parijs en vertoefde hij daar in de nabijheid van Bade?

34. Bade liet vanaf zijn verblijf in Lyon uitgaven en drukwerken voorafgaan door een voorwoord of een opdracht aan bekende humanisten. Ook in Parijs richtte hij zich daarbij vaak aan eigen bekenden en leerlingen (RENOARD, I, p. 20-21).

35. Andere tekstcorrecties van Meganck bij uitgaven zijn er niet bekend. Ca. 1520/1530 werkten o.m. wel de Gentenaars Louis Blaubloom en Georges Scandelaer en ook Jean Loys uit Tiel als correctores en later als drukkers bij Bade (RENOARD, I, p. 55; RENOARD (naar), *Imprimeurs et libraires Parisiens du XVIe siècle*, II, Parijs, 1969, p. 14).

36. Bade zou in Gent zijn in dec. 1488, (RENOARD, I, p. 9) alvorens hij definitief naar Valence en naar Lyon vertrekt (1492). Zie verder ook 4. Josse Bade en Pieter Meganck binnen een netwerk van humanisten in de Nederlanden. In 1516, 1517 en 1518 verschijnen in de Parijse Badiusdrukkerij meerdere drukwerken: dat zijn er 35 in 1516, 22 in 1517, 19 in 1518 en 39 in 1519. Daarvan houden er slechts 8 drukken verband met de Nederlanden: 4 werken voor Erasmus, 2 voor Cornelius Grapheus/Corneel de Schrijver en 1 voor Willem Vorsterman, boekhandelaar in Antwerpen (RENOARD, I, p. 83-86).

37. Martens drukte het boek al in juni 1515 (K. HEIREMAN (red.), *Tentoonstelling Dirk Martens 1473-1973*, p. 276). Uiteindelijk heeft Bade de *Parabolae* dan toch herdrukt met opdracht aan Gillis in 1516; daarover brieven van Bade aan Erasmus op 6 juli, 29 september en 29 november 1516 (P. ALLEN, *Opus epistolarum*, II, p. 271, 351 en 425). In augustus 1518 drukt Bade ook de *Statuta synodalia Leodiensia - de Statuten van de bisschoppelijke synode in Luik* voor de Antwerpse boekhandelaar Willem Vorsterman (RENOARD, III, p. 262).

Gentse contacten

Bade richt zich al op 15 oktober 1500 in een uitgave van Horatius' *Epistolae - Brieven* met een lange brief dankbaar tot de Broeders Hiëronymieten, zijn oud-leraren in **Gent**. Hij noemt ze *virī integerrimi - educatieve en moreel hoogstaande personen*³⁸. Ook nog vanuit hun kartuize Koningsdal in Gent schrijven de kartuizers in 1499 en 1502 verzen voor Bade's uitgaven³⁹. Op 7 maart 1506 (n. st.)⁴⁰ drukt Bade de *Satyræ* van Junius Juvenalis, door hemzelf geannoteerd, dit op aanvraag en op kosten van *Joannis Meganc, Joannis Waterloose et Judoci Horenweghe, flandrorum*. Volgens Renouard gaat het om Gentse boekhandelaars⁴¹.

Op 13 januari 1511 drukt Bade het door de Gentse schoolmeester **Eligius Houcarius/Gillis Houckaert** († 1544) het op rijm gezette leven van de heilige Livinus, deze keer op vraag en kosten van twee Gentse boekhandelaars Victor (van) Crombrugghe en Gerard Zweemere⁴². Het boek bevat drie koppelverzen van Bade voor Houckaert en vijf koppelverzen van Hilarius Bertulphus Ledijs/Bertolf van Lede, opgedragen aan een *Livino Megango... fortis Ganda - aan Lieven Meganck...uit het sterke Gent*⁴³. Vermeldenswaard is hier bij deze Gentse bekenden ook wel **Robertus Caesaris/Robert de Keysere** (1470-1532), een oudere leeftijdgenoot en mogelijk een carrièrevoorbeeld voor Pieter Meganck⁴⁴. De Keysere studeert in Parijs, leert er Erasmus kennen en is ca. 1500 terug in Gent, waar hij een Latijnse school sticht. In 1510 is hij opnieuw in Parijs, wordt er principaal van het Collège de Tournai. Hij is er van 1511 tot 1513 ook drukker voor Bade met een eigen *praelum caesareum-pers van de Keysere*⁴⁵. Uiteindelijk komt hij dan toch terug naar Gent, waar hij verder drukt en zelfs lobbyt om in Arras of Douai een universiteit te beginnen.

Aalsterse en Antwerpse contacten

Contacten in **Antwerpen** betekenen voor Bade een belangrijke upgrade door omgang met elite-humanisten. De belangrijkste ontmoetingen spelen zich af ten huize van de Antwerpse **Petrus Aegidius/Pieter Gilles** (1486-1533), de jonge humanist en stadsgriffier aldaar⁴⁶.

Gillis en Erasmus worden met elkaar bevriend vanaf het begin van de 16de eeuw. Met Pasen 1505 is Gillis trouwens al van plan geweest om naar Parijs af te reizen en er Erasmus te ontmoeten⁴⁷. Verder drukt Bade in juli 1513 de *Peloponnesische Oorlog* van de Griekse historicus Thucydides (400 v.C.) in een vertaling van de Italiaanse humanist Laurentius Valensis/Laurenzo Valla. Hij draagt het boek op aan Gillis, omdat deze in toespraken voor zijn medeburgers zeker met Valla en Thucydides kan wedijveren⁴⁸.

Tussen juni 1516 en juni 1519 verblijft Erasmus in hoofdzaak in de Nederlanden, meer bepaald in Antwerpen en in Leuven⁴⁹. Het worden drukke jaren voor de leden van het netwerk, waarbij vooral de drievoudige komst van Bade naar de Nederlanden opvalt. In de zomer van 1516 laat Bade vanuit Parijs door Erasmus groeten overmaken aan Gillis, zijn gastheer in Antwerpen⁵⁰. December 1516 eindigt met een belangrijke uitgave binnen het netwerk. Gillis wordt onder impuls van Erasmus met de humanistengroep de eerste uitgever van Thomas More's *Utopia*. Dirk Martens drukt het boek in Leuven⁵¹. Erasmus, die in februari 1517 nog bij Gillis logeert, geeft aan Gulielmus Budaeus/Guillaume Budé in Parijs de raad om de *Utopia* zo vlug mogelijk te lezen en zijn gastheer Gillis laat meteen ook Budé groeten⁵². Bade moet in de zomer van 1517 nogmaals in de Nederlanden zijn, want Budé laat op 17 juli in Parijs in de drukkerij van Bade vragen of hij er al terug is⁵³. Een jaar later in 1518 is Bade nogmaals in Antwerpen. Gillis laat daarover enthousiast aan Erasmus weten dat Bade bij hem

38. Bade zou na zijn terugkeer uit Italië in december 1488-januari 1489 ook al in Gent geweest zijn (RENOUARD, I, p. 9); verder ook brief van Bade aan de Broeders (15 okt. 1500); de brief bij RENOUARD, II, p. 500-501.

39. Het betreft hier o.m. Guilielmus Biebaout, later vanaf 1521 prior van de Grande Chartreuse (Fr.); aldus RENOUARD, II, p. 108; III, p. 30. Verder ook J. DE GRAUWE, *De bewoners van de Gentse kartuize Koningsdal. Een index*, in: *Handelingen der Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde te Gent*, 53, (1999), p. 147, 150 en 151.

40. (n. st. = nieuwe stijl.); de jaardata gaan normaal van 1 januari tot 31 december. Tot het jaar 1575 echter wijzigde het jaartal niet op 1 januari, maar o.m. in Vlaanderen pas op Pasen. Bij documenten, die dus vóór 1563/1575 zijn gedateerd, moeten de jaartallen van vóór Pasen met één jaar verhoogd worden, ervan uitgaande dat voor die jaartallen bij de dateringen het jaartal pas met Pasen was veranderd).

41. RENOUARD, II, p. 538. Zie ook P. BERGMANS, *Les Imprimeurs Belges à l'Etranger*, Gent, 1897, p. 51-52 (met nieuwe bibliofiele uitgave in Gent, 1922, p. 119-120). Jan Meganck (*Jan Medeganc f. Lievins*) wordt in 1511 vermeld als borgsteller in een conflict tussen de boekbinders Gillis van den Wallen en Pieter de Keysere (F. VANDER HAEGHEN, *Bibliographie Gantoise*, I, Gent, 1858, p. 24-25).

42. RENOUARD, II, p. 517-519. Voor Houckaert, zie M. GRYPDONCK, *Eligius Houckaert, een schoolman uit het begin der XVIe eeuw*, in: *De Gulden Passer*, 20 en 21, (1942 en 1943), p. 23-57 en 29-78. Houckaert werd in 1504 magister in Parijs en stichtte te Gent de Latijnse school 'De Roose'. Over Victor Curvions/Victor van Crombrugghe, met wie Pieter de Keysere samenwerkte, A. DEROLEZ, *II. Boekbanden*, in: *Gent. Duizend jaar kunst en cultuur tentoonstellingscatalogus*, Gent, 1975, p. 161-163.

43. Hilarius Bertolf uit Lede (ook soms uit Ledeberg genoemd), dichter en humanist, was leerling van Houckaert; studeerde in Parijs, werd in 1521 secretaris en bode van Erasmus. Hij stierf in Lyon in 1533; zie H. DE VOCHT, *Litterae virorum eruditorum ad Franciscum Craneveldium*, Leuven, 1928, p. 51; K. HEIREMAN (red.), *Tentoonstelling Dirk Martens 1473-1973*, Aalst, 1973, p. 201-202. Wellicht is Lieven Meganck hier († 1557) in 1541 lid van het Sint-Baafskapittel en hoofd van de kapittelschool in Gent; de tekst op zijn grafsteen in de Sint-Baafskathedraal in E. HELLIN, *Histoire chronologique des évêques, et du chapitre*, p. 178-179.

44. Over de Keysere V. VANDER HAEGHEN, *L'humaniste-imprimeur Robert de Keysere, et sa soeur Clara la miniaturiste*, p. 325-381; ook A. VANAUTGAERDEN, *Robert de Keysere, maître d'école gantois, imprimeur parisien*, in: *Passeurs de textes. Imprimeurs et libraires à l'âge de l'humanisme*, 2012, p. 15-41.

45. In januari 1512 (1513 ?) drukt de Keysere de *Argonautica* van Valerius Flaccus (1ste e. n.C.) voor Bade en voor diens collega-drukker Joannes Parvus/Jehan Petit (RENOUARD, III, p. 314-315).

46. Pieter Gillis is 1509 tot 1532 stadsgriffier in Antwerpen. Hij geeft vanaf 1510 meerdere werken uit bij drukker Dirk Martens in Leuven. Over Gillis o.m. F. PRIMIS, *Antwerpiensia 1936*, Antwerpen, 1937, p. 168-183; M. NAUWELAERTS, *Pieter GILLIS*, in: P. BIETENHOLZ-T. DEUTSCHER, *Contemporaries of Erasmus. Volume 2. F-M*, Toronto, 1986, p. 99-101.

47. Daarover een brief van Erasmus aan Gillis (Parijs, 7 maart 1505) bij P. ALLEN, *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami. I*, Oxford, 1906, p. 413-414.

48. De opdracht bij RENOUARD, III, p. 303-304. RENOUARD, II, p. 525 beschouwt verkeerdelijk Pieter Gillis uit Antwerpen en de taalkundige Petrus Aegidius de Venetiis,

verbleef - *Badius fuit apud nos, viximus genialiter - Bade is bij ons geweest, wij hebben het heel prettig gehad* (19 juni 1518)⁵⁴.

Hoe dan ook, met de reizen zijn twee kleinere publicaties van **Cyprianus Cornelius Grapheus-Scribonius/Cypriaan Corneel de Schrijver** in verband te brengen. Grapheus, met zijn volledige naam *Cyprianus Cornelius Grapheus Scribonius Alustensis*, stamt zoals Bade en Meganck ongetwijfeld ook uit de streek **Aalst/Ninove**⁵⁵. Hij is vanaf **1514** al opgenomen in de kring van drukker Dirk Martens, die voor hem enkele dichtwerkjes over Christus, O.-L.-Vrouw en heiligen heeft gedrukt⁵⁶. In **1516** mag hij van Gillis een drempelgedicht in de *Utopia* schrijven. Rond Pasen van het jaar **1517** drukt Bade de *Compluscula Poematia - Een aantal dichtwerkjes* van Grapheus. De uitgave, opnieuw met korte religieuze teksten over Christus, O.-L.-Vrouw en enige heiligen, bevat tevens een inleidende tekst van Johannes Lacteus/Jan van der Biest⁵⁷. Een jaar later in **1518**, opnieuw met Pasen, drukt Bade ook een in verzen bezongen leven van Willem V: *In Divi Guilielmi Aquitaniæ Ducis & Pictaviæ Comitis Vitam et Sanctimoniam Sylva - Een Bosje Schrijfsels over het heilige leven van hertog Willem van Aquitanië, graaf van Poitou*. In beide werken hebben Aalsterse fraters Wilhelmiëten enkele versregels als aanbeveling geschreven. Grapheus heeft er dus contacten gehad⁵⁸. De Schrijver, dus een humanist-neofiet, wordt met Pieter Gillis in **1520** in **Antwerpen** een van de vier stadssecretarissen. Wegens verdenking van reformatorische ideeën verliest hij in **1522** zijn ambt achteraf tot 1540.

die het Latijnse woordenboek *Catholicon* corrigeerde (o.m. in 1487), als dezelfde persoon.

49. Het verblijf van Erasmus in de Nederlanden volgens zijn brieven (P. ALLEN, *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami. II*, Oxford, 1910, p. IX-XII en P. ALLEN-H. ALLEN, *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami. III*, Oxford, 1913, p. VII-XIV).

50. Brief van Bade op 6 juli 1516 vanuit Parijs aan Erasmus in Antwerpen; naast Gillis krijgt ook Jacobus Tutor/Jacob de Voecht, de vriend van Gillis, groeten; zelfs de zeer lieve echtgenotes *hospites nostros Iacobum et Petrum cum uxorcibus lepidissimis* worden gegroet (P. ALLEN, *Opus epistolarum. II*, p. 271-272).

51. Over deze humanistengroep M. COCK, *De humanistengroep rond de Editio Princeps van Thomas More's Utopia* (1516), in: *Het Land van Aalst*, 68, (2016), p. 221-255.

52. Brief van Erasmus vanuit Antwerpen op 21 febr. 1517 aan Guillaume Budé (P. ALLEN, *Opus epistolarum. II*, p. 478-479).

53. De reis blijkt uit een brief vanuit Parijs op 17 juli 1517 van Guillaume Budé aan Erasmus *Matutino ad Badii officinam miseram percunctatum an ille istinc redisset - Ik had deze morgen iemand naar de drukkerij van Bade gestuurd om te vragen of hij daar al terug was* (P. ALLEN-H. ALLEN, *Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami. III*, p. 22-23).

54. Brief vanuit Antwerpen aan Erasmus, die dan in Basel verblijft (P. ALLEN-H. ALLEN, *Opus epistolarum. III*, p. 341-342).

55. De twee werkjes vermeld bij P. RENOUARD, II, p. 476. Corneel Cypriaan de Schrijver noemt zich in zijn publicaties Cornelius Grapheus Alustensis/Corneel de Schrijver uit Aalst; zijn twee voornamen ongetwijfeld in verwijzing naar de Sint-Cornelius en Sint-Cyprianusabdij te Ninove. (M. COCK, *De humanistengroep*, p. 242-245).

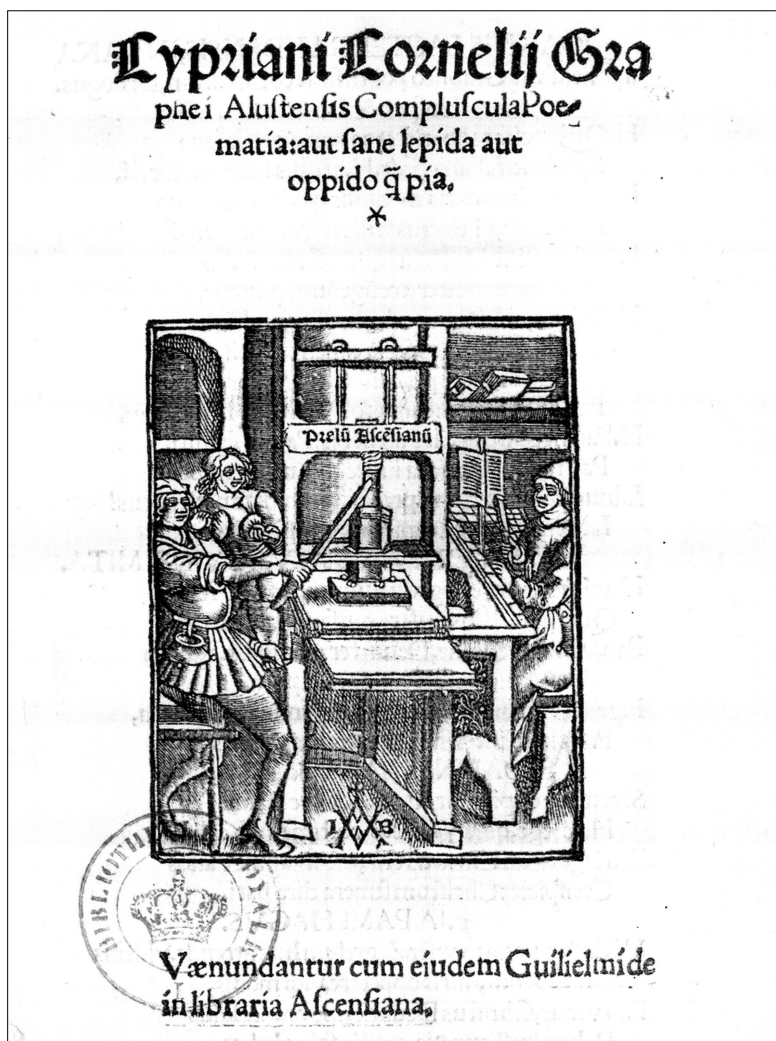
56. R. ADAM-A. VANAUTGAERDEN, *Thierry Martens et la figure de l'imprimeur humaniste*, Antwerpen, 2009, p. 217.

57. Voor Jan van der Biest, zie H. DE VOCHT, *History of the Foundation and the Rise of the Collegium Trilingue Lovaniense 1517-1550. III. The full Growth*, Leuven, 1954, p. 429-430. Lacteus studeerde in Leuven en was daarna, vermoedelijk al in 1517, verbonden aan de school van Gillis Houckaert in Gent. Nadien werd hij hoofd van de Latijnse school in Rijsel.

58. De Wilhelmiëten in Grapheus' boekje zijn Gisbertus Battus, Jacobus Baudrius, Philippus Geraulus, Jacobus Pamphagus en Joannes Saxus. Voor de Wilhelmiëten en Dirk Martens, zie L. [CRICK], *Het zogezegde "College" der Paters Wilhelmiëten te Aalst*, in: *Het Land van Aalst*, 24, (1972), p. 22-24 en E. HOUTMAN, *Het Wilhelmiëtenklooster te Aalst*, in: *Het Land van Aalst*, 24, (1972), p. 239-241; ook K. HEIREMAN, *Dirk Martens*, p. 31. E. HOUTMAN neemt 'Battus' als 'Ghijsbrecht Baten, priester in 1530 en prior in 1557', op in zijn lijst van religieuzen (p. 267).

Voorblad van Cyprianus Cornelij Graphei Alustensis Compluscula Poematia, uitgegeven door Josse Bade te Parijs in 1517.

Met de afbeelding van zijn drukpers (*Prelum Ascensionum*) en onderaan het embleem van de drukker met de initialen I en B.

Het voorbeeld van Despauterius

Een ander carrièrevoorbeeld voor Pieter Meganck moet men zien in **Johannes Despauterius**⁵⁹. Despauterius loopt zoals Bade en Meganck school in Gent bij de Broeders Hiëronymieten en is in 1509 hoofd van de Latijnse school in Sint-Winoksbergen (Bergues, Fr.). In oktober 1509 tot 1520 start Bade de talrijke deelluitgaven van de Latijnse spraakkunst van Despauterius⁶⁰. Een en ander betekent dus voor Despauterius en voor Meganck het gelijklopende verloop van hun carrière: beiden wellicht uit Ninove of omgeving, studie Latijn in Gent, beiden leraars Latijn in de Westhoek en grammatica-auteurs.

In dit netwerk spelen dus vooral de tophumanisten Erasmus, Bade, Gillis, Despauterius een voorname rol. Houckaert, de Keysere en Cornelius Grapheus Pieter onderhouden via brieven en uitgaven en zelfs in ontmoetingen contacten met Erasmus, Bade en Gillis. Ze publiceren werken/uitgaven in het Latijn. Van Pieter Meganck echter, die ongetwijfeld over de leden van het netwerk wel heeft gehoord, zijn er ternauwernood eigen publicaties/eigen handboeken van zijn onderricht in Latijnse scholen in de Westhoek bekend.

59. Over Despauterius ook J. PEERSMAN, *Stouter dan de Despauter? Een biografie van Joannes Despauterius, de Ninovierter*, Ninove, 2020.

60. Op 25 oktober 1509 drukt Bade als eerste uitgave van de Despauteriusdrukken een *Syntaxis* met een opdracht van Jodocus Ghisius/Gilles Ghijs, leraar aan de school van de Hiëronymieten (RENOUARD (naar), *Imprimeurs et libraires Parisiens du XVIe siècle*, II, Parijs, 1969, p. 62).

Toelichting 1: Humanistisch onderwijs in de Westhoek (ca. 1520-1560)⁶¹

De loopbaan van Pieter Meganck als humanist en leraar/schooldirecteur is in de 1ste helft van de 16de eeuw vooral verlopen in de Westhoek (de huidige provincie West-Vlaanderen in België en het Département du Nord in Frankrijk). Meganck is er o.m. in Komen, Comines, Fr.), Ieper, Poperinge, Rijsel en Menen aan het werk geweest.

Het onderwijs in het humanistisch neo-Latijn kende hoge bloei in die steden. De lessen door kwalitatieve leraren, zoals Meganck op vrij hoog intellectueel niveau, hebben bijgedragen tot de opkomst van de Reformatie in onze streken⁶².

Er is nogal verloop door de leraren van de ene lokaliteit naar een andere. Dat blijkt dan ingegeven door loonniveaus en de aanwezigheid van kennis/collega's.

61. [De twee toelichtingen vormden bij Marcel de inleiding op Deel II. Die werden in ons artikel niet opgenomen. DvdP]

62. J. DECAVELE, *De dageraad van de Reformatie in Vlaanderen (1520-1565). Tekst. Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België. Klasse der Letteren*, 37, (1975), nr. 76, Brussel, p. 106-107; J. DECAVELE, *De eerste protestanten in de Lage Landen: Geloof en heldenmoed*, Leuven, 2004, p. 64.

Toelichting 2: Onderwijsstructuren 16de eeuw in hedendaagse terminologie

16de eeuw	Hedendaags
<i>Grote Latijnsche Schole/ Hoogere scole</i>	Humanioraonderwijs
<i>Scholaster</i> (Inrichter van het onderwijs in de localiteit)	Inrichtende Macht
<i>Rector scholarum</i>	Directeur van de school, (soms ook) leraar aan de school
<i>Scholaster/schoolmeester</i>	
<i>Hypodidasculus</i> (soms ook) <i>submonitor</i>	Leraar aan de school

Pieter Meganck hoofd van de school van de abdij van Lobbes?

Een nieuw onbekend element over het leven van Meganck is mij als reactie op ons artikel bezorgd door Gerrit Liessens via email op 1 april 2025. “De inventaris van de manuscripten in de bibliotheek van Douai geeft als ms 832 (afkomstig van de abdij van Anchin) een werk met veel deeltjes van de hand van prior François de Bar (1538-1606).¹ Het tiende deel ervan (f° 93v°): *Versus Petri Megangi, scholas Lobbienses praesidentis* – [Verzen van Pieter Meganck, hoofd van de scholen van Lobbes.]” De nadere uitleg van de archivaris luidt: “Ces huit vers furent improvisés par Pierre Meganck (Petrus Megangus). En tête de ces vers on lit: *Petrus Megangus Ninivita, insignus grammaticus. Adhuc vivit 1572 et scholas praesidet apud Lobbiense monasterium* – [Pieter Meganck, Niniviet, belangrijk grammaticus. Leeft nog in 1572 en is hoofd van de scholen bij het klooster van Lobbes.]”

1. C. DEHAISNES, *Catalogue général des manuscrits des bibliothèques publiques des départements*, Tome VI, Douai, Parijs, 1878, p. 559-561.

Mijn voorlopige commentaar. Meganck kan, naar onze opzoekingen, niet in 1572 de scholen in Lobbes geleid hebben, daar hij in 1560 overleden is. François de Bar koppelt de acht verzen van Meganck aan het voorgaande negende item in het verzamelhandschrift, dat handelt over de abdij van Lobbes, dat gedateerd is 1572. Het verzamelhandschrift zelf moet na 1590 geschreven zijn, dus dertig jaar na de dood van Meganck. Hoe zijn Megancks verzen tot bij de Bar gekomen? Dat blijft een gissen en eerst zouden we de tekst zelf van de verzen onder ogen moeten hebben, vooraleer daar uitspraken over te doen. Dat Meganck schoolhoofd in Lobbes is geweest, lijkt de zoveelste speculatieve, maar foutieve uitspraak over diens loopbaan te zijn, gemaakt door iemand die Meganck niet direct gekend heeft en zich steunt op secundaire bronnen.

Dirk Van de Perre

‘Un guarson avecq ce culotte en bas’

Sodomie in Aalst in de achttiende eeuw

Jonas Roelens

Jan Lampaert

Inleiding

Of vrijdag 25 augustus 1713 een zonnige zomerdag was te Aalst is moeilijk te achterhalen. Wel weten we dat er die dag drie kinderen in de Sint-Martinuskerk gekerstend werden en er een koppel in het huwelijk trad.¹ En hoewel de Aalsterse doodsklok die dag uitzonderlijk stil bleef, likten de circa 8500 inwoners van Aalst wellicht nog steeds hun wonden na de pas beëindigde Spaanse Successieoorlog.² 1713 luidde namelijk een periode van hongersnood in die tot 1715 zou duren.³ Ook de soldaten en hogere militairen van het ondertussen ontbonden legioen van ‘Dmi. Baronis Dodogny’ waren nog steeds aanwezig in de al bijna vijftig jaar ontwalde stad.⁴

Die avond zou Aalst echter opgeschrikt worden door een zeldzaam geval van sodomie of ‘crim contra naturam’.⁵ Sodomie was een zeer breed begrip dat afgeleid was van het Bijbelse verhaal over Sodom en Gomorra en in de vroegmoderne tijd gebruikt

werd om een hele reeks seksuele handelingen te omschrijven die niet op voortplanting gericht waren. Hieronder viel bijvoorbeeld masturbatie, bestialiteit, kindermisbruik en anaal geslachtsverkeer tussen mannen en vrouwen. Maar de term diende eerst en vooral om seks tussen mensen van hetzelfde geslacht aan te duiden.⁶ In de historiografie werd sodomie tijdens de achttiende eeuw voornamelijk bestudeerd in grote metropolen als Amsterdam, Parijs of Londen. Ook studies over de Zuidelijke Nederlanden focusten zich tot nog toe op grotere steden zoals Antwerpen of Brugge.

De Aalsterse casus in dit artikel is daarom een noodzakelijke aanvulling op deze grootstedelijke geschiedschrijving. Heel wat historici hebben beargumenteerd dat de achttiende eeuw een fundamenteel kantelpunt vormt in de

1. Petronella vander Malen, Emanuel Maximilianus Paulus Ludovicus Stevens en Joanna Smet, wier vader reeds overleden was. Brussel, Algemeen Rijksarchief (hierna ARA) Doopregisters Sint-Martinus Aalst, 1706-1720, fol. 1734r. ‘Vice pastore’ Cornelius Verschuere zegende die dag het huwelijk van Augustinus de Donckere en Maria Boncarne in. ARA Huwelijksregisters Sint.-Martinus Aalst, 1711-1750, fol. 4204r.

2. J. MOENS, ‘Het financieel beleid van de Heilige Geesttafel te Aalst. Armenzorg te Aalst in de achttiende eeuw’, *Land van Aalst* 57:4 (2005) 237; J. DE BROUWER, *Demografische evolutie van het land van Aalst: 1570-1800* (Brussel 1968) 3. Over de nasleep van de Spaanse Successieoorlog in de Zuidelijke Nederlanden, zie ook: K. VAN GELDER, ‘Divided Loyalties. Angevin Partisans in the Southern Netherlands in the Aftermath of the War of Spanish Succession’, *Dutch Crossing* 34:1 (2010) 59-76.

3. MOENS, ‘Het financieel beleid van de Heilige Geesttafel te Aalst’, 249.

4. De parochieregisters van de Sint-Martinuskerk bevatten voor de periode 1709-1714 ten minste 27 dopen van kinderen van militairen, 22 huwelijken van militairen en twaalf begrafenissen van militairen. Militairen werden enkel op het kerkhof begraven en hun begrafenis was gratis. Op 15 mei 1710 werden maar liefst ‘15 militis galli’ begraven, al is het onduidelijk tot welk kamp deze militairen behoorden. ARA, Begrafenisregisters Sint-Martinus Aalst, 1687-1743, fol. 5022r. Zie ook: M. CHERETTE, ‘Het Aalsterse tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748). Een tijdsbeeld?’ *Land van Aalst* 33:1-2 (1981) 3.

5. De citaten in dit artikel komen uit: Stadsarchief Aalst, Procesdossiers 1520-1789, nr. 1093 (hierna SAA, Procesdossiers, 1093).

6. J. ROELEN, *De onuitspreekbare zonde. Sodomie in de Zuidelijke Nederlanden (1400-1700)* (Gorredijk 2024) 11.

Anoniem, Lot en zijn dochters verlaten het brandende Sodom (1681-1762).
Bron: Amsterdam, Rijksmuseum.

geschiedenis van onze omgang met – deviante – seksualiteit. Deze theorie wordt recent echter meer en meer bekritiseerd. Lokale studies zoals deze casus tonen aan dat het verhaal doorgaans genuanceerder is en zowel elementen bevat van die nieuwe achttiende-eeuwse zienswijze als van eeuwenoude continuïteit. Om de perceptie van seksualiteit in het verleden ten gronde te bevatten, blijven lokale casussen dus onontbeerlijk.

Een geheime ontmoeting op een publieke plaats

Na het ingaan van de avondklok in de nacht van 25 op 26 augustus 1713 hielden dragonders zoals gebruikelijk de nachtwacht in de buurt van de Aalsterse Grote Markt. Een van hen was de twintigjarige Charles Herent.⁷ Herent was op dat moment cadet in de compagnie van kapitein Dieudonné, dat deel uitmaakte van het regiment van Baron Dodignié.⁸ Tussen 23u en middernacht betrapte hij twee personen in een wel zeer intieme houding gezien de publieke plek waar ze zich bevonden: pal onder de galerij van het huis van niemand minder dan burgemeester Maximiliaan van Oostendorp.⁹ Herent luisterde het gesprek af en hoorde een van beide in het ‘flaman’ volgende instructie zeggen: ‘vous n’este point bien encore, mettez vous mieux.’¹⁰ Toen er toevallig een dienstmeid met een toorts voorbijkwam, zag Charles Herent duidelijk twee personen. Op dat moment ging hij er nog van uit dat het tweetal een man en een vrouw was die ‘le jeu venerien’ aan het uitoefenen was.¹¹ Daarop nam hij de beslissing om er een collega-dragonder van zijn compagnie bij te halen, de 26-jarige Jean Nassé afkomstig uit Dour.¹²

De Nieuwe Rooze op de hoek van de Grote Markt en de Lange Zoutstraat.

Bron: detail uit: Antonius Sanderus, *Flandria Illustrata* (Keulen: Jan & Cornelis Blaeu, 1641-1644) vol. 2, 498-99.

Ook Nassé zag twee mensen aan de voet van de galerijtrappen op elkaar liggen. Op de vraag ‘qui est la?’ rechte één van beide zich op, ‘tenant ses cuetotte ala main’ en vluchtte weg zonder dat beide dragonders hem konden overmeesteren.¹³ In de nachtelijke schemer ging Herent ervan uit dat de overgebleven persoon een vrouw was en greep naar ‘haar’ borst om ‘haar’ in bedwang te houden. Maar toen Herent merkte dat zijn veronderstelling niet bleek te kloppen, voelde hij wat lager met zijn hand en stelde hij verbaasd vast dat hij te maken had met een jongeman ‘aijnt le calotte embas’.¹⁴ Herent en Nassé hadden dus twee mannen die seks met elkaar wilden hebben op heterdaad betrapt. De bange jongen, Joannes Antonius de Neve genaamd, knielde neer toen de nachtwachters hem ‘mechantes paroles’ naar het hoofd slingerden. Toen Herent en Nassé hem vroegen wie de gevluchte man was, antwoordde de jongen al huilend dat het om een Italiaan ging, die dezelfde feiten ook al met andere jongelingen had gedaan zodra hij er de kans toe kreeg.¹⁵

7. Charles Herent was wellicht afkomstig van Brussel. Op 26 juli 1693 werd in de Brusselse Onze - Lieve - Vrouw - ter - Kapellekerk ene Carolus Herent, ‘fa. Georgii et Pascasiae Zenin’ gedoopt. Carolus Zenin en Deodata du Bray waren zijn doopheffers. Deze Carolus was ook twintig jaar oud in 1713. ARA, Doopregisters O.-L.-V.-ter-Kapelle Brussel, 1691-1694, fol. 77v.

8. Op 4 januari 1714 was ‘Gabriel Duidonne’ een van de doopheffers van ‘Gabriel Josephus fs. Benedicti de Lami militaris et Catharina de Cuyper’. Anna Christina de Greve trad op als doophefster in naam van ‘Leonardus Duudoni’. ARA Doopregisters St.-Martinus Aalst, 1706-1720, fol. 1739r. In de krant ‘s Gravenhaegse courant van 2 mei 1712 lezen we: ‘Brussel den 28 april, De Keyzerlyke Minister de Baron van Heems, quam gistere-namiddag van Bergen hier terug; en meend den 2 of 3 van de toekomstige maend met den Heer van den Berg na den haeg te keeren. Men verwacht hier heden 2 esquadrons dragonders van het regiment van Dodignie van Douay, om gedurende den veldtocht hier te blyven, zynde geene andere ruytery in deze stad.’ <https://resolver.kb.nl/olve?urn=ddd:010725176:mpeg21:p002> Geconsulteerd op 06/02/25.

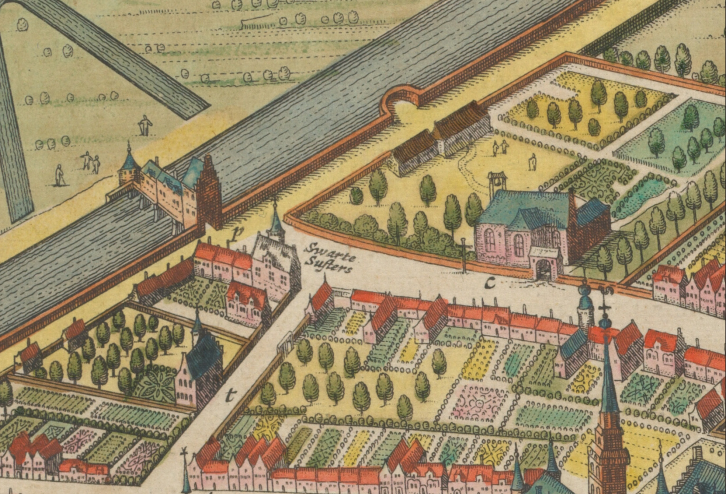
9. Het huis in kwestie bevond zich op de hoek van de Lange Zoutstraat en de Grote Markt. In het begin van de vijftiende eeuw stond op dezelfde plek een landhuis, gekend onder de naam de Rooze. Van 1574 tot 1577 zetelde het Landscollege van het Land van Aalst er. In 1598 kocht toenmalig burgemeester Cornelis Cabeliau het en liet het na afbraak herbouwen. Van toen af heette het huis *de Nieuwe Rooze*. De volgende eigenaars waren Frans de Vremde, de weduwe van jonkheer Steffen d’Hane (1623), jonkheer Maximiliaan van Oostendorp (1683), Matthijs Tack (1717) diens weduwe (1724) en notaris J.B. Guldentop (1787). Deze laatste verbouwde de galerij en maakte van het huis een tweewoonst. F. DE POTTER en J. BROECKAERT, *Geschiedenis der stad Aalst voorgegaan van eene historische schets van ’t voormalige land van Aalst* (Gent: Annoot-Braeckman 1873-76) vol. 1, 105-106. Jonker Maximiliaan van Oostendorp was burgemeester van Aalst in 1700 en opnieuw van 1711 tot 1714. Hij overleed op 20 augustus 1717. Zijn echtgenote Petronella de Nolle overleed vijf dagen later. Beide echtelieden werden in het koor van de Sint-Martinuskerk begraven. DE POTTER en BROECKAERT, *Geschiedenis der stad Aalst*, vol. 3, 233.

10. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 3v.

11. ‘(...) et croijant que s’estoit une fille exersant le jeu venerien (...)’. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 3v.

12. Een grondige analyse van de (°)-, (x)- en (f)-klappers en concrete dito aktes van de Sint-Victorparochie van Dour maakt het aannemelijk om Jean Nassé te verbinden met Jean Nezy, zoon van Jean en van Anna Vilain, gedoopt te Dour op 16 maart 1687. Jean Strovenant en Jeanne Piccart waren zijn doopheffers. ARA, Doopregisters Sint-Victor Dour, 1676-1696, fol. 153. Zijn ouders waren te Dour gehuwd op 29 oktober 1678. Het gezin Nezy-Vilain telde zes kinderen: vier jongens en twee meisjes. ‘Dragons’ Jean keerde na zijn dienst te Aalst wellicht terug naar zijn geboortestreek. Op 24 juli 1719 werd ene Albert Neusi gedoopt te Dour. Hij was het zoonnetje van ene Jan Neusi, die wellicht samenvalt met de dragonder uit de Aalsterse bronnen, en van ‘son épouse légitime’ Gertrude. Haar familienaam wordt niet vermeld. Zie: Idem, 1718-1730, fol. 18.

13. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fols. 3v-4r.

De Huidige Zwarte Zustersstraat-Grasmarkt met Capucijnenkruis voor het klooster.

Bron: detail uit: Antonius Sanderus, *Flandria Illustrata* (Keulen: Jan & Cornelis Blaeu, 1641-1644) vol. 2, 498-99.

Op de vraag hoeveel die Italiaan hem betaalde ‘pour faire cela’, antwoordde hij ontkennend dat de man hem niks gegeven had, maar hem wel alles liet drinken wat hij maar wilde.¹⁶

De dragonders besloten de Neve naar zijn huis te brengen, gelegen ‘inde Capellestraet ontrent het capucinen cruijs’. Onderweg ontmoetten ze een andere dragonder uit de compagnie van ‘ms. Le chevallier van damme’ die de weggevluchte man gezien had en wist te vertellen dat hij in het zwart gekleed was. Kort erna stootten Herent en Nassé op een man die aan die persoonsbeschrijving voldeed en lieten hem formeel herkennen door hun collega-dragonder. Opnieuw aangekomen bij het huis van de Neve in de Kapellestraat herkende ook hij meteen de aangehouden man. De jongeman vervoegde het gezelschap opnieuw even toen de wachters en de gearresteerde man richting de markt trokken, maar kort erna stuurden de dragonders de Neve opnieuw naar huis.

Onderweg uitte Nassé zijn ongenoegen tegen de gearresteerde: ‘sijl n'estoit honteux de faire un action pareille?’. Hoewel die in eerste instantie reageerde onschuldig te zijn, wou hij het even later toch op een akkoordje gooien en stelde hij voor om de zaak blauwblauw te laten. De dragonders zouden toch niks kunnen bewijzen beweerde hij. Bovendien beloofde hij hen zelfs ‘une demie pistole’.¹⁷ Om de deal te beklinken, nodigde de man beide wachten uit om iets te gaan drinken. Al vonden ze geen enkele herberg die hen nog binnen wou laten.¹⁸ Op dit heikele moment moest de pas vrijgelatene weliswaar toegeven dat hij nu geen geld bij zich had, maar hij verzekerde hen dat ze de volgende ochtend het bedrag zouden ontvangen aangezien hij een eerlijk man was.

De volgende ochtend, op zaterdag 26 augustus, werd Charles Herent door een vrouw op straat naar de man in het zwart gekleed gebracht. Die stelde voor om samen ‘un ver de l'eau de vie’ te gaan drinken en wat te eten in de herberg *au Signe*.¹⁹ Herent wou echter pas in de namiddag afspreken, en wel in herberg *Le duc de Lorraine* nabij de Gentse poort. Rond twee uur waren de man in het zwart – door herbergier Lavandy van *Le duc de Lorraine* steevast ‘Quantien’ genoemd – Charles Herent en Jean Nassé op de afspraak. Nassé kwam meteen ter zake en wou weten of deze ‘Quantien’ het beloofde geld bij zich had. Indien dat niet het geval was, dreigde hij dat hij wel wist ‘se qu'il devoit faire avecq lui’. Weer bleek ‘Quantien’ niet over de halve pistole te beschikken. Gelukkig voor hem kwam herbergier Lavandy tussenbeide.²⁰ Die was perfect op de hoogte van de situatie want Nassé had hem eerder al verteld wat ‘Quantien’ de avond voordien onder de galerij van de burgemeesterswoning had gedaan. Lavandy wou vooral conflict in zijn herberg vermijden en stelde voor dat Quantien de beloofde som over vijftien dagen aan beide dragonders zou uitbetalen. Een voorstel waar iedereen zich uiteindelijk in kon vinden en dat met een glas beklonken werd.

De effectieve betaling van dit zwijggeld zou er uiteindelijk nooit komen. Op een of

14. ‘(...) croient destre une fille et laient pris par le sein et nen trouvant point sa curiosité le portas de mestre sa main plus bas et s'aperceut avecq estonnement que s'étoit un garson aient le calotte embas.’ SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 4r

15. ‘(...) s'estoit un italien quil le faisoit la mesme chose a d'autre enfans quand il le pouvoit.’ SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 4r

16. ‘(...) quil lui donnoit rien mais bien le mainet au cabaret et lui donner a boire tout quil vouloit.’ SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fols. 4r-4v.

17. Een pistole was de gangbare Franstalige benaming voor een Spaanse goudmunt in gebruik sinds 1537. Een pistole was 2 Franse kronen waard, een demi-pistole of ‘pistolet’ had de helft van die waarde. K. LEMMENS, ‘Rekenmunt en courant geld’, *Jaarboek van het Europees Genootschap voor Munt- en Penningkunde* 1998, 46.

18. Hubert Lavandy, herbergier van *le Duc de Lorraine* verklaarde daarover: ‘le dit quantien est resvenu la nuit sans que le deposant se presiment l'heure frappent a la porte avecq des dragons demandant pour entré dans la maison mais le deposant nais les a pas laissé entré disant quil estoit trop tard quil nai voulu plus estre calangé et de dit dragons disant que le deposant avoit raison sur quoil il sont en allé.’ SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 9v.

19. Het gaat hier om herberg *De Zwaene*, die zich al minstens sinds 1660 in de Nieuwstraat bevond. In de *Gentsche Tydinghen* van 6 maart 1713 wordt de herberg aangeprezen als ‘de schoone ende wijt vermaerde hostelrye de Swaene’, terwijl de *Gazette van Gendt* van 20 maart 1741 het houdt op ‘eene schoone Hostelrye gestaen ende gelegen in de Nieuw-straeete genaemt de Swaene’. N. KERCKHAERT, ‘Oude Oostvlaamse huisnamen 6’, *Kultureel jaarboek voor de provincie Oost-Vlaanderen, zesde deel (W-Z)* (Gent 1993) 76; DE POTTER en BROECKAERT, *Geschiedenis der stad Aalst*, vol. 1, 115.

20. Hubert Lavandy had een onwettig kind met Elisabeth Wagener, Nicolaus, gedoopt op 1 oktober 1705. Op 2 maart 1706 huwde Hubert met de reeds zwangere Catharina de Trooster. Samen kregen ze vijf kinderen: vier meisjes en een jongen. ARA, Doopregisters Sint-Martinus Aalst, 1688-1706, fol. 1626r; ARA, Huwelijksregisters Sint-Martinus Aalst, 1663-1711, fol. 4155v. In 1713 stond het huis van Hubert ‘la vendie in de nieuwestraet’. Datzelfde huis zou in 1715 brand vatten, zo blijkt uit de stadsrekeningen. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 12v; ARA, Stadsrekeningen Aalst, nr. 31662 (01/05/1714-30/03/1715), fol. 108r.

andere manier waren geruchten over de nachtelijke praktijken van 'Quantien' en Joannes Anthonius de Neve toch tot bij de lokale autoriteiten geraakt. Op maandag besloten de schepenen en burgemeester om een 'informatie preparatoire' te houden.²¹ Hierbij kwamen niet enkel de eerder vermelde dragonders en herbergier aan het woord, maar ook de twee beklagden zelf werden ondervraagd.²²

Die beklagden waren een 'sekeren Jonghman' genaamd Guiliam vander Borcht fs. Guilielmi, die dus in de volksmond 'Quantien' genoemd werd.²³ Deze vander Borcht was een blauwverver en twijnder afkomstig uit Brussel die bij een zekere N. Bonjours in de Kattestraat inwoonde.²⁴ De tweede beklagde was 'eenen anderen Jonghelinck' genaamd Joannes Anthonius de Neve fs. Anthonij, een schoenmaker van 'twintigh jaeren'. Deze jongeling werd – na formeel herkend te zijn door Herent – ondervraagd in het 'gulden hoff St. Sebastiaen', waar hij voorlopig gesekwestreerd was.²⁵

Daar bevestigde de Neve in grote lijnen wat beide dragonders eerder al verklaard hadden en legde hij ook uit hoe hij halfnaakt op de trappen van de burgemeesterswoning beland was. Hij en vander Borcht hadden elkaar de vrijdag van hun arrestatie om vijf uur in de namiddag getroffen aan het huis van hoedenmaker Mattheussen.²⁶ Daarna trokken ze samen op kroegentocht met de broertjes Philippus en Carolus de Grave.²⁷ De potten Leuvens bier vloeiden er zodanig rijkelijk dat vander Borcht op een bepaald moment wou overschakelen op geuze. Ergens 'tusschen licht ende doncker' werd beslist om te verhuizen naar de herberg van de eerder vermelde Hubert Lavandy, waar opnieuw stevig gedronken werd. En nadat een zekere Emmanuel Limnander zich bij de groep voegde, werd het hele gezelschap door vander Borcht getrakteerd op artisjokken en witbrood.²⁸ Toen de broertjes de Grave en Emmanuel Limnander ergens tussen 21 en 22u naar huis vertrokken, wou ook de Neve er de brui aan geven, maar hij werd door vander Borcht tegengehouden en 'weder getrocken'.²⁹ Daarop trokken ze naar de al vermelde herberg *de Zwaene*, waar vander Borcht tevergeefs nog een glas wijn probeerde te scoren. Onverrichterzake passeerden ze de *corps de garde* van de dragonders op de markt waar ze een kwartier lang een praatje sloegen met de aanwezige nachtwacht.

Ondanks de aanwezigheid van deze dragonders moet vander Borcht zich toch veilig gewaand hebben. Volgens de Neve waren ze immers nog steeds op datzelfde marktplein toen vander Borcht 'heeft getast naer sijne voorbrouck, vraegende gedurigh ofte hij nu niet en soude te vinden sijn'. Daarmee was vander Borcht niet aan zijn proefstuk toe, want volgens de Neve was dit al verschillende keren eerder gebeurd. Al wist hij, naar eigen zeggen niet 'tot wat eijnde' vander Borcht dit gedaan had.³⁰ Even later, het was toen rond middernacht, werd de Neve door vander Borcht naar de galerij voor de burgemeesterswoning geleid. Daar moest hij zijn broek uittrekken en zich op zijn buik leggen, waarna hij in zijn 'fondement ofte poorte' gepenetreerd werd door vander Borcht.³¹ Kort erna werden ze echter, zoals we al zagen, door dragons betrapt, zette vander Borcht het op een lopen en werd de Neve 'met de broucke aff' vastgepakt en naar huis gebracht.

21. Na een gerucht of formele klacht werd een vooronderzoek gestart waarbij getuigenissen verzameld werden. Hierop besliste het schepencollege in kwestie om verdachten formeel te dagvaardigen. J. MONBALLYU, 'Het onderscheid tussen de civiele en de de criminele en de ordinaire en de extraordinaire straffrechtspleging in het Vlaamse recht van de 16^e eeuw', in: H. ROODENBURG en H. DIERIKS (eds.), *Misdaad zoen en straf: aspecten van de middeleeuwse strafrechtsgeschiedenis in de Nederlanden* (Hilversum 1991) 127.

22. Van 1713 tot 1717 waren volgende personen schepenen van de stad Aalst (Gecursiveerde namen komen voor in de geconsulteerde bronnen en ondertekenden bepaalde stukken): Emmanuël de Ruddere, *Jacobus Frans van Raffelghem*, Karel Bathazar de Breemaeker, Jan Frans 't Kint, *Cosmas le Boiteulx*, *Albert Hyacinth de Bie*, Jacob de Smet en Karel Baston. DE POTTER en BROECKAERT, *Geschiedenis der stad Aalst*, vol. 1, 282.

23. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 1r.

24. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fols. 1v en 2r; N. Bonjour kan wellicht geïdentificeerd worden als Norbertus Augustinus Bonjours, gehuwd met Agnetha Nesis. ARA, Doopregisters Sint-Martinus Aalst, 1661-1687, fol. 1358r. En Idem, 1688-1706, fols. 1395v. en 1529r.

25. Er schuilt een zekere ironie in die locatie, aangezien de vele halfnaakte, vaak androgyne, representaties van Sint-Sebastiaan in de late middeleeuwen en vroegmoderne tijd door verschillende kunsthistorici als potentieel homo-erotisch symbool geïnterpreteerd worden. C. REED, *Art and Homosexuality. A History of Ideas* (Oxford 2011) 47.

26. 'Pr. Mattheussen Hoedemaeker' SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 12r. Het gaat hier wellicht om ene Petrus Mattheussens die gehuwd was met Gertrudis de Clerck. Op 19 januari 1684 werd hun dochtertje Catharina in de Sint-Martinuskerk gedoopt. Franciscus dela Port en Catharina Thierievos waren haar doopheffers. ARA, Doopregisters Sint-Martinus Aalst 1661-1687, fol. 1328r.

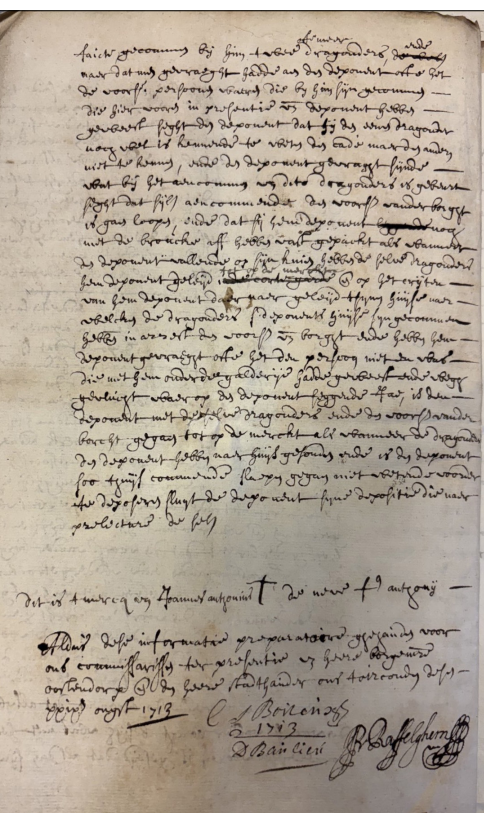
27. Beide worden door de Neve als 'de twee clijne' omschreven. Van hen ontbreekt echter elk spoor in de Aalsterse parochieregisters.

28. Emmanuel Limnander duikt niet op in de Aalsterse parochieregisters, hoewel de familie Limnander een vooraanstaande Aalsterse familie was in die periode. DE POTTER en BROECKAERT, *Geschiedenis der stad Aalst*, vol. 1, 40.

29. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fols. 12r-v.

30. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fols. 12v-13r.

31. 'Den deponent heeft geleijd op de aldaer sijnde trappen aen de deure ende hem afghedaen sijne broucke ende gekeert ende gewentelt ende ten laesten van achter ende hem deponent geleght op sijnen buijck ende ten laesten geforceert met sijn mannelijckhijt in deponents fondement ofte poorte.' SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 13r.

Ondervraging met "tmercq" van Joannes Anthonius de Neve.
Bron: SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 13v.

Daar aangekomen is de Neve naar eigen zeggen 'slaepen gegaen, niet wetende voorder te deposeren'.³²

Een juridische knoop

Ook het Aalsterse schepencollege wist blijkbaar niet zo goed hoe het verder moest.³³ Na het lezen van de informatie preparatoire tijdens het college van 29 augustus wonnen de burgemeester en schepenen alvast het advies in van een aantal, niet nader vernoemde, rechtsgeleerden. Stadhouders, ook wel luitenant-baljuw, Alexander Lenaert kreeg bovendien 'instantelijk' het bevel om Guiliam vander Borcht te arresteren 'ende den selven oock sonder tydverlies terstont te examineren'.³⁴ Daarbij stipuleerden ze dat vander Borcht geen juridische hulp mocht ontvangen en dat hij in een 'versekerde plaetse ende separaet' vastgehouden moest worden.³⁵

Daar werd meteen gehoor aan gegeven. Om 'vijf uren ende een quaert' diezelfde dag werd vander Borcht naar de meierij gebracht alwaar hij 'provisionelijck was ghesequestreert'. In het bijzijn van de burgemeester en drie schepenen identificeerde vander Borcht zichzelf, 'seggende gheboortigh te wesen van de stadt Brussel', en werd hij door dragonders Herent en Nassé formeel herkend als de persoon die ze die vrijdag betrapt hadden onder de galerij van burgemeester Oostendorp.³⁶ Bizar genoeg ontbreekt elke verdere ondervraging van Guiliam vander Borcht in dit dossier, al blijkt uit andere documenten dat die 'wettelicke examinatie' wel degelijk hebben plaatsgevonden.³⁷ Helaas bevatten de 'Boucken criminele' (1624-1709) en het 'Boeck van sententiën criminele' (1724-1795), die beiden in het Aalsterse stadsarchief bewaard worden, hiaten voor de periode 1713-1714 waardoor ook hier geen ondervragingen van vander Borcht opduiken. Dat die ondervraging wellicht in de loop der eeuwen verloren ging, is bijzonder spijtig. Weten wat voor soort vragen vander Borcht moest beantwoorden zou helpen om de perceptie van de Aalsterse schepenen over dit fenomeen in kaart te brengen. Verschillende lokale autoriteiten in de Zuidelijke Nederlanden zaten namelijk in de loop van de achttiende eeuw met de handen in het haar wanneer sodomie vervolgd moest worden.

Nochtans hadden onze contreien zich tijdens de late middeleeuwen ontpopt tot een van de strengste regio's binnen West-Europa wat betreft de bestraffing van de 'zonde tegen de natuur'. In 1292 vond een van de allereerste executies wegens sodomie op het continent plaats in Gent, en tussen 1400 en 1700 werden maar liefst 252 individuen wegens sodomie ter dood veroordeeld. De overgrote meerderheid van die executies vond echter plaats tussen ca. 1450 en 1525, waarna de intensiteit van deze vervolging sterk afnam. Tijdens de zeventiende eeuw werden sodomieprocessen, zeker die met een dodelijke afloop, een zeldzaamheid en voor de achttiende eeuw zijn tot nader orde slechts een handvol casussen bekend.³⁸ In geen enkele van die achttiende-eeuwse dossiers werd de doodstraf uitgesproken. Het lijkt wel alsof de autoriteiten, na eeuwenlang een afschrikwekkend beleid met openbare executies te hebben uitgeprobeerd, een nieuwe aanpak verkozen. Voortaan nam de stilte nog meer de bovenhand en prefereerde men discretere methodes.³⁹ Processen vonden plaats met zo weinig mogelijk getuigen om absolute geheimhouding te garanderen. Daders werden – vaak in het holst van de nacht – verbannen en over de grens gezet of voor lange tijd opgesloten.⁴⁰

Bovendien werden deze discrete straffen vaak uitgevoerd op advies van de centrale overheid. In verschillende gevallen wisten lokale schepenenbanken namelijk niet goed wat ze aan moesten met dit ernstige – maar op dat moment zelden vervolgd – misdrijf en gingen ze advies inwinnen bij de Geheime Raad. Die Geheime Raad was

32. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 13v.

33. Voor een institutionele inleiding tot de werking van het Aalsterse bestuur, M. CHERETTE, *Historische ontwikkeling van de instellingen in het Land van Aalst tijdens Middeleeuwen en Moderne Tijden, inzonderheid van het Landscollege* (Gent 1992); H. VAN ISTERDAEL, 'Land van Aalst (1166-1796)', in: W. PREVENIER en B. AUGUSTYN (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen in Vlaanderen tot 1795* (Brussel 1997) 418-38.

34. Lenaert was luitenant-soeverein-hoogbaljuw van Aalst en bekleedde die functie zeker van circa 1706 tot 1726. De Potter en Broeckaert vermelden het jaartal '169*' als aanvangstjaar van zijn functie. Hij was de eerste die de ambten van stadhouder en poortbaljuw combineerde. In 1726 werd Lenaert schepenen van Aalst. Hij was sinds april 1677 gehuwd met Justina Aloysia de Meersman. H. VAN ISTERDAEL, *Archief van het Land van Aalst 1342-1796 (1814)* (Brussel 1994) vol. 1, 114 en vols. 2-4. 725 (archiefstuk 12.875); DE POTTER en BROECKAERT, *Geschiedenis der stad Aalst*, vol. 1, 57, 278.

35. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 1r.

36. 'Ofte den selven vander Borcht niet en was den persoon die op vrijdagh ontrent den middernacht bij hen was geatrapeert inde Cattedraete naer dat sij te vooren hadden geatrapeert den persoon van Joannes Anthonius de Neve filius Anthonij onder de galerije vanden heere borgemeestre Oostendorp met eenen persoon weghvluchtende van aldaer, die daer naer aen hun bekent is gemaect door dito de Neve, te wesen den voorseiden vander Borcht.' SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 14r.

37. ARA, Raad van State onder het Engels-Nederlands Bewind (1706-1716), nr. 479 (Grâces, rémissions et impositions de silence, juli-december 1714), document 1, fol. 1v.

38. ROELEN, *De onuitspreekbare zonde*, 57-60.

39. E. HOFMAN, 'Achter gesloten deuren', in: W. DUPONT, E. HOFMAN en J. ROELEN (eds.), *Verzwegen verlangen. Een geschiedenis van homoseksualiteit in België* (Antwerpen 2017) 94-95.

40. E. HOFMAN, 'The End of Sodomy: Law, Prosecution Patterns, and the Evanescent Will to Knowledge in Belgium, France, and the Netherlands, 1770-1810', *Journal of Social History* 54:2 (2020) 5.

een adviescollege van de landsheer in de Nederlanden en was onder andere belast met juridisch toezicht. De Raad vergaderde met de vorst of landvoogd over centrale wetteksten en de controle ervan, maar adviseerde de vorst ook bij gratieverzoeken.⁴¹ De schepenen van Antwerpen (1781), Schellebelle (1785) en Poperinge (1792) riepen bijvoorbeeld de hulp van de Geheime Raad in om sodomiezaken op hun grondgebied te beslechten.⁴² Telkens was de tendens om de zaak zoveel mogelijk stil te houden.

Hebben de Aalsterse schepenen ook het advies van de centrale overheid ingewonnen? Het antwoord op die vraag is niet eenvoudig. Toen vander Borcht en de Neve in 1713 opgepakt werden, was de Geheime Raad namelijk niet actief. Die was immers in 1702 afgeschaft door Filips V en pas in 1725 opnieuw opgericht door landvoogdes Maria Elisabeth van Oostenrijk. Die tijdelijke afschaffing kadert in het warrige bestuur tijdens de Spaanse Successieoorlog (1701-1713), een internationaal conflict tussen enerzijds Frankrijk en Spanje en anderzijds de 'Grote Alliantie' van verschillende Europese mogendheden die na de dood van Karel II opgericht was om te voorkomen dat Lodewijk XIV via zijn kleinzoon ook over Spanje zou heersen. De Spaanse Successieoorlog werd grotendeels in de Zuidelijke Nederlanden uitgevochten en zorgde ervoor dat de regio van Spaanse in Oostenrijkse handen terechtkwam.⁴³ Van 1706 tot 1716 werden de Zuidelijke Nederlanden echter gezamenlijk bestuurd door de Republiek der Verenigde Nederlanden en Groot Brittannië via een staatkundige structuur die als het Anglo-Bataafs condominium bekendstaat.⁴⁴ In die oorlogscontext ontbraken de gebruikelijke kanalen voor lokale schepenen om juridische vraagstukken af te toetsen bij de centrale overheid.

Het lijkt er dan ook op dat de Aalsterse schepenen de zaak wat op zijn beloop lieten. In juni 1714, bijna een jaar later, zaten de Neve en vander Borcht namelijk nog steeds in de gevangenis. Al zou daar voor een van beiden snel verandering in komen. In de nacht van 6 op 7 juni 1714 slaagde vander Borcht er namelijk 'par violente rupture' in om uit de gevangenis te ontsnappen en naar Brussel te vluchten, zo blijkt uit de baljuwrekening van dat jaar.⁴⁵ Brussel bevond zich in Brabant en dus in een andere jurisdictie. Toch zijn er voorbeelden bekend van stadsbesturen die hun collega's waarschuwen over ontsnapte sodomieten zodat die ter plekke gearresteerd kon worden.⁴⁶ In 1737 stuurden de Antwerpse schepenen zelfs brieven naar hun Amsterdamse collega's om te verifiëren of een betrapte man al eens eerder wegens sodomie veroordeeld werd. Voor zover we dat kunnen nagaan, namen de Aalsterse schepenen geen contact met hun Brusselse collega's om hen te waarschuwen over vander Borchts aanwezigheid.⁴⁷ Mogelijk beschouwden ze hem niet langer als een probleem nu hij hun grondgebied had verlaten.

Dat de Aalsterse schepenen vander Borcht niet konden – of wilden – traceren, betekent echter niet dat dat het geval was voor elke Aalstenaar. Een zekere Peeter de Buyscher had Guiliam vander Borcht namelijk tien of twaalf dagen na zijn ontsnapping uit de Aalsterse gevangenis aangetroffen in een Brusselse herberg *Ontrent den bijstandt*.⁴⁸ Ze hadden elkaar gesproken en daaruit bleek dat, eens vander Borcht in zijn geboortestad was aangekomen, hij er blijkbaar het lot van zijn achtergebleven kompaan beklaagde. Dat blijkt althans uit een intrigerend document dat eveneens in dit dossier bewaard wordt: een pro deo-verklaring waarin drie getuigen het opnemen voor Joannes Anthonius de Neve.⁴⁹

Daarin vermeldt Peeter de Buyscher dat vander Borcht hem meer dan tien keer en met tranen in de ogen op het hart had gedrukt dat hij medelijden had met 'den onnooselen jonghen' die nog steeds gedetineerd was in Aalst.⁵⁰ Ook Maria Carolina vanden Bossche, die vander Borcht tijdens zijn gevangenschap 'uit charitate hem het eten was draeghende' vermeldt hoe diezelfde vander Borcht verschillende keren

41. H. DE SCHEPPER, 'Geheime Raad', in: E. AERTS et al (eds.), *De centrale overheidsinstellingen van de Habsburgse Nederlanden (1482-1795)* (Brussel 1994) vol. 1, 295-324.

42. ARA, Geheime Raad: Oostenrijkse periode, 567/B, ongefolieerd.

43. F. DHONDT, *Op zoek naar glorie in Vlaanderen. De Zonnekoning en de Spaanse Successie, 1707-1708* (Heule 2011).

44. R. DE SCHRUYVER, 'Het einde van de Spaanse soevereiniteit, 1702-1715', in P. JANSSENS (ed.), *België in de zeventiende eeuw: de Spaanse Nederlanden en het prinsbisdom Luik* (Gent 2006) 47-53; K. VAN GELDER, *Regime Change at a Distance. Austria and the Southern Netherlands Following the War of the Spanish Succession (1716-1725)* (Leuven 2016) 94; E. DE MAESSCHALCK, *Het strijdtonel van Europa, 1648-1815: de Zuidelijke Nederlanden onder Spaans, Oostenrijks en Frans bewind* (Leuven 2019) 96-108.

45. '(...) de Guillaume vander Borghet vulgo nommée Quantien, échappée de la prison par violente rupture le 6 juin 1714, ajant esté accusée de sodomie.' ARA, Rekenkamers, nr. 13587 (baljuwrekening Aalst 1 juni 1713 – 31 mei 1720), fol. 67r. Over de Aalsterse baljuws, zie: E. DE DONCKER, 'De strafrechtbanken te Aalst van de XIVde tot de XVIIIde eeuw', *Land van Aalst* 38:5-6 (1986) 214-20.

46. J. ROELEN, 'Fornicating Foreigners: Sodomy, Migration, and Urban Society in the Southern Low Countries (1400-1700)' *Dutch Crossing* 41:3 (2017) 239; J. ROELEN, 'Gossip, Defamation and Sodomy in the Early Modern Southern Netherlands', *Renaissance Studies* 32:2 (2017) 237; M. BOONE, 'State Power and Illicit Sexuality: The Persecution of Sodomy in Late Medieval Bruges', *Journal of Medieval History* 22:2 (1996) 137-38.

47. J. ROELEN, 'Dat volck dat uijt Hollandt ghejaecht is'. Sodomy en migratie in achttiende-eeuws Antwerpen', *Nieuwe Tijden. Over vroegmoderne geschiedenis* (2021) 127.

48. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, pro deo fol 1r. De herberg bevond zich in de buurt van de Onze-Lieve-Vrouw van Goede Bijstandkerk in de Sint-Jacobswijk waar Guiliam twaalf jaar eerder woonde (zie voetnoot 85). H. SWINNEN, *De volkstelling van 1702 in Brussel en omgeving* (Leuven 2018) 328.

49. Over de rol van getuigen in 18de-eeuwse sodomieprocessen, zie: S. LEJACQ, '"O My Poor Arse, My Arse Can Best Tell": Surgeons, Ordinary Witnesses, and the Sodomitical Body in Georgian Britain', *Journal of the History of Sexuality* 31:2 (2022) 137-68.

50. 'den welcke hem declarant aldaer heeft meer als thien rijsen geseyd ende gerepeteert met traenen inde ooghen, dat hy ten uijtersten beclaegde den onnooselen jonghen, te weten den ghemeldten Anthoen de Neve fs. Anthoen alsnog criminelijck binnen de voorseide stede gedetineert.' SAA, Procesdossiers, nr. 1093, pro deo fol. 1r.

benadrukt had dat de Neve onschuldig was en zich beklaagde dat ‘dat onnoosel kint daer alsoo moet sitten om mijnen twille’.⁵¹ Het pro deo-document wordt afgesloten met de verklaring van Catharina de Wolf, inwonende cipieres in de ‘amptmanije’ in die jaren.⁵² Ook zij verklaarde hoe vander Borcht ‘ghedurigh was beclaeghende’ het lot van de Neve: ‘segghende ten diversche rijsen wat willen sij met dien onnoosele jonghen doen?’.⁵³

Deze pro deo-verklaringen werden op 2 september 1714 neergeschreven, ruim twee maanden na de spectaculaire ontsnapping van vander Borcht dus, en waren er gekomen op verzoek van Cathelijne Remeus, moeder van Joannes Anthonius. Hoewel haar zoon ruim een jaar na die noodlottige zomeravond in de burgemeestersgalerij nog steeds opgesloten zat, weigerde Cathelijne bij de pakken te blijven zitten. Op 27 augustus 1714 had ze zich zelfs tot de Raad van State gericht om er de zaak van haar zoon te bepleiten.⁵⁴

Anno 1714 had Cathelijne de instelling waarbij ze een gratieverzoek kon indienen bij wijze van spreken voor het uitkiezen. En dat was opnieuw het gevolg van de precaire situatie in de Zuidelijke Nederlanden tijdens de nasleep van de Spaanse Successieoorlog.⁵⁵ In principe kon ze zich richten tot de Raad van State onder leiding van Maximiliaan II Emanuel van Beieren, die sinds 1691 landvoogd was namens de Spaanse kroon. Hoewel op dat moment in feite enkel het hertogdom Luxemburg, het graafschap Namen, de steden Charleroi en Nieuwpoort niet door het condominium bezet werden, claimde Maximiliaan II Emanuel van Beieren de soevereiniteit over de volledige Zuidelijke Nederlanden. In 1702 had hij hierover namelijk een geheim verdrag gesloten met de Franse koning Lodewijk XIV.⁵⁶ Ook na de Vrede van Utrecht, die in 1713 formeel een einde maakte aan de Spaanse Successieoorlog, werd de Raad van State van Maximiliaan II Emanuel nooit officieel afgeschaft. Een laatste zitting kwam bijeen op 29 november 1714, waardoor de gratie van Joannes Anthonius de Neve nog door deze Raad behandeld zou kunnen zijn geweest.⁵⁷ Al bevat het archieffonds van die Raad geen enkel spoor Joannes Anthonius de Neve.⁵⁸ Evengoed richtte ze zich tot de Raad Raad van Vlaanderen. Het hoogste gerechtshof van het graafschap moest elke gratiebrief homologeren via een interinementsprocedure. Ook hier evenwel geen spoor van de Neve.⁵⁹ In principe spraken ook de Raad van Financiën en de Audiëntie, twee andere centrale raden zich occasioneel uit over gratieverzoeken, al gebeurde dit veel minder consequent waardoor de Neve ook hier geen sporen heeft nagelaten.⁶⁰

Blijkbaar had Cathelijne haar verzoek gericht tot de Raad van State onder het nieuwe Engels-Nederlands bewind dat op dat moment het hertogdom Brabant, de heerlijkheid Mechelen, het graafschap Henegouwen en grote delen van het graafschap Vlaanderen onder controle had.⁶¹ Ook al was het een vrij nieuwe instelling van een bezettend regime, gezien de geopolitieke realiteit bood ze wel de grootste kans op slagen. Cathelijne zelf deed er in haar verzoek in elk geval alles aan om haar zoon zo onschuldig mogelijk voor te stellen: de Neve werd ‘aensocht ende aengelockt’ door vander Borcht om de zonde te plegen. ‘Bevanghen sijnde met den dranck’ zou hij de impact van zijn daden niet goed beseft hebben. Ze ging er bovendien van uit dat vander Borcht haar zoon ‘met geweld soude hebben aengetast’ en als klap op de vuurpijl stelde ze dat haar zoon niet gestraft kon worden ‘door sijn onnooselheijt ende manquement van sinnen ende verstandt’. Op basis van zijn mentale toestand kon hij dus niet verantwoordelijk gesteld worden voor zijn daden en verdiende hij dus geen straf. Bovendien was Cathelijne zelf ook slachtoffer van de hele situatie want ze moest haar zoons verblijf in de gevangenis nu al ‘soo langhen tijdt’ met aalmoezen zien te bekostigen.⁶²

51. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, pro deo fol. 1v. Maria Carolina vanden Bosch werd gedoopt op 13 maart 1696 als dochter van Franciscus en Anna vanden Bosch. Carolus Busselet en Maria Elisabeth Jansens waren haar doopheffers ARA, Doopregisters Sint-Martinus Aalst, 1688-1706, fol. 1483r.

52. ARA, Stadsrekeningen Aalst, 31662, fol. 104v. Catharina en haar man Petrus Perquin hadden zeker vijf kinderen, vier dochters en een zoon, tussen 1695 en 1706. Drie kinderen overleden op jonge leeftijd. Petrus Perquin was wellicht eerder gehuwd geweest met Elisabeth Verbessen, die op 9 juni 1709 overleed. Catharina de Wolf overleed rond 1733. DE POTTER en BROECKAERT, *Geschiedenis der stad Aalst*, vol. 3, 215.

53. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, pro deo fol. 2r.

54. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, voorblad informatie preparatoire.

55. Veel dank aan dr. Gert Gielis en prof. dr. Klaas Van Gelder voor de suggesties m.b.t. mogelijke bronnenreeksen in het Algemeen Rijksarchief die achttiende-eeuwse gratieverzoek bevatten.

56. R. DE SCHRYVER, ‘Who Had Sovereignty in the Southern Netherlands During the War of Spanish Succession (1700-1715)?’ in: G. ASSAERT en J. BUNTINX (eds.), *Recht en instellingen in de oude Nederlanden tijdens de middeleeuwen en nieuwe tijd: Liber amicorum Jan Buntinx* (Leuven 1981) 490.

57. K. VAN HONACKER, ‘Raad van State van Maximiliaan Emanuel van Beieren (1711-1714)’, in: AERTS et al (eds.), *De centrale overheidsinstellingen*, vol. 1, 290-94.

58. ARA, Raad van State onder Maximiliaan-Emanuel van Beieren (1711-1714), nr. 128 (Grâces, élargissements, et mains-levées, 1711-1714).

59. ARA, Rekenkamers – registers, nr. 877 (Registres des Rémissions accordées au Conseil privé, 1704-1716). Veel dank aan dr. Gert Gielis (PARDONS-project ‘Topografieën van pardonverhalen: gratiebriefven uit de Zuidelijke Nederlanden in context, 15e – 17e eeuw’) om dit na te gaan. Over de Raad van Vlaanderen, zie: P. VAN PETEGHEM, ‘Raad van Vlaanderen’, in: PREVENIER en AUGUSTYN (eds.), *De gewestelijke en lokale overheidsinstellingen*, 131-56. Over het PARDONS-project, zie: G. GIELIS, ‘Het PARDONS-project en de ontsluiting van Brabantse gratiebriefven’, *Eigen Schoon en de Brabander* 106:1 (2023) 93-112.

60. ARA, Audiëntie en Secretarie van de Geheime Raad, nrs. 2680-2688 (Geapostilleerde rekest en minuten van van open brieven van remissie en intrekking van verbanning, waarop de audiëntier een recht inde, 1632-1732); ARA, Raad van Financiën, nr. 159 (Grâces et rémissions, 1553-1725).

61. ARA, Raad van State onder het Engels-Nederlands Bewind (1706-1716), nrs. 470-482 (Grâces, rémissions et impositions de silence, 1706-1715).

Johan Gottfried Auerbach, Portret van Keizer Karel VI (1735)
Bron: Wenen, Kunsthistorisches Museum.

‘L’empereur et Roij en Conseil d’Estat’ naar wie Cathelijne formeel haar verzoekschrift richtte, was keizer Karel VI aan wie de bezette gebieden in de Zuidelijke Nederlanden sinds 1706 nominaal waren toegewezen. Maar aangezien Karel VI al die tijd in het buitenland verbleef, lag het dagelijks bestuur in handen van een conferentie die bestond uit vertegenwoordigers van de Republiek en Engeland. Deze Anglo-Bataven bestuurden de Zuidelijke Nederlanden in zijn naam, in afwachting van een definitief vredesakkoord: het Barrièreverdrag waarmee de Vrede van Utrecht in de praktijk werd gebracht en macht in de Zuidelijke Nederlanden effectief aan de Oostenrijkers werd overgedragen.⁶³ Deze conferentie adviseerde onder andere de Raad van State. Die Raad maakte geen half werk van Cathelijnes gratieverzoek en verzocht om verschillende opinies zodat Cathelijnes beweringen gestaafd konden worden.

Als eerste werden de Aalsterse burgemeester en schepenen gehoord. Zij erkenden in hun antwoord dat Cathelijne een arme vrouw was die niet rondkwam zonder aalmoezen. Bovendien waren ze zich ervan bewust dat vander Borcht zich zowel tijdens zijn gevangenschap als na zijn ontsnapping meermaals had beklagd over de ‘onnooselheyt’ van de Neve.⁶⁴ Toch hadden deze ‘oodtmoedighste ende onderdanighste dienaeren’ zelf ook een verzoek: mocht het Zijne Majesteit behagen om de Neve ‘gratie ende pardon’ te verlenen, dan hoopte het Aalsterse stadsbestuur alsnog dat de Neve verplicht zou worden zich ‘eenighe mijlen’ uit de stad en het Land van Aalst te begeven. De termijn voor deze verbanning mocht de vorst zelf bepalen.⁶⁵

Om hun verzoek, dat ze met ‘het uijterste respect ende submissie’ geformuleerd hadden kracht bij te zetten, voegde het Aalsterse stadsbestuur alvast een rescriptie toe van stadhouder Alexander Lenaert. Ook de stadhouder ging deels mee in de verklaringen van Cathelijne: er ging immers een grote mate van naïeve onschuld uit van de jonge de Neve. Volgens Lenaert beschikte hij niet over de mentale weerbaarheid die je zou mogen verwachten van een jongeman van zijn leeftijd. De stadhouder was ervan overtuigd dat dit kwam omdat de Neve ‘onnoosel is opgebracht onder jonghe meijkskens inde spellewerckscholen’. Lenaert ging er blijkbaar van uit het veelvuldig contact met meisjes waarmee de Neve samenwerkte, en het gebrek aan mannelijke leeftijdsgenoten de Neve onwetend hadden gehouden. Drank en ‘d’onwetentheyt’ zorgden er bijgevolg voor dat de Neve ‘facilijk door vander Borght is connen misleet, ende onnooselyck gebracht worden tot sijnen wille’. Dat de Neve niet echt wist wat voor een ernstig misdrijf sodomie precies was, werd Lenaert nogmaals duidelijk toen hij merkte hoe vlot de Neve zijn misdaden ‘sincerleyck heeft bekend ende geexpliciteert’. Iets wat hij volgens Lenaert vast niet gedaan had mocht de Neve meer kennis gehad hebben over de ‘enormiteit van het crim, ende vande straffen daertoe staende’.⁶⁶

Toch had Lenaert ook bedenkingen bij de verdedigingsstrategie van Cathelijne. De bewering dat vander Borcht geweld had gebruikt om de Neve tot seksuele handelingen aan te zetten kon niet bewezen worden volgens Lenaert. Dat de Neve had proberen weglopen toen vander Borcht hem ‘oneerlijk begonst aente raecken’ en daarbij werd vastgehouden door diezelfde vander Borcht was voor Lenaert onvoldoende om te

62. ARA, Raad van State, nr. 479, document 1, fols. 1r-2r.

63. VAN GELDER, *Regime Change at a Distance*, 95-96.

64. ARA, Raad van State, nr. 479, document 1, fols. 2v-3r.

65. ‘(...) dat uwe majesteit soude gelieven t’ordonneren dat den voorseide Jan Anthoon de Neve hem sal vertrecken ende buijten dese stede ende lande van Aelst eenighe mijlen van daer sal hauden voor soodanighen tijdt, als uwe majesteit sal gelieven te arbitreren (...): ARA, Raad van State, nr. 479, document 1, fol. 3r.

66. ARA, Raad van State, nr. 479, document 2, fols. 1r-2v.

besluiten dat de Neve met ‘absolut ghewelt’ geforceerd werd. Ook de ‘onnooselheijt ende mancquement van sinnen’ waarop Cathelijne zich beriep om haar zoon vrij te pleiten deed Lenaert de wenkbrauwen fronsen. Enerzijds was hij niet geneigd om de burens van de Neve – waarvan hij ruiterlijk toegaf dat ze de jongen beter kenden dan hijzelf en die in een pro-deoverklaring zijn ‘onnooselheijt’ bevestigden – tegen te spreken. Maar anderzijds concludeerde Lenaert toch ook dat hij ‘gheene absolute onnooselheijt ofte sinneloosheijt oynt en heeft bemerckt’.⁶⁷ De stadhouder stelde enkel een zekere kinderlijke eenvoudigheid vast die niet overeenkwam met de leeftijdsfase waarin de Neve zich ondertussen al bevond.⁶⁸ Daarmee haalde hij de tweede pijler van Cathelijnes verdediging, namelijk de wilsonbekwaamheid van haar zoon, toch stevig onderuit. Daarom adviseerde Lenaert dat de Neve ergens buiten de Aalsterse jurisdictie een verdere gevangenisstraf zou uitzitten, of dat hij zich een periode verplicht buiten de stad en het Land van Aalst zou moeten begeven. Beide opties waren bedoeld om de herinnering aan de onuitsprekbare zonde uit te wissen uit de lokale gemeenschap, wat gezien zijn lange gevangenschap al behoorlijk aan het lukken was.⁶⁹

Bevestiging gratieverzoek Joannes Anthonius de Neve.
Bron: ARA, Raad van State, nr. 479.

De Raad van State ging blijkbaar mee in deze redenering. Op 6 september 1714 verkreeg Joannes Anthonius officieel absolutie, een specifieke vorm van straffkwijschelding, ‘de sa Majesté’ waarna hij werd vrijgelaten uit de gevangenis.⁷⁰ Al moest hij wel zelf de juridische kosten gepaard met zijn proces betalen én werd hij effectief twee jaar verbannen uit de stad en het Land van Aalst.⁷¹ De pleidooien van het stadsbestuur en de stadhouder hadden hun effect blijkbaar niet gemist. Opvallend genoeg was er een paar dagen eerder nog een tweede gratieverzoek opgedoken. Op 1 september had Anthoinette-Thérèse vander Borch, Guiliams halfzus, namelijk bij dezelfde Raad van State om ‘gratie ende abolitie’ verzocht voor haar halfbroer.⁷² Hoewel vander Borch ondertussen al ontsnapt was uit de gevangenis, besloot hij blijkbaar toch een poging te ondernemen om ook formeel vrijgesproken te worden. Ook dat verzoek werd door de Aalsterse schepenen van advies voorzien.⁷³ Helaas is dit dossier niet bewaard gebleven, al lijkt de kans klein dat vander Borch op mededogen van het Aalsterse stadsbestuur had kunnen rekenen. En daarmee kwam, meer dan een jaar na de noodlottige ontmoeting tussen vander Borch en de Neve alsnog een einde aan deze opvallende casus. Wat er verder met beide heren gebeurde, is onduidelijk.

67. ARA, Raad van State, nr. 479, document 2, fols. 2v-4r.

68. ‘Doch wel ende alleene eene kinderlijcke eenvoudigheid niet overeencommende met sijne jaeren ofte auferdom’. ARA, Raad van State, nr. 479, document 2, fol. 4r.

69. ‘(...) ghelyck met syne lange detentie dese memorie alreede groote is ghesleten’. ARA, Raad van State, nr. 479, document 2, fol. 4r.

70. ‘Jean Anthoin de Neve estant élargie de la prison par abolition de sa Majesté en date de 6 7bre 1714.’ ARA, Rekenkamers, nr. 13587, fol. 67r.

71. Veu l’advis, sa majesté accorde pardon et abolition a Jean Antoine de Neve, fils de la suppliante, tant qu’il paijara les fraix et mises de justice, et qu’il n’approchera pas de la ville n’y pays d’Alost d’icij en deux ans.’ ARA, Raad van State, nr. 479, los bijvoegsel nr. 1.

72. Anthoinette-Theresia vander Borch werd op 28 maart 1668 in de Brusselse Sint-Michiels en Sint-Goedelekathedraal gedoopt. Ze was het oudste kind van Guilielmus vander Borch [sr.] en van diens wettelijke echtgenote Elisabeth Theresia Bulens. ARA, Doopregisters Sint-Michiels en Sint-Goedele Brussel, 1667-1672, fol. 19v. Ze had nog zes jongere broers, Guilielmus Josephus, Henri Guilielmus, Thomas, Erasme, Norbert en Joannes Baptista, en één jongere zus, Josina Elisabeth. Vader Guilielmus vander Borch en zijn gezin moesten gewoon hebben in de ‘lange waegenstraet’, een verdwenen straat die zich toen in de buurt bevond tussen het huidige Centraal Station en de Bergstraat, richting St.-Michiels- en St.-Goedelekathedraal. Vader Guilielmus overleed rond 14 december 1680: ‘16 Een sinck: met 16 pbrs. ad S. Nicolaum Guilielmus vander borch in de lange waegenstraet palla 6-13’ en ‘16 Een Vuytvaert met 16 pbrs. voor Guilielmus vander borch palla in sep. 14 Xbris off: 1-2’. ARA, Begrafenisakten Sint-Michiel & Sint-Goedele Brussel, 1669-1683, fol. 324v. en fol. 327v.

Uit de peterschappen van drie van de acht kinderen van Guilielmus en van Elisabeth Theresia Bulens kunnen we afleiden dat de familie banden had met de hogere klasse van de stad. Guilielmus Josephus had ‘Amphl. Dms. Guilielmus vander Borch’ en ‘Dca. Maria Tons’ als doopheffers op 4 september 1669. De eerste was raadsman van de ‘suprema curia maritima suae Cath. Majestatis’. ARA, Doopakten Sint-Michiel en Sint-Goedele Brussel, 1667-1672, fol. 150r. Halfzus Josina Elisabeth, gedoopt op 29 januari 1676 had Cornelius Carolus de Heze, ‘griffarius equitatus sua maiest. in belgio’ als doopheffer. ARA, Doopakten St.-Michiel en St.-Goedele Brussel, 1672-1677, fol. 263v. Halfbroer Norbert vander Borch, gedoopt op 6 juni 1679 had ‘R. D. Vitalis Bulens, ordinis praemonstratensis’ en ‘Dla. Catharina vander Borch’ als doopheffers. ARA, Doopakten Sint-Michiel en Sint-Goedele Brussel, 1677-1682, fol. 141r.

73. ARA, Raad van State, nr. 479, document 1, fol. 1v.

Van Guillaume vander Borch ontbreekt verder elk spoor en ook Joannes Anthonius de Neve duikt niet op in de sterfregisters van Aalst en buurtparochies.⁷⁴ Vond hij tijdens zijn tweejarige verbanning elders het geluk en is hij nooit teruggekeerd naar zijn geboortestad?

Een representatief of afwijkend proces?

Ook al blijven nog heel wat vragen over, toch biedt dit dossier een bijzonder relevante inzicht in de overheersende attitudes tegenover sodomie in achttiende-eeuws Vlaanderen, en dan met name in een kleine stad zoals Aalst. Gezien de dominantie van grote Europese metropolen in het onderzoek is het nuttig om na te gaan in hoeverre deze attitudes met elkaar overeenstemmen en afwijken. In elk geval kwam sodomie minder vaak voor in kleinere gemeenschappen dan in grootsteden. Al vormde Aalst wel het decor voor een van de vroegst bekende sodomieprocessen in het graafschap Vlaanderen. In 1385 werden Diederic van Boxdale en Pieter van der Meere, ook wel Pieter van Boenbeke genaamd, 'gheberrent van bugghernien'. Diederic liet een bedrag van 37 pond achter, dat onmiddellijk geconfisqueerd werd door de Aalsterse baljuw.⁷⁵ Hoewel een systematisch onderzoek naar sodomie in laatmiddeleeuws Aalst voorlopig ontbreekt, lijkt het er evenwel niet op dat deze vroege executie het startschot werd voor een langdurig vervolgingsbeleid. Tussen 1480 en 1510 werd geen enkel geval aangetroffen in de Aalsterse baljuwrekeningen.⁷⁶ Nochtans is het net in de tweede helft van de vijftiende eeuw en het eerste kwart van de zestiende eeuw dat het aantal executies wegens sodomie piekt doorheen de Zuidelijke Nederlanden.⁷⁷

Ook in latere eeuwen dook sodomie slechts heel uitzonderlijk op in de Aalsterse juridische bronnen. In zijn studie naar criminaliteit in de stad Aalst en het omringende platteland tijdens de achttiende eeuw vermeldt Dries Mertens vier gevallen van kindermisbruik, wat 6,7 procent van alle seksuele delicten tussen 1724 en 1795 uitmaakte. Maar in tegenstelling tot vandaag maakten de meeste premoderne juristen in gevallen van kindermisbruik een onderscheid naargelang het geslacht van het slachtoffer: misbruik van meisjes werd als verkrachting beschouwd, terwijl dat bij jongens onder de noemer sodomie viel.⁷⁸ In de casussen van Mertens lijken de slachtoffers uitsluitend minderjarige meisjes te zijn.⁷⁹ Aangezien Mertens gebruik maakte van de *Boucken van sententiën criminele*, lopende van 1694 tot 1701, van 1703 tot 1709 en opnieuw van 1724 tot 1795 bleven Joannes Anthonius de Neve en Guiliam vander Borch tot nader orde onder de radar.

Dat betekent echter niet dat hun dossier niet aan bepaalde patronen voldoet. Opvallend genoeg ging het allereerste wat de betrapte de Neve, huilend op zijn knieën, tegen beide dragonders vertelde over de veronderstelde nationaliteit van Guiliam vander Borch: 's'estoit un Italien'.⁸⁰ Nu is het mogelijk dat vander Borch, die bij verschillende getuigen als 'Quantien' bekendstond, zich niet enkel van een schuilnaam bediende maar ook een verzonden achtergrondverhaal gebruikte waarin hij zichzelf als Italiaan voorstelde. Maar waarschijnlijker lijkt het dat de Neve hier simpelweg het oeroude stereotype herhaalde waarin Italianen synoniem stonden voor sodomieten.

In vroegmodern Europa was het namelijk gebruikelijk om sodomie voor te stellen als een buitenlands fenomeen dat van nature niet voorkwam in de eigen gemeenschap. Sodomieten zouden dus 'geïnfecteerd' zijn door buitenlandse voorbeelden en daarbij keek men bovengemiddeld vaak naar Italië. In vroegmodern Duits was 'ein Florenzer' een populair scheldwoord om iemand voor sodomiet uit te maken, terwijl Fransen

74. ARA, Indexen van de begrafenis- en overlijdensakten van Aalst, Baarddegem, Erembodegem, Gijzegem, Herderssem, Hofstade, Meldert, Moorsel en Nieuwerkerke, 18de eeuw.

75. ARA, Rekenkamers, nr. 1466 (Rolrekening Aalst, 1385), ongefolieerd; R. VAN CAENEGEM, *Geschiedenis van het strafrecht in Vlaanderen van de X^e tot de XIVe eeuw* (Brussel 1954) 107.

76. L. DE MECHELEER, 'De criminaliteit te Aalst in de late middeleeuwen (I, II & III)', *Het Land van Aalst* 45:2 (1993) 77-130; 46:4 (1994) 221-69; 47:1 (1994) 3-62. Zie recent ook: J. VAN ASSCHE, 'Vrouwelijke criminaliteit in het Land van Aalst, 1450-1510' (Onuitgegeven masterscriptie Universiteit Gent, 2025).

77. Die vervolgingspiek heeft wellicht verschillende verklaringen. J. ROELEN, 'Het Sodom van het Noorden. Mogelijke verklaringen voor de sodomie-repressie in Brugge (ca. 1400-1700)', *Handelingen van het Genootschap voor Geschiedenis* 157:2 (2020) 185-234.

78. S. TOULALAN, "'Is He a Licentious Lewd Sort of a Person?': Constructing the Child Rapist in Early Modern England", *Journal of the History of Sexuality* 23:1 (2014) 26; D. LETT, *Viols d'enfants au Moyen Âge. Genre et pédocriminalité à Bologne, XIVe-XVe siècle* (Parijs 2021) 23. Dat onderscheid was echter niet absoluut. V. LAGIOIA, C. KLPAISCH-ZUBER en S. REYNOLDS, 'Identifying and Prosecuting Sexual Abuse of Children by Members of the Clergy in Italy (Sixteenth and Seventeenth Centuries)', *Clio. Women, Gender, History* 52 (2020) 79.

79. D. MERTENS, 'Criminaliteit in (het Land van) Aalst in de 18^e eeuw (1750-1795)' (Onuitgegeven masterscriptie Universiteit Gent, 1999) 88; D. MERTENS, 'Criminaliteit in de stad Aalst en op het platteland van het Land van Aalst tijdens de 18de eeuw (deel 2)', *Het Land van Aalst* 53:4 (2002) 242.

80. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 4r.

het dan weer graag over 'le vice italien' hadden om sodomie aan te duiden. Ook protestantse reformatoren zoals Maarten Luther gooiden olie op het vuur door de paus en zijn kardinalen in Italië stelselmatig als sodomieten voor te stellen.⁸¹ Deze attitudes over Italianen zien we ook in de Zuidelijke Nederlanden opduiken en blijven ook in de achttiende eeuw springlevend zoals blijkt uit de getuigenis van de Neve.⁸²

Of de Neve zijn sekspartner bewust afschilderde als een Italiaan om hem verdacht te maken is onduidelijk. Maar de seksuele verhouding tussen vander Borcht en de Neve past op zich wel prima in het zogenaamde 'Mediterrane model' dat heel wat genderhistorici vaststellen in het onderzoek naar sodomie in vroegmodern Zuid-Europa. Dat model gaat uit van een significant leeftijdsverschil tussen beide partners. Dat leeftijdsverschil stellen we ook vast bij de oudere Guiliam vander Borcht, die als penetrerende initiatiefnemer wordt voorgesteld, en de jongere, ontvangende, Joannes Anthonius de Neve die de gebeurtenissen onderging.

Hoewel vander Borchts precieze leeftijd niet vermeld wordt, en de dragonders beide verdachten als 'le dit guarson' et 'l'austre guarson' omschreven, is het toch duidelijk dat beiden geen leeftijdsgenoten waren. Joannes Anthonius de Neve wordt immers 'petit guarson' genoemd en even later expliciet als 'jonghelinck' omschreven.⁸³ Een gegeven dat ook door andere bronnen ondersteund wordt: Joannes Anthonius de Neve werd op 24 augustus 1692 in de Sint-Martinuskerk gedoopt. Hij was de dag voor de feiten dus net 21 jaar geworden.⁸⁴ Guiliam vander Borcht daarentegen werd op 7 augustus 1673 als 'filius illegitimus' van Guilielmus vander Borcht en Maria Andries gedoopt in de Brusselse Sint-Gorikskerk.⁸⁵ In 1702 wordt hij opnieuw vermeld als inwoner van de Sint-Goriksparochie in de Brusselse volkstelling van dat jaar. Hij was op dat moment actief als soldaat in het Spaanse regiment van Terrcio de Caraccioli.⁸⁶ Dit regiment was opgericht in 1702 maar werd in 1706 alweer ontbonden, waarna vander Borcht dus als blauwverver aan de slag ging.

81. J. ROELEN, 'Fornicating Foreigners: Sodomy, Migration, and Urban Society in the Southern Low Countries (1400-1700)', *Dutch Crossing* 41:3 (2017) 232; F. SOYER, *Ambiguous Gender in Early Modern Spain and Portugal. Inquisitors, Doctors and the Transgression of Gender* (Leiden 2012) 38; G. FERGUSON, *Queer (Re)Readings in the French Renaissance. Homosexuality, Gender, Culture* (Aldershot 2008) 88; W. SCHLEINER, 'That matter which ought not to be heard of: Homophobic Slurs in Renaissance Cultural Politics', *Journal of Homosexuality* 26:4 (1994) 67; H. HELLER, *Anti-Italianism in Sixteenth-Century France* (Toronto 2003) 181; R. ZORACH, 'The Matter of Italy: Sodomy and the Scandal of Style in Sixteenth-Century France', *Journal of Medieval and Early Modern Studies* 28 (1998) 583.

82. Een paar jaar later zou sodomie echter in toenemende mate met de Noordelijke Nederlanden geassocieerd worden als gevolg van grootschalige vervolgingen in de Republiek vanaf 1730. ROELEN, 'Dat volck dat uijt Holland ghejaecht is', 122.

83. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fols. 6v-7r.

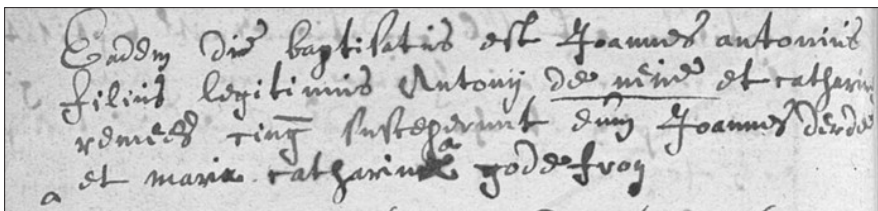
84. Hij was de zoon van Anthonius en van Catharina Remees. Joannes Derde en Maria Catharina Godefroy waren zijn doopheffers. Joannes Anthonius was het twaalfde kind (en laatste?) van dit echtpaar. In het gezin waren zeven meisjes en vijf jongens geboren. Op 24 augustus 1692 waren zeker al twee jongens overleden. ARA, Doopregisters Sint-Martinus Aalst, 1688-1706, fol. 1435v.

85. 'R.D.' Guilielmus van Doremael en Martina Lambrechts waren zijn doopheffers. ARA, Doopregisters Sint-Goriks Brussel, 1668-1675, fol. 109v (zie ook voetnoot 71).

86. In 1702 woonde hij in de 'Overmolen wijcke' die deel uitmaakte van de Sint-Jacobswijk van de Sint-Goriksparochie. De Overmolenpoort of Sint-Jacobsport bevond zich in de buurt waar de huidige Kolenmarkt kruist met het Olivetenhof, vlakbij de nog bestaande Onze-Lieve-Vrouw van Goede Bijstandkerk. Guilielmus vander Borcht woonde toen in *De Muijsevreught*. Zijn huisgenoten waren 'Guillemus de Couvé, cremer ende garentwijnder, 1 winckelochter' en 'op de cramer: Priestere'. Na de ontbinding van het regiment vertrok hij 'naer Aert' waarmee wellicht Ath bedoeld wordt. SWINNEN, *De volkstelling van 1702*, 328.

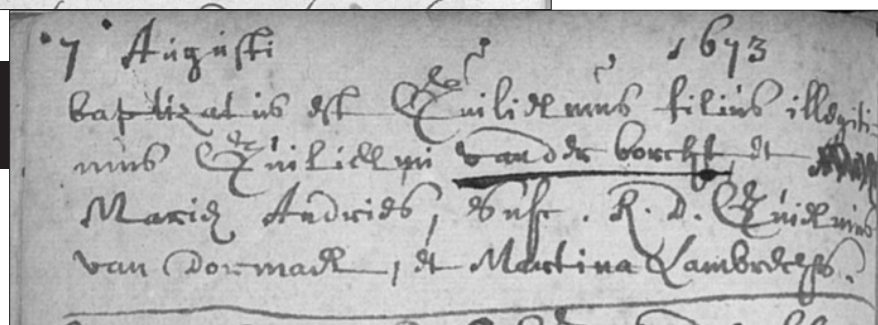
Doopakte Joannes Anthonius de Neve.

Bron: ARA, Doopregisters Sint-Martinus Aalst, 1688-1706, fol. 1435v.

Doopakte Guiliam vander Borcht.

Bron: ARA, Doopregisters Sint-Goriks Brussel, 1668-1675, fol. 109v.

Deze Brusselse volkstelling bevat weliswaar nog twee naamgenoten, maar beide heren Guiliam vander Borcht waren gehuwd en hadden kinderen.⁸⁷ Ook de parochieregisters van de Aalsterse Sint-Martinuskerk vermelden een zekere Guiliam vander Borcht. Deze persoon huwde op 27 maart 1697 met Anna van Maelen.⁸⁸ Heel wat veroordeelde sodomieten in vroegmodern Europa hadden weliswaar een gezinsleven.⁸⁹ Maar toch kan dat niet het geval geweest zijn voor de beklaagde vander Borcht, die expliciet als 'jonghman' en dus als ongehuwd wordt vermeld. Ook het feit

87. Ibidem, 185, 1003.

88. ARA, Huwelijksregisters Sint-Martinus Aalst, 1663-1711, fol. 4115v.

89. ROELEN, *De onuitsprekbare zonde*, 93; M. ROCKE, *Forbidden Friendships. Homosexuality and Male Culture in Renaissance Florence* (Oxford 1998) 120.

dat Guiliam vander Borch door 'jonghelinck' de Neve expliciet als 'monsieur vander beurght' wordt omschreven, wijst wellicht eerder op een verschil in leeftijd dan op een verschil in rang en stand.⁹⁰ En ook de stelling dat vander Borch gelijkaardige feiten pleegde met 'dautre enfans' zoals de Neve was bedoeld om de jonge leeftijd van de Neve en dus het leeftijdsverschil tussen beiden te beklemtonen.

Dat leeftijdsverschil sluit zoals gezegd aan bij een eeuwenoud patroon waarbij de seksuele verhouding tussen twee partners hiërarchisch georganiseerd wordt op basis van leeftijd. Hierbij was de oudere partner de initiatiefnemer en penetrator, terwijl de jongere partner gepenetreerd werd.⁹¹ Dit was met name in het Middellandse Zeegebied zo: denk aan Italië en het Iberisch Schiereiland, maar ook in verschillende islamitische culturen.⁹² Doorgaans hield de aantrekkingskracht van een adolescent op zodra hij gezichtsbehandling begon te krijgen rond de leeftijd van achttien à twintig jaar en werden actieve sodomieten geacht om te huwen rond de leeftijd van dertig jaar. Dat was de periode waarin ze financieel onafhankelijk werden en een eigen gezin konden stichten. Ondertussen deden heel wat van hen seksuele ervaring op onder elkaar, aangezien omgang met meisjes taboe was. Het gevolg was dat jongelingen die sodomie pleegden vaak minder streng bestraft werden, aangezien hun gedrag als een soort jeugdzonde of overgangsrite beschouwd werd.⁹³

De verhouding tussen vander Borch en de Neve lijkt dus aan te sluiten op dat Mediterrane model, zowel qua leeftijdsverhouding als qua schuldvraag en bestraffing. Desondanks observeren heel wat genderhistorici een duidelijk onderscheid in attitudes tussen Noord- en Zuid-Europa en stellen ze dat dit Mediterrane model in Noordwest-Europa veel minder dominant was.⁹⁴ Homo-erotische verhoudingen zouden er minder hiërarchisch georganiseerd zijn, volwassen mannen zouden er vaker seks hebben met elkaar, en daarbij beide seksuele rollen op zich nemen of overgaan tot wederzijdse masturbatie, en een jeugdige leeftijd zou er minder vaak als verzachtende omstandigheid gelden. Hoewel we deze tendens ook vaststellen in de Zuidelijke Nederlanden, blijft het riskant om dergelijke veralgemeningen te maken waarbij regio's in absolute termen opgedeeld worden volgens strikte criteria.⁹⁵ Casussen zoals die uit 1713-1714 laten zien dat we oog moeten hebben voor de verscheidenheid in seksuele omgangsvormen doorheen de vroegmoderne tijd.

Bovendien is het bijna een paradigma geworden in de historiografie dat de achttiende eeuw een belangrijk keerpunt vormde in de geschiedenis van sodomie. In Oostenrijk en Pruisen werd de doodstraf ingeruild voor gevangenisstraffen, geseling en verbanningen.⁹⁶ Revolutionair Frankrijk decriminaliseerde sodomie in 1791.⁹⁷ Elders stegen de vervolgingscijfers dan weer schrikwekkend. Hoewel geen enkel proces had plaatsgevonden in Engeland voor 1700, werden sindsdien tientallen mannen veroordeeld tot het schavot, waar woedende menigten hen vaak dood stenigden.⁹⁸ Maar belangrijker dan deze vervolgingscijfers, is de hypothese dat omstreeks 1700 in heel wat Europese steden homo-erotische subculturen zouden ontstaan waarbij net gelijk(w)aardigheid in leeftijd en sociale klasse geërotiseerd werd in plaats van verschillen in leeftijd of sociale achtergrond.⁹⁹ Die mannen zouden zich, veel meer dan hun voorgangers in vorige eeuwen, bewust zijn geweest van hun seksuele verlangens en die verlangens niet als individuele keuzes zien, maar als onderdeel van hun identiteit. Een identiteit die steeds duidelijker beleefd werd door middel van typische gebruiken – zoals kledij en bijnamen – en een gedeelde kennis.¹⁰⁰ Die kennis kon gaan over welke geheime signalen gebruikt konden worden om seksuele interesses discreet kenbaar te maken, of welke locaties binnen een bepaalde stad bijzonder geschikt waren als ontmoetingsplek.¹⁰¹

90. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 12r.

91. C. BERCO, *Sexual Hierarchies, Public Status: Men, Sodomy, and Society in Spain's Golden Age* (Toronto 2007) 91-92; N. MALCOLM, *Forbidden Desire in Early Modern Europe. Male-Male Sexual Relations, 1400-1750* (Oxford 2024) 42-43.

92. R. MAZO KARRAS, *From Boys to Men: Formation of Masculinity in Late Medieval Europe* (Philadelphia 2003) 147-48.

93. ROCKE, *Forbidden Friendships*, 230; L. CROMPTON, *Homosexuality & Civilization* (Cambridge 2003) 250.

94. MALCOLM, *Forbidden Desire*, 240.

95. ROELEN, *De onuitspreekbare zonde*, 172. Zo blijkt uit recent onderzoek naar de Italiaanse stad Lucca, dat het Mediterrane model er een stuk minder dominant was, seksuele versatiliteit er vaker voorkwam dan in andere Italiaanse steden en jongeren er ook strenger bestraft werden. U. GRASSI, *Bathhouses and Riverbanks. Sodomy in a Renaissance Republic* (Toronto 2021) 74-75.

96. J. MICHELS, 'Die Verfolgung des Delikts Sodomie im 18. Jahrhundert in Brandenburg-Preußen', in: N. FINZSCH en M. VELKE (eds.), *Queer, Gender, Historiographie. Aktuelle Tendenzen und Projekte* (Berlin 2016) 230; J. STEAKLEY, 'Sodomy in Enlightenment Prussia: From Execution to Suicide', *Journal of Homosexuality* 16:1-2 (1989) 166.

97. M. REY, 'Police and Sodomy in Eighteenth-Century Paris: From Sin to Disorder', in: K. GERARD en G. HEKMA (eds.), *The Pursuit of Sodomy. Male Homosexuality in Renaissance and Enlightenment Europe* (New York 1989) 43.

98. J. GREENE, 'Public Secrets: Sodomy and the Pillory in the Eighteenth Century and Beyond', *The Eighteenth Century* 44:2-3 (2003) 203-32.

99. R. TRUMBACH, 'Modern Sodomy: The Origins of Homosexuality, 1700-1800', in: M. COOK (ed.), *A Gay History of Britain: Love and Sex Between Men Since the Middle Ages* (Oxford 2007) 77-106; R. TRUMBACH, 'The Transformation of Sodomy from the Renaissance to the Modern World and its General Consequences', *Signs* 37:4 (2012) 832-48; R. NORTON, 'Homosexuality', in: J. PEAKMAN (ed.), *A Cultural History of Sexuality in the Enlightenment* (Oxford 2010) 57-84.

100. M. REY, 'Parisian Homosexuals Create a Lifestyle, 1700-1750: The Police Archives', *Eighteenth-Century Life* 9:3 (1985) 179-90; T. VAN DER MEER, 'Sodomy and Its Discontents: Discourse, Desire and the Rise of a Same-Sex Proto Something in the Early Modern Dutch Republic', *Historical Reflections* 33:1 (2007) 41-67.

101. J. MERRICK, 'Sodomitical Scandals and Subcultures in the 1720s', *Men and Masculinities* 1:4 (1999) 365-84; R. NORTON, *Mother Clap's Molly House: The Gay Subculture in England, 1700-1830* (Londen 1992).

Deze theorie is bijzonder aantrekkelijk en is – sinds ze voor het eerst in de jaren 1980 door Alan Bray geformuleerd werd – constant geciteerd en herhaald, waardoor het een bijna op zichzelf staande waarheid is geworden.¹⁰² En toch zijn er best wel wat problemen met deze theorie. Zo verklaart ze immers niet hoe het precies komt dat eeuwenoude attitudes rond seksualiteit in de loop van één generatie zo radicaal veranderden. Of waarom dat precies in de achttiende eeuw gebeurde.¹⁰³ Bovendien steunt het bewijsmateriaal voor het ontstaan van deze homo-erotische subculturen grotendeels op bewijsmateriaal uit drie grote metropolen, namelijk Londen, Parijs en Amsterdam. Steden die op den duur symbool zijn gaan staan voor het volledige Europese continent.

Zo focust de literatuur bijvoorbeeld op grote ‘cruising zones’ in de Parijse tuilerieën, de Jardin de Luxembourg en andere parken in de Franse hoofdstad waar de Parijse politie ‘mouches’ of undercoveragenten inzette om het ‘probleem’ in de kiem te smoren. De doodstraf was er ondertussen steeds vaker vervangen door gevangenisstraffen en deze dienden vooral om te voorkomen dat jongeren verleid zouden worden om sodomie te gaan plegen.¹⁰⁴ Ook in Londen kende men bepaalde ontmoetingsplekken: de zogenaamde ‘Molly Houses’ of specifieke herbergen waar mannen met homo-erotische verlangens elkaar konden treffen. Deze ‘Molly Houses’ waren regelmatig het doelwit van gerichte politieraids of invallen van burgercomités die morele zedenschennis wilden bestrijden.¹⁰⁵ In verschillende steden in de Nederlandse Republiek leefde vanaf 1730 dan weer het idee dat sodomieten een ondergronds netwerk vormden waarin ze elkaar konden ontmoeten. Dat ‘netwerk’, dat zich over het volledige land uitstreckte, zou dus over stadsgrenzen heen een subcultuur ontwikkeld hebben en vormde in de ogen van tijdgenoten een bedreiging voor de welvaart van de Republiek.¹⁰⁶

Een Londens Molly House.

Bron: detail uit: Anoniem, *The Women-Hater's Lamentation* (1707) Privécollectie.

Zowel in Frankrijk, Engeland als de Republiek ligt de focus op ontluikende subculturen met een gedeelde kennis. Maar zoals gezegd, de metropolen in deze drie landen kunnen niet gelijkgeschakeld worden met de rest van achttiende-eeuws Europa.¹⁰⁷ In de Zuidelijke Nederlanden bijvoorbeeld ging het aantal vervolgingen er in die periode sterk op achteruit. Bovendien wordt er in de handvol bewaarde dossiers geen blijk gegeven van een lokale subcultuur, noch van een grootschalige

102. A. BRAY, *Homosexuality in Renaissance England* (Londen 1982).

103. MALCOLM, *Forbidden Desire*, 336-40.

104. M. SIBALIS 'Paris', in: D. HIGGS (ed.), *Queer Sites. Gay Urban Histories since 1600* (Londen 1999) 13; J. MERRICK, 'Patterns and Concepts of the Sodomitical Subculture of Eighteenth-Century Paris', *Journal of Social History* 50:2 (2016) 273-306; T. PASTORELLO, *Sodome à Paris. Fin XVIIIe – milieu XIXe siècle: l'homosexualité masculine en construction* (Grâne 2011) 81-102.

105. G. HAGGERTY, *Men in Love: Masculinity and Sexuality in the Eighteenth Century* (New York 1999); N. GOLDSMITH, *The Worst of Crimes: Homosexuality and the Law in Eighteenth-Century London* (Aldershot 1998); F. DABHOIWALA, *The Origins of Sex. A History of the First Sexual Revolution* (Londen 2013) 128-38;

106. L. BOON, 'Dien Godlosen hoop van menschen'. Vervolg van sodomie in de Republiek in de jaren dertig van de achttiende eeuw (Amsterdam 1997); T. VAN DER MEER, *Sodoms zaad in Nederland. Het ontstaan van homoseksualiteit in de vroegmoderne tijd* (Nijmegen 1995); D.J. NOORDAM, *Vijf eeuwen homoseksualiteit in Nederland, 1233-1733* (Hilversum 1996); G. HEKMA, *Homoseksualiteit in Nederland van 1730 tot de moderne tijd* (Amsterdam 2004).

107. E. HOFMAN, 'De klokkenluider van de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal. Homoseksuele relaties in achttiende-eeuws Antwerpen', *Het ondraaglijk besef* 27 (2021) 4.

bezorgdheid daarover.¹⁰⁸ Ook het dossier tegen vander Borch en de Neve lijkt eerder representatief voor eeuwenoude attitudes rond sodomie dan voor de veronderstelde algemene achttiende-eeuwse mentaliteitswissels.

Niet enkel het leeftijdsverschil en de seksuele rolverdeling tussen vander Borch en de Neve past in traditionele rolpatronen. Ook de opdeling tussen een initiatiefnemende dader en een ondergaand 'slachtoffer' dat lichter gestraft moet worden is typisch voor een eerder laatmiddeleeuwse visie op sodomie dan de gelijkwaardige houdingen in veel andere achttiende-eeuwse dossiers. Traditioneel gezien werd degene die het initiatief nam om sodomie te plegen als de meest schuldige dader gezien. Homo-erotische verlangens werden immers niet beschouwd als een aangeboren seksuele oriëntatie, maar een bewuste keuze. Het was de verantwoordelijkheid van elk individu om de 'juiste' keuze te maken en niet toe te geven aan tegennatuurlijke zonden.¹⁰⁹ Wie betrap werd, had er dus alle belang bij om diens ondervragers te verzekeren dat de handelingen niet op zijn initiatief gebeurd waren of zelfs tegen zijn wil in hadden plaatsgevonden.

In zijn getuigenis deed Joannes Anthonius de Neve er alvast alles aan om de schepenen daarvan te overtuigen. Gaande van het feit dat vander Borch verhinderde dat de Neve de herberg verliet om naar huis te gaan, tot de vlotte traktaties in verschillende herbergen die daaraan vooraf gingen: telkens opnieuw wordt het beeld geschetst van een ietwat naïeve, jeugdige de Neve die in de val loopt van een voorbereide vander Borch. Het is dan ook vander Borch die het initiatief neemt om een beschonken de Neve te betasten in 'sijne voorbrouck', terwijl de Neve beweert niet goed op de hoogte te zijn van wat vander Borch precies van plan is.¹¹⁰ Wanneer de dragonders hem vragen waarom hij niet wegliep, antwoordt de Neve dat vander Borch 'hem heeft vastgehouden ende wedergetrocken' en dat de Neve niet meer volledig alert was 'door den dranck die den voorseiden vander Borch hem geheel de avont hadde doen drincken'.¹¹¹

In eerste instantie leken ook dragonders Herent en Nassé jongeling de Neve effectief als slachtoffer te zien. Nadat ze hem met zijn broek op de enkels betrap hadden, beslisten ze zelfs om hem naar huis te escorteren en daarna op zoek te gaan naar de weggevluchte dader. Of toch nadat ze zich ervan verzekerd hadden dat de Neve zich niet had laten betalen voor de seksuele handelingen met vander Borch. De eerste vraag die ze de Neve stelden was immers: 'ce qu'on donnoit pour faire cela?'.¹¹² Hoewel de Neve die avond wellicht effectief beneveld was, past zijn getuigenis misschien toch binnen een uitgekiende verdedigingsstrategie waarbij hij zichzelf onschuldiger voorstelde dan waarschijnlijk het geval was. In diezelfde verklaring laat hij zich immers ontvallen dat het niet de eerste keer is dat vander Borch hem probeerde te betasten, aangezien hij om datzelfde 'ten diversche rijsen hadde versocht andere tijden'.¹¹³

Maar mogelijk was Joannes Anthonius zich op dat moment effectief niet bewust van hoe groot het taboe was op die betastingen. Verschillende andere achttiende-eeuwse jongelingen die wegens sodomie aangeklaagd werden, verklaarden tijdens hun ondervraging dat ze niet wisten dat hun erotische handelingen zondig waren en dat ze daar pas achter waren gekomen eens hun priester hen daar – al dan niet tijdens het biechten – op gewezen had.¹¹⁴ Verschillende getuigen noemden de Neve inderdaad nogal naïef en 'onnoosel'. Cathelijne Remeus, de Neves moeder, ging zelfs nog een stapje verder door haar zoon zwakzinnig te noemen. Of dat ook werkelijk het geval was, valt moeilijk te besluiten. Maar de strategie van Cathelijne sluit wel aan bij een bredere strategie die in de achttiende eeuw in opmars was. In toenemende mate werden waanzin en zwakzinnigheid in de rechtbank bediscussieerd en gedefinieerd

108. Een uitzondering is Antwerpen, aangezien heel wat Nederlanders vanaf 1730 naar Antwerpen vluchtten om vervolging in hun thuisstad te ontlopen. Bijgevolg vreesde het Antwerpse stadsbestuur het ontstaan van een parallel ondergronds netwerk van Nederlandse sodomieten in hun stad. ROELEN, 'Dat volck dat uijt Hollant ghejaecht is', 132.

109. Sommige renaissanceleden hielden wel degelijk rekening met aangeboren verlangens en zochten naar medische verklaringen. Maar deze inzichten drongen niet door tot het juridische niveau M. DEN HARTOG, *Seks in de renaissance. Standjes en standpunten in de tijd van Da Vinci (en wat we daar nu van kunnen leren)* (Amsterdam 2024) 243-47.

110. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fols. 12v-13r.

111. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 13r.

112. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 6v.

113. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 13r.

114. J. ROELEN, '“Spaensche pepers” en een “schrickelyck quaet”. Sodomie in 18de-eeuws Brugge', *Historica* 39:2 (2016) 5.

om een onderscheid te kunnen maken tussen criminelen en zwakzinnigen.¹¹⁵ Waanzin en zwakzinnigheid werden dan ook steeds vaker als verzachtende omstandigheid ingeroepen om zware straffen te vermijden.¹¹⁶ Of dit argument nu de doorslag gaf of niet, het hielp in elk geval om de Neves reputatie als slachtoffer kracht bij te zetten.

Maar wat dachten andere omstaanders over sodomie in de achttiende-eeuwse Zuidelijke Nederlanden? Enerzijds stellen we een grote mate van pragmatiek vast. Zo zijn er verschillende voorbeelden van ooggetuigen die homo-erotische praktijken in hun nabije omgeving lang lieten betijen zonder dat de autoriteiten hiervan op de hoogte te brengen, hoewel uit hun getuigenissen blijkt dat deze omstaanders al geruime tijd op de hoogte waren. Doorgaans gaat dit niet om onuitgesproken steunbetuigingen of sympathie voor de 'daders', want uit die getuigenissen blijkt eveneens dat er flink geroddeld werd over deze individuen. In de meeste gevallen gaat het over mensen die wel degelijk moreel verontwaardigd waren over de onuitsprekbare zonde, maar een zeker wantrouwen tegenover de overheid koesterden en dit soort zaken liever eigenhandig aanpakten.¹¹⁷

In 1737 lokte een groepje Antwerpenaren bijvoorbeeld een man met homo-erotische verlangens in een hinderlaag in het beursgebouw. Pas na overleg met de toegestroomde meute werd beslist om hem aan de markgraaf over te dragen.¹¹⁸ In 1781 hadden wat Brugse adolescenten een man die seks met hen wou eigenhandig een lesje geleerd door een Spaanse peper anaal in te brengen bij de man en ook zijn penis met het goedje in te smeren 'om hem te beletten van dit nogh te doen'.¹¹⁹ Anderen waren dan weer uit op financieel gewin en dwongen sodomieten om zwijggeld te betalen zodat ze niet verklikt zouden worden.¹²⁰ Het willekeurige onthullen of verhullen van seksuele handelingen illustreert dat de duidelijke opsplitsing tussen privacy en openbaarheid die wij vandaag de dag kennen in de achttiende eeuw absoluut nog niet van toepassing was.¹²¹

Ook in de Aalsterse casus zien we dit soort attitudes optreden. Herbergier Hubert Lavandy kon het niet appreciëren dat vander Borcht, nadat hij eerst met zijn gezelschap vertrokken was, plots opnieuw in zijn herberg stond met een overgebleven jongen. Hij maande vander Borcht dan ook aan om naar huis te gaan want 'vous avez assez beu', maar greep verder ook niet in.¹²² Vermoedde hij wat er aan de hand was en besloot hij niet tussenbeide te komen of had de herbergier effectief niets in de gaten? Even later die avond zien we een veel explicieter voorbeeld van omstaanders die niet geneigd zijn de autoriteiten in te lichten. Kort voordat beide dragonders vander Borcht en de Neve betrapten, waren beiden namelijk al 'verjaecht geworden door eenigh volck aldaer passerende'.¹²³ Blijkbaar voelden ze zich na deze confrontatie toch veilig genoeg om naar hun geprefereerde plek terug te keren en opnieuw aan hun vrijpartij te beginnen. En hoogstwaarschijnlijk zijn die omstaanders nadien ook effectief hun eigen weg gegaan zonder de autoriteiten te verwittigen. Anders zouden dragonders Herent en Nassé wel geweten hebben dat ze twee mannen in de betreffende galerij zouden vinden en niet zo verbaasd zijn geweest over het feit dat ze er twee mannen betrapten. Of zoals Nassé het verwoorde: 'je suis bien estonné que quand je l'approche, de trouver un guarson avecq qui je croy que le dit Quantien avoit eu ou voulu avoir affaire'.¹²⁴

Ondanks het wantrouwen van omstaanders in de autoriteiten, toonden die zich niet volledig onbetuigd. De initiële verbazing van Herent en Nassé sloeg immers al gauw om in verontwaardiging. Ze spraken de Neve toe met 'mechantes paroles' en heel even verdachten ze hem er zelfs van zich te laten betalen voor seks met vander Borcht, getuige de vraag wat hij kreeg voor die handelingen. Hoewel mannelijke prostitutie in Zuid-Europese steden zoals Firenze regelmatig voorkwam, zijn dit soort gevallen

115. M. AAN DE KERK, *Madness and the City. Interactions between the Mad, their Families and Urban Society in Amsterdam, Rotterdam and Utrecht, 1600-1795* (Ongepubliceerde doctoraatsverhandeling Universiteit van Amsterdam, 2019) 125. J. EIGEN, *Mad-Doctors in the Dock. Defending the Diagnosis, 1760-1913* (Baltimore 2016) 14.

116. J. EIGEN, 'Criminal Lunacy in Early Modern England. Did Gender Make a Difference?', *International Journal of Law and Psychiatry* 21:4 (1998) 417. Al kwam dit in de Zuidelijke Nederlanden minder vaak voor volgens Catharina Lis en Hugo Soly. Zie: C. LIS en H. SOLY, *Te gek om los te lopen. Collocatie in de 18de eeuw* (Turnhout 1990) 38.

117. HOFMAN, 'Achter gesloten deuren', 108.

118. ROELEN, 'Dat volck dat uijt Hollant ghejaecht is', 109.

119. ROELEN, 'Spaensche pepers', 4-5.

120. HOFMAN, 'Achter gesloten deuren', 93. Zie ook: R. TRUMBACH, 'Blackmail for Sodomy in Eighteenth-Century London', *Historical Reflections* 33:1 (2007) 23-39; G. DYER 'The Arrest of Caleb Williams: Unnatural Crime, Constructive Violence, and Overwhelming Terror in Late Eighteenth-Century England', *Eighteenth-Century Life* 36:3 (2012) 31; VAN DER MEER, *Sodoms zaad*, 342-45; MALCOLM, *Forbidden Desire*, 344-45; NORTON, *Mother Clap's Molly House*, 229.

121. B. PIERIK, 'Witnessing Sex in Eighteenth-Century Amsterdam. Surveillance, Privacy, and Community', *Nieuwe Tijden. Over vroegmoderne geschiedenis* (2024) 89; S. GUZZI-HEEB, 'Sexuality and Intimacy', in: J. EIBACH en M. LANZINGER (eds.), *The Routledge History of the Domestic Sphere in Europe. 16th to 19th Century* (Abingdon 2020) 286-303.

122. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 9v.

123. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 13r.

124. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 10v.

een stuk zeldzamer in Noordwest-Europa.¹²⁵ Al lieten heel wat jongelingen zich wel traktaties en geschenken in natura welgevallen in ruil voor seksuele gunsten.¹²⁶ Toen de Neve hen ervan kon overtuigen dat dit in zijn geval niet gebeurd was, verschoof de verontwaardiging richting vander Borch. Hem lieten ze weten dat het 'honteux de faire un action pareille' was.¹²⁷ En toen Nassé aan herbergier Lavandy liet weten wat er die nacht precies gebeurd was, noemde hij vander Borch een 'bugger': 'le dit Quantien, l'appellent ce bougre'.¹²⁸ Bougre was een populair Frans scheldwoord voor sodomiet. Ook in het Middelnederlands was de term 'buggherye' zeer populair. Het begrip is afkomstig van het Latijnse 'bulgarus', wat verwijst naar de Bulgaren als aanhangers van het manicheïsme. In deze vorm van ketterij zou sodomie zijn oorsprong hebben gevonden volgens verschillende middeleeuwse theologen. Ook in het vroegmoderne Duits vinden we een link tussen ketterij en sodomie terug. 'Ketzer' betekende zowel ketter als seksueel delinquent.¹²⁹

Dergelijk woordgebruik impliceert dat de dragonders het gedrag van de Neve en vander Borch ten stelligste afkeurden. Maar die afkeuring kon niet verhinderen dat beiden wel degelijk openstonden voor vander Borchs voorstel om een afkoopsom te aanvaarden en de zaak een stille dood te laten sterven. Een gelijkaardig Antwerps voorstel uit 1737 impliceert dat dit een vaak voorkomende praktijk moet zijn geweest en we dus mogelijk te maken hebben met een behoorlijk 'black number' van casussen die nooit vervolgd werden.¹³⁰ Of beide dragonders achteraf gedisciplineerd werden voor hun bereidwilligheid om de tegennatuurlijke zonde door de vingers te zien, is niet duidelijk uit het dossier. Toch vinden we de grootste verontwaardiging over sodomie in deze zaak niet bij lokale omstaanders of dragonders, maar bij de autoriteiten zelf.

Nadat de burgemeester en schepenen van Aalst stadhouder Alexander Lenaert opdracht gaven om vander Borch op te pakken, beargumenteerde Lenaert uitgebreid waarom het belangrijk is hier meteen gevolg aan te geven. Sodomie was volgens hem een 'gramsame ende onnatuerelike crim' waarvan hij de naam zelfs niet durfde uitspreken.¹³¹ Om zijn afgrijzen te verantwoorden haalde Lenaert een paar eeuwenoude argumenten van stal. Zo was het voor hem duidelijk dat de 'Goddelijke Ma(jesteit) noijnt meer vergramt ende strafweirdigh wordende als door die abominabele ende detestabele sonde die men noemt peccatum sodomiticum.' Geen enkele zonde slaagde er dus zo hard in om Gods toorn op te wekken als sodomie.¹³² Lenaert vervolgde dat 'volghens het heylich Schrift heele steden des landen sijn door het vjer vergaen'.¹³³

125. M. ROCKE, "Whoorish Boyes": Male Prostitution in Early Modern Italy and the Spurious "Second Part", in: P. ARNADE en M. ROCKE (eds.), *Power, Gender, and Ritual in Europe and the Americas. Essays in Memory of Richard C. Trexler* (Toronto 2008) 118-19. Voor een uitzonderlijke middeleeuwse casus, zie: R. KARRAS en T. LINKINEN, 'John/Eleanor Rykener Revisited', in: L. DOGGET en D. O'SULLIVAN (eds.), *Founding Feminisms in Medieval History. Essays in Honor of E. Jane Burns* (Cambridge 2016) 111-22; M.B. BYCHOWSKI, 'The Transgender Turn: Eleanor Rykener Speaks Back', in: G. LAFLEUR et al (eds.), *Trans Historical. Gender Plurality Before the Modern* (Ithaca 2021) 95-113.

126. H. PUFF, 'The Sodomites Clothes. Gift-Giving and Sexual Excess in Early Modern German and Switzerland', in: K. ENCARNACION (ed.), *The Material Culture of Sex, Procreation and Marriage in Pre-Modern Europe* (New York 2002) 252.

127. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 7v.

128. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 10r.

129. D. GREENBERG, *The Construction of Homosexuality* (Chicago 1988) 267; H. PUFF, *Sodomy in Reformation Germany & Switzerland, 1400-1600* (Chicago 2003) 109.

130. ROELEN, 'Dat volck dat uijt Hollant gejaecht is', 114.

131. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 1v.

132. Dit is een geleidelijke evolutie in het theologisch denken, aangezien vroegchristelijke interpretaties van dit verhaal het seksuele element minimaliseren en focussen op de ongestuvigheid van de Sodomieten. M. NISSINEN, *Homoeroticism in the Biblical World: A Historical Perspective* (Minneapolis 1998) 45; J. BOSWELL, *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality. Gay People in Western Europe from the Beginning of the Christian Era to the Fourteenth Century* (Chicago 1980) 140.

133. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 1r.

GEN: XIX: 24, 25. IUDAS vs 7.

Hoe duur, o Sodom, staat uw lust,
Als God die vlam met vlamme bluft!

Jan Luyken, *Vernietiging van Sodom (1712)*.
Bron: Amsterdam, Rijksmuseum.

Daarmee verwees hij duidelijk naar het Oudtestamentische verhaal over Sodom en Gomorra, twee steden die door God met vuurregens vernietigd werden omwille van de veronderstelde tegennatuurlijke seksuele handelingen die de mannelijke inwoners gepleegd hadden.¹³⁴ Nergens in de Bijbel werd een zonde zo direct en ingrijpend bestraft door God.¹³⁵

En die ingrijpende bestraffing vormde meteen de legitimatie om zelf streng te reageren op de aanwezigheid van sodomie in een stad. De ‘verkeerde keuze’ van individuen had immers verstrekken gevolgen voor iedereen binnen de gemeenschap. Net als in Bijbelse tijden kon God opnieuw toeslaan om sodomie met verschillende plagen en rampen te bestraffen, en ook dit keer zou God geen onderscheid maken tussen schuldigen en onschuldigen.¹³⁶ Lenaert stelde zich dus tot doel om dit misdrijf te vervolgen teneinde ‘van het gemeente af te weeren de plaeghen die den autheur vande nature ghewoon is om de sonden teghen nature over te senden’.¹³⁷ Wellicht haalde Lenaert zijn inspiratie uit de *Practycke ende handbouch in criminele zaeken*, een invloedrijk juridisch traktaat dat in 1555 gepubliceerd werd door de Brugse humanist Joos de Damhouder. In zijn handboek waarschuwt de Damhouder uitgebreid voor de goddelijke vergelding die sodomie met zich meebrengt.¹³⁸ Zo stelt hij dat God opnieuw pest, oorlogen, aardbevingen, overstromingen, hongersnoden en dergelijke kan sturen naar plaatsen waar sodomie te laks vervolgd wordt.¹³⁹

Het handboek van de Damhouder was een van de meest gepubliceerde en geconsulteerde juridische traktaten van de vroegmoderne tijd, en ook buiten de Lage Landen bijzonder populair.¹⁴⁰ Dat zijn ideeën ook in de achttiende eeuw nog gevolgd werden, blijkt uit Lenaerts omschrijving van het misdrijf dat vander Borch pleegde als: ‘crim contra naturam ofte peccatum sodomiticum secundae’.¹⁴¹ Die ‘secundae’, of sodomie in de tweede graad, verwijst naar de onderverdeling die de Damhouder in zijn handboek maakte. Daarin verdeelde hij sodomie onder in drie soorten: met zichzelf (waarmee hij naar masturbatie refereerde), met mensen en met dieren.¹⁴² Zijn onderverdeling is een morele graadmeter die van kwaad naar erger gaat, waarbij bestialiteit dus aan het uiterste uiteinde van het spectrum staat.

Meer nog dan de Aalsterse schepenen lijkt Lenaert er bovendien op gebrand om de herinnering aan sodomie uit te wissen binnen de stad. Zo stelde hij in de informatie preparatoire dat dit ‘detestabel quaet’ niet enkel bestraft moest worden ‘tot versoeninghe vande voorseide verbolghene opperste Majesteit’, maar ook om ‘aentstonts gheheel de memorie ende gedachtenisse wegh te nemen’.¹⁴³ Doorheen laatmiddeleeuws Europa waarschuwen verschillende autoriteiten hoe belangrijk het is om elke herinnering aan de gepleegde sodomie uit te wissen om zo terug in het reine te komen met God.¹⁴⁴ Ook de Damhouder klopt op diezelfde nagel: sodomie moet bestraft worden opdat er ‘van zulck een groot en onsprekelyck quaet gheene memorie meer blijven en zoude’.¹⁴⁵

Lenaerts argumenten over goddelijke vergelding pasten binnen een lange traditie in de Zuidelijke Nederlanden maar bevonden zich op een kantelpunt. In heel wat Nederlandse steden zou men een paar jaar later, vanaf 1730, hetzelfde beweren. Met de ontdekking van een Utrechts groepje sodomieten, dat ook in andere steden contacten had, startte een angstpsychose in de Republiek. De politieke en economische neergang van deze zeevarende natie, die in werkelijkheid een gevolg was van de Spaanse Successieoorlog, zou te wijten zijn aan de ontwrichtende krachten van dit ondergrondse netwerk. God zou de Republiek gestraft hebben met onheil door hun aanwezigheid.¹⁴⁶ Elders fronste men echter stilaan de wenkbrauwen bij dit soort argumenten. Onder invloed van Franse Verlichtingsfilosofen werden homo-erotische handelingen steeds minder omwille van religieuze redenen

134. M. JORDAN, *The Invention of Sodomy in Christian Theology* (1997) 32.

135. H. COCKS, *Visions of Sodom. Religion, Homoerotic Desire, and the End of the World in England, c. 1550-1850* (Chicago 2017) 3.

136. J. ROELEN, ‘Om dese sonde es God gram. Sodomie en lekendevotie in de Zuidelijke Nederlanden’, *Leidschrift* 35:2 (2020) 21.

137. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 1r.

138. Voor de lange middeleeuwse voorgeschiedenis hiervan, zie: M. BARBEZAT, ‘The Christmas When All Sodomites Died: The Life and Significance of a Strange Medieval Legend’, *Journal of the History of Sexuality* 34:1 (2025) 48.

139. ROELEN, *De onuitsprekbare zonde*, 37.

140. MONBALLYU, ‘Joos de Damhouder, een Brugs jurist met internationale invloed’, in: V. PAUMEN et al (eds.), *De kunst van het recht: drie eeuwen gerechtigheid in beeld* (Tielt 2016) 107-18.

141. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 1r.

142. J. DE DAMHOUDER, *Practycke ende handbouch in criminele zaeken, verchiert met zommeghe schooner figuren en beilde ter materie dienende* (Leuven 1555) 168.

143. SAA, Procesdossiers, nr. 1093, fol. 1v.

144. PUFF, *Sodomy in Reformation Germany*, 55.

145. DE DAMHOUDER, *Practycke*, 168.

146. A. SUNDBERG, ‘Building the Social Cascade. Connecting Culture, Disaster and Persecution in the 1730s’, *Journal for the History of Environment and Society* 8 (2023) 42; VAN DER MEER, *Sodoms zaad in Nederland*, 155; L. BOON, ‘Those Damned Sodomites: Public Images of Sodomy in the Eighteenth-Century Netherlands’, in: GERARD en HEKMA (eds.), *The Pursuit of Sodomy*, 241.

veroordeeld. Dat betekent geenszins dat figuren als Montesquieu en Voltaire geen problemen hadden met homo-erotische verlangens. Die verlangens bleven voor heel wat Verlichtingsdenkers een horror die een gevaar vormden voor het voortbestaan van de menselijke soort. Maar volgens de principes van de Verlichting moesten samenlevingen hun maatschappelijke problemen niet laten definiëren door religieuze doctrines.¹⁴⁷ Al hadden die inzichten Aalst duidelijk nog niet bereikt in 1713.

Op andere vlakken was Lenaert wél een kind van zijn tijd. Wanneer hij tijdens de informatie preparatoire pleitte voor strenge straffen die geen uitstel verdragen, deed hij dat niet zozeer om een voorbeeld te stellen om anderen af te schrikken.¹⁴⁸ Dat was eeuwenlang wel het basisprincipe geweest. De brandstapel had niet enkel een zuiverende werking die de herinnering aan sodomie uitvaagde, want deze gruwelijke, publieke rituelen zouden mensen er bovendien van weerhouden om zelf de ‘zondige keuze’ te maken sodomie te gaan plegen. Maar die redenering lijkt in de achttiende eeuw op zijn laatste benen te lopen in de Zuidelijke Nederlanden. Voortaan ging men sodomie veel discreter bestraffen. In plaats van publieke executies prefereerde men nu gevangenisstraffen en verbanningen, bij voorkeur ’s nachts. Men stelde alles in het werk om kennis over sodomie zo beperkt mogelijk te houden bij het algemene publiek.¹⁴⁹

Ook Lenaert ijverde voor stilte, en wel om een specifieke reden. Hij was bang dat de jeugd in Aalst gecorrumpeerd zou raken mochten ze van het bestaan van sodomie op de hoogte raken. Een publiek onderzoek zou jongeren enkel maar nieuwsgierig kunnen maken waarmee men riskeerde dat ze zélf de stap zetten naar de onuitsprekbare zonde.¹⁵⁰ Zijn angst voor ‘verargernisse vander jonckheyt’ uitte hij zowel in de informatie preparatoire als in zijn advies naar de Raad van State.¹⁵¹ Lenaerts bezorgdheid sluit aan bij een hypothese die snel ingang vond in achttiende-eeuws Europa, namelijk de verleidingstheorie. Die stelde dat als jongeren in hun puberteit met sodomie in aanraking kwamen, het voor hen veel moeilijker werd om deze verlangens in latere jaren te onderdrukken.¹⁵² Tijdens die vitale jaren waren jongeren immers makkelijk beïnvloedbaar en moest het ‘hellend vlak van zonden’ vermeden worden. Want via te veel materiële welvaart en fysieke uitpattingen, zoals overvloedig eten en drinken, kwam je bij morele zonden uit zoals gokken of wellustig dansen. Om te eindigen bij seksuele zonden zoals overspel of sodomie. De jeugd moest dus beschermd worden, preventie werd het ordewoord van de dag en discretie was van absoluut belang.¹⁵³ Lenaert was overduidelijk op de hoogte van deze theorieën en wenste dan ook zo weinig mogelijk ophef te creëren rond de zaak. Een attitude die we in alle daaropvolgende sodomieprocessen in de achttiende-eeuwse Zuidelijke Nederlanden aantreffen. De Aalsterse casus van 1713-1714 bevat dus zowel eeuwenoude als vrij recente inzichten rond seksuele deviantie en illustreert bijgevolg het kantelpunt in het denken over sodomie in deze contreien.

147. M. SIBALIS, ‘Mannelijke homoseksualiteit ten tijde van Verlichting en Revolutie, 1680-1850’, in: R. ALDRICH (ed.), *Van alle tijden, in alle culturen. Wereldgeschiedenis van de homoseksualiteit* (Amsterdam 2006) 116; CROMPTON, *Homosexuality & Civilization*, 500-12.

148. ‘(...) gheen uijtstel lijdende van condigne straffe, niet soo seer andere tot exempel (...)’. SAA, Procesdossiers, 1093, fol. 1v.

149. HOFMAN, ‘Achter gesloten deuren’, 114-15.

150. ‘(...) omdat daer uijt somwijlen verargernissen veroorsaect worden onder de jonckheijt door curiositeit van het onderseock van dit detestabel quaet’. SAA, Procesdossiers, nr. 1094, fol. 1v.

151. ‘Daertoe gheconsidereert dat anderssints de publicque straffe meer saude dienen tot verargernisse vander jonckheyt, dewelcke onnooselijck sauden gaen ondersoeken d’oorsae(ke) van het crim ende door lubrique curiositeit onderlinghe gheraecten tot d’experientie van het selve crim’. ARA, Raad van State, nr. 479, document 2, fol. 4v.

152. J. MERRICK, *Sodomy in Eighteenth-Century France* (Cambridge 2020) 23; G. HAGGERTY, ‘Keyhole Testimony: Witnessing Sodomy in the Eighteenth Century’, *The Eighteenth Century* 44:2-3 (2003) 169-70.

Conclusie

Het proces tegen Guiliam vander Borcht en Joannes Antonius de Neve in Aalst in 1713-1714 biedt een unieke inkijk in de manier waarop sodomie in de achttiende eeuw werd waargenomen en vervolgd in een kleinere stad in de Zuidelijke Nederlanden en vormt dus een bijzonder rijke bron voor het historisch inzicht in de omgang met seksuele deviantie in deze regio. Terwijl de historiografie zich doorgaans richt op grote metropolen zoals Parijs, Londen en Amsterdam, toont deze casus dat lokale gemeenschappen een meer pragmatische en soms ambivalente houding aannamen tegenover dergelijke zaken. Dit proces illustreert hoe de achttiende eeuw geen absolute breuk betekende met de middeleeuwse en vroegmoderne repressie van sodomie, maar eerder een overgangperiode was waarin elementen van continuïteit en verandering naast elkaar bestonden.

153. J. MERRICK, 'New Sources and Questions for Research on Sexual Relations between Men in Eighteenth-Century France', *Gender & History* 30:1 (2018) 23.

Een van de meest opvallende kenmerken van deze zaak is de manier waarop de autoriteiten ermee omgingen. In tegenstelling tot de late middeleeuwen en de vroege nieuwe tijd, waarin sodomie in de Zuidelijke Nederlanden vaak met de doodstraf werd bestraft, werd in dit geval geen expliciete zware straf uitgesproken. De langdurige detentie van De Neve en vander Borcht duidt erop dat de schepenen niet goed wisten hoe ze met de situatie moesten omgaan. De tijdelijke afschaffing van de Geheime Raad, die normaal juridisch advies gaf bij dergelijke zaken, heeft hier mogelijk een rol in gespeeld. Dit wijst op een bredere trend in de achttiende eeuw, waarin sodomieprocessen minder frequent voorkwamen en de bestraffing vaker via discrete, administratieve maatregelen gebeurde, zoals verbanning of langdurige opsluiting zonder formeel proces.

Daarnaast toont de zaak hoe sodomie nog steeds in morele en religieuze termen werd geproblematiseerd. De verontwaardiging van de dragonders, die spontaan aannamen dat prostitutie een rol speelde, en de bewoordingen in de officiële verslagen laten zien dat sodomie nog steeds als een ernstige zonde werd beschouwd. Toch is er tegelijkertijd een opvallende mate van pragmatisme. De dragonders waren bijvoorbeeld bereid om de Neve als slachtoffer te laten gaan en vander Borchts zwijggeld te accepteren, wat aantoont dat sodomie in de praktijk niet altijd als een absoluut misdrijf werd behandeld, maar ook als een opportuniteit voor financieel gewin.

Een ander belangrijk punt is de rol van leeftijd en sociale hiërarchie in dit proces. De relatie tussen vander Borcht en De Neve weerspiegelt het zogenaamde 'Mediterrane model' van sodomie, waarin een oudere, actieve partner een jongere, passieve partner domineert. Dit model contrasteert met de meer egalitaire seksuele subculturen die in de achttiende eeuw in bepaalde grootsteden ontstonden. In dit opzicht lijkt deze casus eerder een voortzetting van vroegmoderne opvattingen dan een teken van een nieuwe seksuele identiteit of gemeenschap.

Het proces past dus niet volledig binnen de gangbare theorieën over de achttiende eeuw als een keerpunt in de geschiedenis van homoseksualiteit. Hoewel er inderdaad veranderingen plaatsvonden in de manier waarop sodomie werd behandeld, waren deze veranderingen niet uniform en sterk afhankelijk van de lokale context. Terwijl grote steden zoals Parijs en Londen een stijging zagen in het aantal sodomieprocessen en het ontstaan van specifieke subculturen, was de situatie in een kleinere stad zoals Aalst heel anders. Hier bleef de nadruk liggen op het vermijden van de goddelijke toorn. Toch sijpelden ook recentere inzichten over het belang van preventie bij de jeugd ook door in een lokale context. Ook de voorkeur voor discretie en de toepassing

van strafvermindering getuigt van een sluimerende mentaliteitsverschuiving die tot bij de Raad van State merkbaar was.

Tot slot herinnert het voorbeeld van Joannes Anthonius de Neve en Guiliam vander Borch ons er aan dat de achttiende eeuw niet zomaar een breuklijn was tussen middeleeuws religieus denken en moderne seksuele identiteitsvorming. Integendeel, het laat zien hoe langzaam en grillig culturele transformaties verliepen, hoe lokale realiteiten vaak afweken van historiografische grote verhalen, en hoe cruciaal microgeschiedenissen blijven om onze inzichten in seksualiteitsgeschiedenis scherp te stellen. Via het verhaal van de Neve en vander Borch krijgen we dus inzicht in de bredere onzekerheid van lokale autoriteiten bij het vervolgen van sodomie in de achttiende eeuw. De afnemende repressie in de Zuidelijke Nederlanden wijst niet zozeer op een grotere tolerantie, maar eerder op een verschuiving in strategie: van publieke executies naar stille administratieve straffen. In de Zuidelijke Nederlanden bleef de achttiende eeuw eerder een periode waarin de omgang met homo-erotische verlangens afhankelijk was van lokale omstandigheden, opportuniteiten en toevallige juridische wendingen.

De auteurs

Marcel Cock (†)

Dirk Van de Perre

Hoogstraat 23
9401 Ninove-Pollare
dirkvandeperre@skynet.be

Georges Vande Winkel

Heirebaan 107
9400 Ninove-Denderwindeke
vande.winkel.georges@gmail.com

Jonas Roelens

Hoogstraat 54
9000 Gent
jonas.roelens@ugent.be

Jan Lampaert

Loma de Chite 2
E - 18656 Lecrin (Granada)
jflampaert@gmail.com

Het LAND van AALST

DRIEMAANDELIJKS TIJDSCHRIFT

Jaargang **LXXVII** • **2025** • Nummer **2** • april - mei - juni

Artikels

Dirk Van de Perre

In memoriam Marcel Cock (Geraardsbergen 31/8/1945-Schendelbeke 12/2/2025).

41

Georges Vande Winkel & Dirk Van de Perre

Bibliografie van Marcel Cock (1964-2025).

50

Marcel Cock (†)

Pieter Meganck en zijn neef Josse Bade.

54

Dirk Van de Perre

Addendum: Pieter Meganck hoofd van de school van de abdij van Lobbes?

63

Jonas Roelens & Jan Lampaert

'Un guarson avecq ce culotte en bas'. Sodomie in Aalst in de achttiende eeuw.

64